

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิต
ของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณี บ้านกุดเซียม ตำบลลำชี
อำเภอฆ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์
รหัส RDG54E0036

โดย

นายทองแดง นาทันريب และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

รายงานฉบับสมบูรณ์
โครงการ ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิต
ของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณี บ้านกุดเซียม ตำบลลำชี
อำเภอเมืองชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

คณะผู้วิจัย

1. นายทองแดง	นาทันรับ	หัวหน้าโครงการ
2. นายมนัส	อินทร์ทอง	ทีมวิจัย
3. นายสุวรรณ	ด้วงคำจันทร์	ทีมวิจัย
4. นางสาวอุษณีย์	มาศงามเมือง	ทีมวิจัย
5. นางรุจิภา	น้อมระวี	ทีมวิจัย
6. นางเอมอร	พุลพุทธา	ทีมวิจัย
7. นางบุญมี	นาสินพร้อม	ทีมวิจัย
8. นางยม	นาสมพงษ์	ทีมวิจัย
9. นางเพ็ญศรี	ทองทา	ทีมวิจัย
10. นางไกรสร	ไชยชาติ	ทีมวิจัย
11. นางดวงจันทร์	ไชยชาติ	ทีมวิจัย
12. นางลับ	มูทาพร	ทีมวิจัย
13. นายทวี	คำโสภะเชือก	ทีมวิจัย
14. นายสม	พลสาร	ทีมวิจัย
15. นายสมศักดิ์	มาศงามเมือง	ทีมวิจัย
16. นายบุญชู	นาสุวรรณ์	ทีมวิจัย
17. นายสมควร	พลสาร	ทีมวิจัย
18. นางสาวสุดารัตน์	หรรพร้อม	ทีมวิจัย
19. นางกุสุมา	ไชยคำภา	ทีมวิจัย
20. นายอภิรักษ์	ศรีนนท์	ทีมวิจัย
21. นางอาภรณ์	ชาบัวน้อย	ทีมวิจัย
22. นางสาวผจงจิต	จงกลรัตน์	ทีมวิจัย

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

คำนำ

รายงานนี้เป็นส่วนหนึ่งของ โครงการวิจัยระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณี บ้านกุดเซียม ตำบลลำชี อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดกาฬสินธุ์ ระยะเวลาสัญญาเลขที่ RDG54E0036 มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต 3) เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต และ 4) เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีสถานกุดเซียม ใช้เครื่องมือและกระบวนการวิจัยเป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยประยุกต์ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน 2 ครอบครัว ชาวบ้านที่ซื้อข้าวกิน 38 ครอบครัว และชาวบ้านที่เก็บข้าวไว้กินตลอดปี 10 ครอบครัว

รายงานนี้ยังไม่สมบูรณ์ ไม่สามารถนำไปอ้างอิงได้ เพราะเป็นร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ระยะที่ 1 เท่านั้น และการทำวิจัยในครั้งนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายไปแล้วส่วนหนึ่งก็ด้วยความร่วมมือจากทุกๆ ภาคส่วนในพื้นที่วิจัย

ดังนั้นทางคณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณทุกๆ ท่านที่ได้เสียสละเวลาอันมีค่ามาเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และเนื่องจากคณะผู้วิจัยยังขาดประสบการณ์ในเรื่องของการทำวิจัย อาจจะทำให้ข้อมูลยังขาดความชัดเจน ซึ่งทางคณะผู้วิจัยพร้อมน้อมรับคำแนะนำ เพื่อจะได้นำไปปรับปรุงแก้ไขในรายงานฉบับสมบูรณ์ต่อไป

ทีมวิจัย

กิตติกรรมประกาศ

จากบทเรียนทีมวิจัยที่ถือเป็นโอกาสในการได้เรียนรู้เรื่องการค้นหาคำตอบเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนตนเอง โดยอาศัยเครื่องมือที่เรียกว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ทำให้คนในชุมชนบ้านกุดเชือก ตำบลลำชี อำเภอน้อยชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้เรียนรู้จักตนเอง รู้จักทรัพยากร และมีแนวทางในการจัดการทรัพยากรของตนเองให้เกิดประโยชน์มากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน

การดำเนินงานศึกษาวิจัยสามารถดำเนินการให้บรรลุตามจุดมุ่งหมายและตอบโจทย์การวิจัยได้เป็นอย่างดี แต่ในส่วนที่ทีมวิจัยและชุมชนต้องค้นหาและพัฒนาต่อยอดยังมีอยู่ในหลายประเด็น เพื่อนำไปสู่การแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรอย่างยั่งยืน

ขอขอบคุณพี่น้องชาวบ้านกุดเชือก ที่ให้ความร่วมมือในการวิจัยในครั้งนี้ในการให้ข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์ การประชุมแสดงความคิดเห็น สะท้อนผลการดำเนินงาน ในวงโสเหล่ วงเสวนา

ขอขอบคุณพี่น้องทีมวิจัยที่ร่วมขับเคลื่อนการเรียนรู้ในงานวิจัยไปด้วยกัน แน่ใจว่าสิ่งนี้สำคัญกว่าข้อมูลที่เรา “ซอกหา” เพราะนั่นคือการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยน และสร้างสรรค์สิ่งดีๆ ให้ตนเอง และสังคมสืบต่อไป

ทีมวิจัยบ้านกุดเชือก

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยโครงการ “ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณี บ้านกุดเชือก ตำบลลำชี อำเภอม้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต 3) เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต และ 4) เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีสถานกุดเชือก ใช้เครื่องมือและกระบวนการวิจัยเป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยประยุกต์ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน 2 ครอบครัว ชาวบ้านที่ซื้อข้าวกิน 38 ครอบครัว และชาวบ้านที่เก็บข้าวไว้กินตลอดปี 10 ครอบครัว นำเสนอผลการวิจัยดังนี้

ผลการศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของหมู่บ้าน พบว่า สามารถแบ่งพัฒนาการออกได้เป็น 3 ยุค คือ (1) ยุคบุกเบิก พ.ศ 2473 – 2497 ยุคนี้เป็นช่วงของการก่อตั้งหมู่บ้านใหม่ๆ ประชากรไม่มาก วิถีชีวิตที่เรียบง่ายถือว่าเป็นยุคหาอยู่หากิน ทั้งของในป่าและปลาในน้ำชาวบ้านต่างใช้ประโยชน์ร่วมกัน (2) ยุคเปิดป่า พ.ศ. 2498 – 2519 ต้นไม้ถูกตัดขณะที่ชาวบ้านเริ่มปลูกปอ พื้นที่ป่าจึงปรับทำการเพาะปลูกมากขึ้นทำให้ป่าไม้ค่อยๆ ลดลง อาหารจากป่าก็เริ่มหายไปยุคนี้วิถีชีวิตชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนจากการหาอยู่หากินเป็นหาขายบ้างแล้ว (3) ยุคป่าแตก พ.ศ 2520 – 2535 เกิดการตัดไม้จนหมดแล้วสภาพดินหลังจากป่าหมด มีความอุดมสมบูรณ์มาก ราคาพืชผลก็ค่อนข้างดีชาวบ้านจึงเข้าไปบุกเบิกพื้นที่มากขึ้น การพัฒนาพันธุ์ข้าวของชาวบ้านในช่วงนี้ แบ่งออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะแรก การเกษตรแบบพึ่งพา ระยะที่สอง การปฏิบัติเขียว ระบบการผลิตทำนาเปลี่ยนไปสู่การปฏิบัติเขียวที่มีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออก และระยะที่สาม การพึ่งพาพันธุ์ข้าวจากนอกพื้นที่ เป็นระยะที่ ชาวบ้านไม่เก็บพันธุ์ข้าวไว้ ต้องซื้อพันธุ์ข้าวจากร้านค้า และชาวบ้านบางคนก็สังเกตว่าปุ๋ยหรือข้าวที่ซื้อมาจากค่านั้นมีวัชพืชปะปนมาด้วย (4) ยุคป่าแปน พ.ศ 2530 – ปัจจุบัน ยุคนี้เป็นยุคที่ป่าไม้หมดไปจากชุมชน เนื่องจากการเข้าหาของป่าพืชเศรษฐกิจ ทำให้พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อย ห้วยไร่ปลายนาถูกถางถูกโค่น

ผลการศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาง และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต พบว่า ทรัพยากรน้ำ น้ำเปรียบเสมือนเลือดที่หล่อเลี้ยงให้กับชาวไร่ชาวนาที่ใช้ในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นน้ำฝนหรือน้ำจากหนอง ลำคลอง ความเคารพยำเกรงที่มีต่อพระแม่คงคาในอดีตเริ่มจางหายไป เพราะความโลภของคน ที่เริ่มทำลายสภาพความสมบูรณ์ของแม่น้ำคงคาลง

ดิน การมองวัตถุนิยมเงินตราเพื่อสร้างรายได้ให้ร่ำรวย ส่งผลให้ชาวนาเริ่มวิถีชีวิตในอดีต การใช้สารเคมีในการทำเกษตรเพียงเพื่อต้องการเร่งผลผลิต โดยไม่สนใจต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อระบบนิเวศน์และความเสียหายให้กับความสมดุลทางธรรมชาติ เมื่อดินเปรียบเสมือนแม่ธรณีกลับถูกความโลภของคนทำลาย ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ (ดินตาย) ลักษณะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นแม่น้ำลุ่มติดแม่น้ำชี บางปีจะประสบภัยน้ำท่วม พื้นที่รอบหมู่บ้านเหมาะแก่การทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ปลูกพืชในฤดูแล้งได้ เพราะได้รับน้ำจากโครงการชลประทานลำปาว พื้นที่การเกษตรประมาณ ร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมด

ป่าไม้ ปัจจุบันมีป่าอยู่ในดอนปู่ตา และป่าตามไร่นาแต่ก็เป็นป่าไม้เล็ก ๆ การใช้ประโยชน์ป่าตามไร่นาชาวบ้านจะเอาเศษไม้ที่แห้งมาทำฟืนเผาถ่าน ส่วนป่าดอนปู่ตาก็เป็นป่าหวงห้าม ห้ามตัดไม้โดยมีความเชื่อว่าถ้าใครตัดไม้ดอนปู่ตาจะมีอันเป็นไป ป่าไม้ในอดีตจะมีป่ามากมายและกว้างใหญ่มากไม่ว่าจะเป็นป่าที่อยู่ริมหนองกุดเซียม หนองทางสนาม หนองกุดก้อม ดอนปู่ตา ป่าตามหัวไร่ปลายนา ป่าตามเส้นทาง การคมนาคม การใช้ประโยชน์จากป่าในอดีต ชาวบ้านจะเข้าไปหาเห็ด หาหน่อไม้ เก็บไม้เศษไม้ที่แห้งแล้วเอามาทำเป็นฟืนเผาถ่าน เอาไม้มาจักรสาน เอาไม้มาทำคันเบ็ดตกปลา - กบ เอาไม้มาสานไซ กะด้า กระบุง เอามาทำเป็นทรงกลม ฯลฯ

ระบบการผลิตบ้านกุดเซียมเปลี่ยนแปลงสู่การทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยวหรือเกษตรแผนใหม่ การพัฒนาที่ทำให้มุมมองของชาวนาเปลี่ยนไปจากเดิม นานมาแล้วที่ความเชื่อและศรัทธาต่อ ” พระแม่ธรณี ” ผู้ที่ถือกำเนิดพื้นแผ่นดินที่ประทานที่พักพิง ที่ทำกิน กลับถูกมองเป็นเรื่องงมงาย ชาวนาถูกเทคโนโลยีเข้าครอบงำความคิด เปลี่ยนพันธุ์ข้าว ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ส่งผลกระทบกับเกษตรกร เช่น ผลกระทบของสารเคมีต่อสุขภาพ ผลกระทบของสารเคมีต่อสุขภาพจิต ผลกระทบของสารเคมีต่อชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม ผลกระทบของสารเคมีต่อจิตวิญญาณ

ผลการศึกษาเพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต พบว่า ศักยภาพด้านทรัพยากรของบ้านกุดเซียม มีพื้นที่ทำนาในระบบนิเวศน์ที่หลากหลาย ได้แก่ นาหาม นาหนอง นาขุม นาโคก นาโนน นาดอน และทรัพยากรน้ำ ได้แก่ หนองกุดเซียม น้ำทางสนาม หนองเลิงเปลือย หนองกุดก้อม

ด้านศักยภาพด้านภูมิปัญญาการผลิต ในอดีตบ้านกุดเซียมถือได้ว่าเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีระบบการผลิตและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับชุมชนและสภาพพื้นที่ แต่ปัจจุบันขาดการสืบทอด ภูมิปัญญานี้ จึงได้หมดไป แต่ก็พอที่จะพบความรู้กับผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านบ้าง ดังนี้ ข้าวที่ชาวบ้านกุดเซียมปลูกหรือ

ปักดำในนานั้นส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว เพราะชาวบ้านกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก การวางแผนการปลูก โดยพิจารณาจากสามองค์ประกอบหลัก คือ หนึ่ง สภาพลักษณะพื้นที่ และปริมาณน้ำในแต่ละปี สอง เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม กับพื้นที่ และสามารถระยะเวลาในการปลูกที่สอดคล้องสมมูลกับระบบนิเวศน์ นับเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษของชาวบ้านกุดเซียม รูปแบบในการทำนาในอดีตเป็นวิถีที่สอดคล้องกับสภาพภูมิเวศน์ของพื้นที่ไม่ว่าจะเป็น ที่สูง ที่ดอน ที่ลุ่ม (ที่ทาม) นอกจากนั้นยังเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพด้วยการ มีการผลิตแบบผสมผสานกับพืชชนิดอื่น ๆ เช่น พริก ฝ้าย คราม ปอ ถั่ว เป็นต้น กระบวนการผลิตและพัฒนาพันธุ์ข้าว ที่ผูกพันและพึ่งพาธรรมชาติ เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกจะเก็บไว้ใช้ในฤดูกาลต่อไป ถ้าเห็นว่าพันธุ์ข้าว นั้นๆ เหมาะสมเมล็ดงามผลผลิตดี ด้านทานโรค กินอร่อย ลำต้นแข็งแรง มีการวางระบบการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่

ผลการศึกษาเพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียม พบว่า นับตั้งแต่การรุกคืบเข้ามาของระบบชลประทานสมัยใหม่ ในปี 2529 ระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชน ชาวบ้านกุดเซียมเริ่มเปลี่ยนไป การผลิตเพื่อพอกอยู่พอกกิน ได้เริ่มสูญสลายไป การผลิตเพื่อการค้ามีมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนต้องเร่งผลผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาด จากการวิจัยศึกษาของชุมชน พบว่า ต้นทุนในการผลิตข้าวของชาวนา บ้านกุดเซียม ในอันดับหนึ่งของการปลูกข้าวในสองช่วงทั้งนาปีและนาปรัง คือ การใช้จ่ายเพื่อการซื้อปุ๋ยเคมี ค่ารถเกี่ยวข้าว ค่าจ้างไถบดบ ค่าน้ำมัน และค่าพันธุ์ข้าวตามลำดับ แสดงให้เห็นถึงการผลิตแบบใหม่ที่ไม่ได้เอื้อหนุนและสอดคล้องสมมูลกับ ระบบนิเวศวิทยาแบบดั้งเดิม

ดังนั้นการสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียม ต้องปรับให้มีความสอดคล้องสมมูล สัมพันธระหว่าง คน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่

1. การคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่แต่ละแห่ง ชาวบ้านกุดเซียม รู้ว่า นา ลุ่ม นา ดอน นาโคก ควรจะปลูกข้าวพันธุ์อะไรที่เหมาะสม นี่คือภูมิปัญญาในเรื่องการคัดเลือกพันธุ์ข้าว
2. การจัดสรรทรัพยากรที่มีความเหมาะสม เช่น มีการเพาะปลูกพืชหลายชนิดหมุนเวียนสลับกันไปเพื่อให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และยังเป็นการพึ่งพิงตนเองโดยการปลูกอยู่ปลูกกิน บริเวณรอบหนองกุดเซียมจะมีการปลูกผัก เช่น ข้าวโพด
3. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการผลิตข้าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงความเชื่อเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้ ส่งผลถึงวิถีคิดของชุมชนด้วย เช่น บริเวณใด มีผีป่วน ต้นไม้และพืชพันธุ์บริเวณนั้นจะยังคงอุดมสมบูรณ์ หรือแม้แต่การใช้สารเคมีในไร่นา ในสมัยที่ความเชื่อเกี่ยวกับผีตาแฮกยังคงเข้มข้นอยู่นั้น ชุมชนยังให้ความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้การใช้สารเคมีในนาข้าวมีน้อย ต่อเมื่อความเชื่อเริ่มลดลง ส่งผลให้การใช้สารเคมี และยาฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น
4. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม คือ การตามกระแสธรรม ธรรมในที่นี้

หมายถึง ทั้งธรรมชาติ และธรรมะ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนนั้นๆ ชีวิต และวิถีชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างสมดุล การเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ รวมไปถึงพิธีกรรมต่างๆนับตั้งแต่ การเริ่มเพาะปลูกไป จนถึงการเก็บเกี่ยว การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนาพิธีกรรม และประเพณีความรู้เป็นคุณธรรมเป็นการสร้างความสมดุลและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องและมีนัยยะสำคัญต่อ วิถีชีวิตของชุมชนบ้านกุดเชื่อมโยง แนวคิดเรื่องความสมดุลเป็นแนวคิดพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านการแพทย์แผนไทยหรือที่เคยเรียกกันว่าการแพทย์แผนโบราณ นั้นมีหลักการว่าคนมีสุขภาพดีเมื่อร่างกายมีความสมดุลระหว่างธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ คนเจ็บป่วยได้เพราะธาตุขาดความสมดุล

สารบัญ

หน้า

กิตติกรรมประกาศ	
บทคัดย่อ	
สารบัญตาราง	
สารบัญรูปภาพ	
บทที่ 1 บทนำ	1
หลักการและเหตุผล	1
โจทย์การวิจัย	3
วัตถุประสงค์	3
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	4
บทที่ 2 บริบท บทเรียน และกรอบแนวคิด	5
บริบทพื้นที่บ้านกุดเชื่อมโยง	5
- การก่อตั้งบ้านกุดเชื่อมโยง	5
- ทรัพยากรของหมู่บ้านกุดเชื่อมโยง	7
- การศึกษาโรงเรียน	8
- เศรษฐกิจหมู่บ้าน	8
ประเพณีวัฒนธรรม	10
กรอบแนวคิด	15
บทที่ 3 กระบวนการศึกษาวิจัย	16
ชื่อกิจกรรม	16
วัตถุประสงค์	16
ขอบเขตการวิจัย	16
ขั้นตอนดำเนินงาน	18
บทเรียนในการทำกิจกรรม	20
ปัญหาในการทำกิจกรรม	20

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการศึกษา	21
วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการ	
ด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน	21
- พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของหมู่บ้าน	21
- ลักษณะสภาพทรัพยากรของนาบ้านกุดเชื่อมโยง	23
- การจัดการและการวางแผนการผลิตในอดีต	23
- เหตุปัจจัยที่ปลูกข้าว 3 ประเภท	23
- เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาในอดีต	24
- เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาในปัจจุบัน	25
ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร	
ระบบนิเวศน์ทาง และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบ	
ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต	26
- สถานการณ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติ	26
- ระบบการผลิตในอดีตของบ้านกุดเชื่อมโยง	30
ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผล	
ต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต	43
- ศักยภาพด้านทรัพยากรของบ้านกุดเชื่อมโยง	43
- ศักยภาพด้านภูมิปัญญาการผลิต	45
ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับ	
ทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาง กรณีสานกุดเชื่อมโยง	46
- การศึกษาดูงาน และการนำมาทดลองปฏิบัติ	46
- องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย	47

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 บทเรียนและข้อเสนอแนะ	50
สรุปย่อผลงานวิจัยตามวัตถุประสงค์	50
บทเรียนจากการวิจัย	51
ปัญหาที่พบในการวิจัย	51
ข้อเสนอแนะ	52
บรรณานุกรม	53
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	55
ภาคผนวก ข ประวัติทีมวิจัย	59
ภาคผนวก ค รูปภาพกิจกรรม	64

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	แสดงประเพณีวัฒนธรรม	10
2	แสดงสาเหตุที่ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง	32
3	แสดงจำนวนสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเป้าหมาย	38
4	แสดงพื้นที่การทำนา รวม (ไร่)	38
5	แสดงพื้นที่ทำนาปี	38
6	แสดงพื้นที่ทำนาปี	39
7	แสดงผลผลิตข้าว	39
8	แสดงผลผลิตข้าวนาปี	39
9	แสดงผลผลิตข้าวนาปี	39
10	แสดงการจัดการผลผลิต	40
11	แสดงรายได้จากการขายข้าวนาปี/นาปี	40
12	แสดงต้นทุนการผลิต/ปี	40
13	แสดงความต้องการบริโภคข้าวของชาวบ้านกุดเซียม	42
14	แสดงการขายข้าวเมื่อหักหนี้สินแล้วก็ไม่พอซื้อข้าวกินตลอดปี	42

สารบัญรูปภาพประกอบ

รูปภาพที่	หน้า
1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	15
2 แสดงเกิดจากพิษนำไปใช้และการปลูกพืชแบบเชิงเดี่ยวซ้ำที่เดิมหลายครั้ง การไม่พักดิน เพื่อให้ดินฟื้นคืนสภาพจากการปลูกพืชต่อเนื่อง	28
3 แสดงการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ทำให้ดินแน่นโครงสร้างดินถูกทำลาย	29
4 แสดงการเผาทำลาย เช่น การเผาตอซัง และฟางข้าวในแปลงนา หลังการเก็บเกี่ยวให้สะดวกต้อง ไถนาในการทำนาครั้งต่อไป	29

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

บ้านกุดเชือก หมู่ที่ 3 ตำบลลำชี อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดกาฬสินธุ์ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอน้ำขุ่น อยู่ห่างจากตัวอำเภอ ประมาณ 13 กิโลเมตร มีจำนวนครัวเรือน 71 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 386 คน เป็นชาย 184 คน และหญิง 202 มีแหล่งน้ำล้อมรอบชุมชน 3 แหล่ง ลักษณะนิเวศน์โดยรวมของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ทาม ถึงแม้ว่าชุมชนจะตั้งอยู่เขตปลายของระบบชลประทาน แต่ถือว่าเป็นหมู่บ้านที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านมีน้ำกินน้ำใช้อย่างเพียงพอตลอดปี อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำนาซึ่งมีทั้งนาปี และนาปรัง พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านมี 769 ไร่ เป็นพื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 736 ไร่ คือ พื้นที่ทำนา 731 ไร่ และปลูกผัก 5 ไร่ และที่อยู่อาศัย 17 ไร่ นอกนั้นเป็นพื้นที่ หนองน้ำ สาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน 16 ไร่ อาชีพรองของชาวบ้าน คือ การรับจ้างนอกฤดูกาลทำนา ซึ่งเป็นคนรุ่นพ่อแม่เป็นหลัก แต่คนหนุ่มสาว ของหมู่บ้านไปทำงานรับจ้างทำงานโรงงานในกรุงเทพฯ รายได้จากกลุ่มคนเหล่านี้จึงเหมือนกับท่อน้ำเลี้ยงของหมู่บ้านที่ถูกส่งต่อมาจากนอกชุมชน

การกินการอยู่ของชาวบ้าน ปัจจุบันชาวบ้านทุกครอบครัวพึ่งพาอาหารจากหลายแหล่ง ทั้งแหล่งน้ำ ตลาด สวนหลังบ้าน และนาข้าว โดยมีค่าใช้จ่ายด้านอาหารประมาณ 1,278,000 บาท/ปี นอกจากนี้ ในชุมชนมีผักต่างๆ ที่สามารถหากินได้ตามรั้วบ้าน สวน ในนา เพียงพอตลอดปี ชาวบ้านประมาณ 40 ครอบครัว ปลูกผักในสวนและไร่นาไว้กินในครอบครัวที่เหลือก็ขายตามฤดูกาล มีเกษตรกรประมาณ 10 ครอบครัว หาปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติหรือกุดหนองเชื่อมทั้งเพื่อบริโภคและขาย ชาวบ้าน 2 ครอบครัวไม่มีที่ดินทำกิน จึงต้องรับจ้างหรือใช้แรงงานแลกข้าวชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่ดินทำนาเฉลี่ยครอบครัวละ 10 ไร่ แต่ขาดระบบจัดการผลผลิตที่ดี ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกข้าว 38 ครอบครัว มีข้าวกินอย่างมากที่สุดเพียง 8 เดือนต่อปี สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีปัญหาข้าวไม่พอกิน เนื่องจากการจัดการข้าวของชาวบ้านที่จากเดิม จะเก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางจนกว่าจะเห็นข้าวใหม่ออก แต่ปัจจุบันชาวบ้านขายข้าวเกือบทั้งหมดตั้งแต่ยังไม่ขึ้นยุ้ง หรือเรียกว่า ขายหน้าลานเมื่อข้าวที่เกี่ยวไว้ในครอบครัวหมด ชาวบ้านก็ต้องซื้อกิน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน พบว่า ค่าใช้จ่ายสำหรับซื้อข้าวประมาณ 1,500 บาทต่อเดือน

ระบบการผลิตของหมู่บ้าน ก่อนปี 2529 ชาวบ้านวิธีการทำนาแบบดั้งเดิม คือ ผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก และใช้ทุนในการผลิตจากภายในทั้งแรงงานและปุ๋ย แต่การเข้ามาของคลองชลประทานช่วงปี 2529 ส่งผลให้แนวคิดและวิธีการผลิตเปลี่ยนไป เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ ชาวบ้านจึงทำทั้งนาปีและนาปรัง ซึ่งเป้าหมายการผลิตมุ่งเน้นเพื่อการค้า สิ่งที่น่าประหลาดใจอย่างเด่นชัด คือ การหลังไถลเข้ามาของปุ๋ยเคมี จากการเก็บข้อมูลต้นทุนการผลิตและการใช้สารเคมีของ 69 ครอบครัวที่ทำนาเมื่อเดือนธันวาคม 2553 พบว่า ในฤดูกาลทำนาปี ซึ่งเมื่อปีการผลิต 2552 – 2553 มีการนำเข้าและใช้ปุ๋ยเคมี 73.1 ตัน มูลค่า 1,096,500 บาท/ปี และฤดูการทำนาปรัง นำเข้าปุ๋ยเคมี 109.65 ตัน มูลค่า

1,644,750 บาท หรือหากคิดเป็นต้นทุนการผลิตทั้ง 2 ระบบ มีต้นทุนเฉพาะค่าปุ๋ยเคมีที่ 2,741,250 บาท (สองล้านเจ็ดแสนสี่หมื่นหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบาทถ้วน) และนอกจากนี้ยังมีการนำเข้าสารเคมีปราบศัตรูพืช 54.8 ตัน มูลค่า 263,160 บาท จะเห็นได้ว่า ต้นทุนการผลิตของหมู่บ้านที่ยังไม่รวมค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าไถ ค่าแรงงาน และซึ่งหากรวมค่าจ้างไถ หว่าน และค่าเมล็ดพันธุ์แล้ว ต้นทุนการผลิตเฉลี่ยที่ 3,450 บาท/ไร่ ส่วนรายได้จากการขายข้าวเฉลี่ยที่ไร่ละ 4,200 บาท เมื่อนำมาหักต้นทุนในการผลิตแล้วเหลือเงิน 750 บาท/ไร่ ซึ่งเป็นรายได้ที่ต้องนำไปซื้ออาหาร ใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะครอบครัวที่มีข้าวไม่พอกิน

ชาวบ้านกุดเซียมมีที่ดินทำนาเฉลี่ย 10 ไร่ต่อครอบครัว ถึงแม้ว่าไม่มากแต่ก็ไม่น้อย มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ สามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ทั้งนาปีและนาปรัง แต่ชาวบ้านมากกว่าครึ่งกลับไม่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค

สถานการณ์ปัญหาของหมู่บ้าน

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่าหากราคาไม่ผันผวนมากนัก ข้าว (เดือนพฤศจิกายน กระสอบละ 1,500 บาท) รายได้สุทธิจากการขายข้าวประมาณ 7,500 บาทต่อปี ก็คงจะพอติดกับการบริโภคของครอบครัว ในช่วง 4 เดือน แต่จากสถานการณ์ ปี 2553 พบว่า ผลผลิตข้าวทั้งประเทศลดลง 30% จากสถานการณ์ภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ราคาข้าวเปลือกปรับสูงขึ้นเป็นต้นละ 13,000 บาท¹ นั้นหมายความว่า ราคาข้าวสารอาจจะสูงขึ้นตาม ซึ่งจะให้ชาวบ้านกุดเซียม กว่า 40 ครอบครัว ซึ่งเป็นกลุ่มที่ซื้อข้าวกินทุกปี อย่างน้อย 4 เดือนต่อปี เสี่ยงต่อความไม่มั่นคงด้านอาหารอย่างแน่นอน ชาวบ้านกลุ่มที่มีรายได้รองจากลูกหลานส่งมาให้ ถึงแม้ว่าจะมีอำนาจในการซื้อ แต่โอกาสของการว่างงาน หรือการยุบโรงงานก็เป็นสิ่งที่คาดไม่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบันอย่างที่เกิดกับแรงงานในโรงงานไทรอัม ที่เลิกจ้างพนักงาน ทำให้แรงงานซึ่งเป็นกำลังหลักของครอบครัวต้องตกงาน ขาดรายได้ และกลับสู่ชุมชน ดังนั้น ท่อน้ำเลี้ยงนี้ก็อยู่ในสถานะที่คาดหวังกับความมั่นคงได้ไม่มากนัก

หากวิเคราะห์ฐานอาหารหลักของหมู่บ้าน คือ กุดเซียม จะเห็นว่า ปัญหาที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเพื่อกินเป็นเพื่อขาย การเพิ่มปริมาณการผลิตโดยใช้สารเคมี ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้านในระยะยาวแน่นอน ถึงแม้ว่าปัญหานี้ของบ้านกุดเซียมยังไม่ปรากฏชัดเจนนัก แต่บทเรียนของพื้นที่อื่น เช่นกรณีของบ้านกลางสูง ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นชลประทานเดียวกัน ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิต ทั้งในผักและข้าว เพื่อตอบสนองตลาด สิ่งตามมา คือ ความไม่มั่นใจในความปลอดภัยของอาหารในแหล่งน้ำ จนไม่กล้าจับสัตว์น้ำมาบริโภค ทำให้ต้องซื้ออาหารทุกอย่างบริโภค ซึ่งหากระบบการผลิตของบ้านกุดเซียมดำเนินอยู่อย่างนี้ต่อไป ชาวบ้านกุดเซียมก็จะไม่ต่างไปจากชาวบ้านกลางสูงอย่างแน่นอน

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านกุดเซียมมีความเสี่ยงต่อภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารอย่างแน่นอน ดังนั้น ชุมชนจึงได้จัดทำโครงการวิจัยนี้ขึ้น เพื่อตอบคำถามว่าระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชุมชนบ้านกุดเซียมเป็นอย่างไร

1.2 โจทย์การวิจัย

คำถามหลัก ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียม ตำบลลำชี อำเภอม้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์เป็นอย่างไร

คำถามรอง

- 1) บริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชนเป็นอย่างไร
- 2) สถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิตของชาวบ้านกุดเซียมเป็นอย่างไร ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเป็นอย่างไร
- 3) ศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิตมีอะไรบ้าง
- 4) ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียมเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน
- 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต
- 3) เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต
- 4) เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียม

1.4 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ได้ข้อมูลบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน
- 2) ได้ชุดความรู้สถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต
- 3) ได้ชุดความรู้ศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต
- 4) ได้ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซื่อม
- 5) เกิดนักวิจัยในพื้นที่และทำงานขับเคลื่อนงานพัฒนาในพื้นที่อย่างน้อย 5 คน

บทที่ 2

บริบท บทเรียน และกรอบแนวคิด

1.1 บริบทพื้นบ้านกุดเซียม

การก่อตั้งหมู่บ้านกุดเซียม

การก่อตั้งบ้านกุดเซียม เริ่มแรกเดิมกลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยครั้งแรก คือ ท้าวอินทบาน มายาคุณ ท้าวลุน นาสมภักดี ท้าวเกา คำพิชิต ท้าวศิลา มาตยาคุณ ซึ่งได้เข้ามาอยู่ในปี พ.ศ. 2373 ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้ย้ายมาจากบ้านวังยาง สาเหตุที่ย้ายมาเพราะว่าบ้านวังยาง น้ำได้กัดเซาะบ่อยจนเกิดเป็นตะลิ่ง ซึ่งเหลือพื้นที่อาศัยไม่เยอะดังนั้น ท้าวอินทบาน ท้าวลุน ท้าวเกา ท้าวศิลา ทุกคนนี้ก็ได้อพยพมาเล็งเห็นว่าพื้นที่เหมาะสม ถ้าจะตั้งเป็นที่อยู่อาศัยและทำการเพาะปลูกต่าง ๆ ซึ่งตอนนั้นท่านก็ได้มาเลี้ยงควายกันอยู่แถวหนองกุดโง้ง ว่าพื้นที่นี้อุดมสมบูรณ์ก็ได้เข้ามาจับจองกันพากันถางป่า บางคนถางจนเป็นไร่ บางคนก็ว่ามีผีป่าเชื่อว่าถางป่าเยอะว่ามีผีป่ามาทำให้เป็นไร่ป่าจนตายก็มี ต่อมาก็ได้ตั้งถิ่นฐานกันโดย นำเอาหลักฐานมาลงเป็นหลักฐาน เป็นกระท่อมอยู่กันซึ่งในช่วงนั้นไม่มีไฟฟ้าใช้ แต่ละครัวเรือนต้องใช้กระบอง และตะเกียงให้แสงสว่าง การอยู่กินของชาวบ้านอาศัยหนองกุดโง้งเป็นแหล่งอาหาร เช่น ปลาเซียม ปลากด หอย และอื่น ๆ อยู่ต่อมาได้มีการตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้น ได้มีการตั้งชื่อตามหนองกุดโง้ง ได้ชื่อว่า “บ้านกุดโง้ง” ซึ่งหนองกุดโง้งนั้นมีลักษณะของลำน้ำที่โค้งงอไปตามลักษณะดังกล่าว ต่อมาก็ได้เชิญพระราชกรณียกิจเป็นเจ้าเมืองมณฑลไชย ท่านก็ได้ตอบรับคำเชิญด้วยดี ท่านก็ได้เดินทางมาโดยการขี่ช้างมาถึงในตอนเช้า ชาวบ้านก็ได้พากันต้อนรับจัดหาสถานที่ให้ท่านพักนอนภายในหมู่บ้านจัดเตรียมเสร็จ ชาวบ้านก็ได้ออกไปหาอาหารมาให้ท่านรับประทาน ซึ่งในการไปหานั้นหาได้แต่ปลาเซียมในหนองกุดโง้งซึ่งเป็นหนองที่ชาวบ้านหาอยู่หากิน พอหาปลาเซียมได้ก็นำมาประกอบอาหารให้ท่านรับประทาน เมื่อรับประทานเสร็จจึงได้เรียกชาวบ้านมาประชุมทุกครัวเรือน ท่านก็ได้มาปราศรัยกับชาวบ้าน ซึ่งท่านได้รับประทานอาหารประเภทปลานั้นก็คิดว่ามันอร่อย (ปลาที่ว่า คือ ปลาเซียม) ท่านจึงได้ตั้งชื่อบ้านให้เปลี่ยนเป็นบ้านกุดเซียม ซึ่งมีที่มาจาก หนองกุดโง้งมีปลาเซียมเยอะไม่ค่อยมีอย่างอื่น ซึ่งการเปลี่ยนชื่อนี้อยู่ในยุคของนายอ่อนสา หารัญดา ท่านได้เป็นผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านนี้ การที่ได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านกุดเซียมจากที่เคยได้ขึ้นตรงกับเมืองมณฑลไชย ต่อมาก็ได้เปลี่ยนมาขึ้นตรงกับ จังหวัดมหาสารคาม จึงได้ตั้งชื่อบ้านใหม่เป็น บ้านกุดเซียม ซึ่งเจ้าเมืองหนองแปนท่านก็ได้มาดูบ้านกุดเซียม ชาวบ้านก็ได้ลงไปหาอาหารการกินมาให้ท่านรับประทาน พอหาเสร็จก็ได้แต่ปลาเซียม เช่นเดิมพอหาแล้วทำการประกอบอาหารให้ท่านรับประทาน พอท่านรับประทานเสร็จก็ได้ถามว่าชาวบ้านได้นำปลาจากไหน ชาวบ้านก็เลยบอกว่า เอาจากหนองกุดโง้ง ท่านก็เลยตั้งชื่อให้ว่าบ้านกุดเซียม ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นก็ได้ใช้ชื่อนี้มาตั้งแต่นั้นมาจนมาถึงสมัยของนายทองแดง นาทันธิ์บ ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านตอนนั้นยังเป็นหมู่ 9 แต่พอมาถึงสมัย นายณรงค์ คำแพงพล ก็ได้มีการเปลี่ยนหมู่บ้าน จากหมู่ 9 เป็นหมู่ 3

และนายณรงค์ คำแพงพล ก็ได้ทำการเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า “ บ้านกุดเซียม ” ท่านว่า”กุดเซียม” ชื่อก่อนมันเขยไม่ทันสมัย ก็ได้ชื่อกุดเซียม ใช้มาจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงปี พ.ศ. 2373 เป็นปีที่ก่อตั้งหมู่บ้าน และ ในช่วงปี พ.ศ. 2400 ได้ก่อตั้งวัดบ้านกุดโง้ง
ในช่วงปี พ.ศ. 2373 – พ.ศ. 2400 นี้มีผู้ใหญ่บ้าน คือ ท้าวอินทพาน มาตยา

ในช่วงปี พ.ศ. 2420 ก็ได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านจากบ้านกุดโง้งมาเป็นบ้านเซียม ซึ่งผู้ดำรง
ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคือ นายอ่อนสา หารัญดา

ในช่วงปี พ.ศ. 2515 ได้มีการขุดลอกหนองกุดก้อม เพื่อให้หมู่บ้านได้ใช้สอยน้ำและได้ขุดลอก
หนองคึกฤทธิ์ ซึ่งในช่วงปีนี้ผู้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคือ นายชาย คำพิชิต

ในช่วงปี พ.ศ. 2517 ได้มีการสร้างศูนย์สาธิตการตลาด ได้รวมชาวบ้านจัดตั้งกลุ่มเกษตร
หมู่บ้านปลูกถั่วลิสง

ในช่วงปี พ.ศ. 2521 ได้เกิดน้ำท่วมหนักราษฎรต้องอพยพแยกย้ายกันไปตามบ้านญาติพี่น้องที่
อยู่หมู่บ้านใกล้เคียงหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านเหล่ากลาง บ้านชาติ บ้านโนนเขวและหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งบาง
คนน้ำยังไม่ลดลงดีพอก็ได้นำเรือที่ใช้เป็นพาหนะในการเข้ามาดูบ้านเรือนของตัวเอง หลังจากนั้นน้ำลดก็ได้
พากันกลับมายังถิ่นฐานของตัวเองและทำมาหากินประกอบอาชีพอย่างขยันขันแข็งเช่นเดิม ถึงแม้หมู่บ้าน
ของตนจะประสบปัญหาน้ำท่วมบ่อยครั้งแต่ราษฎรก็ไม่ปรารถนาไปอยู่ยังถิ่นฐานอื่น เพราะเห็นว่าหมู่บ้าน
กุดเซียมนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำมาหากินเพาะปลูกและประกอบอาชีพอื่นๆ ซึ่งให้คำนิยามว่า
“ในน้ำมีปลาในนามีข้าว”

ต่อมาบางครอบครัวก็ได้ย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นบ้าง ทางอำเภอก็ได้เล็งเห็นว่าหมู่บ้านกุดเซียมนี้
ประสบปัญหาอุทกภัยเกือบทุกปีจึงได้เสนอขอจัดตั้งหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตัวเอง
และได้รับการประกาศจัดตั้งเป็นหมู่บ้าน อพป.

ในช่วงปี พ.ศ. 2533 ได้จัดตั้งกลุ่มศูนย์สาธิตการตลาด ได้สร้างศาลากลางบ้านและยุ้งฉาง
ข้าว ซึ่งผู้ที่ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคือ นายชัยยุทธ คำรังษี (ระหว่างปี พ.ศ. 2517 – พ.ศ. 2533)

ในช่วงปี พ.ศ. 2534 ได้มีการจัดตั้งกองทุนเลี้ยงโค กระบือ ในช่วงปีนี้ผู้ดำรงตำแหน่ง
ผู้ใหญ่บ้านคือ นายประถม นาสินสร้อย

ในช่วงปี พ.ศ. 2538 ได้สร้างถนนรอบหมู่บ้าน

ในช่วงปี พ.ศ. 2540 นายทองแดง นาทันริบ ดำรงตำแหน่งครบวาระ 5 ปี ก็ได้
ลาออกและได้มีการเลือกตั้งใหม่ ต่อมา

ในปี พ.ศ. 2544 ได้จัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน คือ กองทุนแก้ไขปัญหาคาความยากจน และได้มี
การสร้างคลอง ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงนี้ คือ ณรงค์ คำแพงพล ท่านได้ดำรงตำแหน่ง
ผู้ใหญ่บ้านจากปี พ.ศ. 2544 – พ.ศ. 2553 ครบวาระ 10 ปี อยู่ 2 สมัย และจากนั้นก็ได้มีการ
เลือกตั้งใหม่ ซึ่งได้ นายทองแดง นาทันริบ ได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านอีกครั้ง ท่านได้ดำรง

ตำแหน่งครบวระ 60 ปี และใน พ.ศ. 2554 ได้มีการจัดตั้งการวิจัยทรัพยากร ในหมู่บ้าน มีพื้นที่
สาธารณะ 3 แห่ง

1. หนองเล็งเปื้อยทิศเหนือของหมู่บ้าน
2. หนองกุดเซียมทางทิศใต้ของหมู่บ้านมี 16 ไร่
3. หนองกุดก้อมทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านพื้นที่อาศัยมี 17 ไร่

ที่ตั้งหมู่บ้าน

ทิศใต้ติดบ้านวังยาง
ทิศตะวันออกติดกับบ้านหนองหวาย
ทิศตะวันตกติดกับบ้านโนนแดง
ทิศเหนือติดกับเทศบาลตำบล้องชัยพัฒนา

ทรัพยากรของหมู่บ้านกุดเซียม

ทรัพยากรน้ำหรือแหล่งน้ำ

หนองกุดเซียม มีเนื้อที่ 16 ไร่ การใช้ประโยชน์ในการเกษตรมีอยู่ 3 หมู่บ้าน คือ บ้านกุดเซียม บ้านวังยาง บ้านสะคำศรี และการใช้ประโยชน์จากอดีต ผู้เฒ่าเล่าว่าได้พากันไปหาบน้ำจากหนองกุดเซียมมาใช้สอยในครัวเรือน และจะมีทำน้ำไว้สำหรับดื่มกิน จะแยกทำน้ำใช้ต่างหาก ทำน้ำกินต่างหาก การหาอยู่หากินก็อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันการใช้ประโยชน์ของหนองกุดเซียมก็จะเป็นการเอาน้ำกุดขึ้นมารดผัก และทำการเกษตร ใช้จัดกิจกรรมลอยกระทง แข่งเรือ บางปีก็จัดกิจกรรมลงแหหาปลา แต่รายได้ไม่ได้เป็นของชุมชน แต่เป็นของ อบต. (ริมฝั่งหนองก็จะปลูกผักตามฤดูกาล)

การประมงชุมชน

- ๑) ให้ชุมชนใช้ในการทำมาหากิน
- ๒) ไม่ได้ควบคุมเครื่องมือหากิน
- ๓) ไม่ได้หวงห้ามทุกคนในชุมชนหรือชุมชนบ้านข้างเคียง สามารถหากินได้ (อิสระไม่จำกัดกลุ่ม)

๔) การดูแลรักษา ทุกคนสามารถดูแลช่วยกัน เพราะไม่มีกติกากฎหรือข้อบังคับอะไร

ประชากร

บ้านกุดเซียม หมู่ที่ 3 มีจำนวน 71 ครัวเรือน

ประชากรชาย	184 คน
ประชากรหญิง	192 คน
ประชากรทั้งหมด	176 คน

การศึกษาโรงเรียน

ยุคแรก จากอดีตส่วนมากก็จบการศึกษา ป. 4 ซึ่งตอนนั้นโรงเรียนก็จะอยู่วัด

ยุคที่สอง ก็จะเป็นช่วงพัฒนาขึ้นมาหน่อย ก็จะมีโรงเรียนเป็นโรงเรียนวังยาง ในยุคสองนี้ผู้เรียนในช่วงนี้จะจบการศึกษา ป. 4 เพราะว่าการศึกษาก็ยังไม่พัฒนาเท่าไร และชาวบ้านในหมู่บ้านก็ยังเป็นผู้มีรายได้น้อย

ยุคที่สาม ถึงปัจจุบันโรงเรียนวังยางวิทยาคาร ก็ได้เปิดสอนจาก ป.1 – ป.6

ถึงปัจจุบันโรงเรียนวังยางวิทยาคาร ก็ได้เปิดสอนจาก อนุบาล.1 – ป.3

สำหรับผู้จบม.6 ก็มีอยู่ไม่กี่คน โดยประมาณ 10 กว่าคน

ผู้ที่จบ ปวช./ปวส. ก็มีอยู่ประมาณ 5-6 คน

ผู้จบปริญญาตรี ก็มีอยู่ 7-8 คน โดยประมาณ

โครงสร้างพื้นฐานการศึกษาในปัจจุบัน

หมู่บ้านกุดเชื่อมส่วนมากจะส่งลูกหลานให้เข้าเรียนในโรงเรียนวังยางเพราะเห็นว่าโรงเรียนอยู่ใกล้หมู่บ้าน หลังจากการสำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาแล้วก็จะส่งให้ศึกษาระดับมัธยมศึกษา ซึ่งก็อยู่ในโรงเรียนวังยาง หลังจากจบมัธยมศึกษาแล้วก็จะส่งเรียนต่อมัธยมศึกษาทั้งนี้แล้วแต่ลูกหลานจะเรียนตามสถานศึกษาไหน

ด้านการสาธารณูปโภค

การใช้บริการไฟฟ้าภายในหมู่บ้าน ปัจจุบันมีไฟฟ้าครบทุกครัวเรือน น้ำดื่มชาวบ้านส่วนใหญ่มีการกักเก็บน้ำฝนไว้ตั้งแต่ฤดูฝนโดยจะเก็บไว้ในโอ่งแดง ส่วนน้ำที่สำหรับใช้ในครัวเรือนเกือบทุกครัวเรือนก็จะใช้น้ำประปา

ด้านสาธารณสุข

บ้านกุดเชื่อมจะใช้บริการที่สถานีอนามัยโนนแดง แต่ถ้าป่วย บาดเจ็บเล็กน้อย ก็สามารถไปรับยา กับ อสม. ประจำหมู่บ้านได้ ซึ่งตอนนี้ในทุกหมู่บ้านก็จะมีสถานีประจำหมู่บ้านซึ่ง อสม. รับผิดชอบ

เศรษฐกิจหมู่บ้าน

รายได้หลัก

ส่วนมากรายได้หลักของหมู่บ้านก็จะมาจากการทำนาเป็นหลัก สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านตลอดจนวิถีชีวิตของประชาชนเป็นลักษณะแบบชนบท ดังนั้นประชาชนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น การทำนา

รายได้เสริม

อาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น ค้าขาย เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า เย็บผ้า ทอเสื่อกก แปรรูปอาหาร จากปลา ปลุกผักสวนครัว การประมง และรับจ้างทั่วไป

ค่าใช้จ่ายหลัก

ได้แก่ ๑) ใช้จ่ายในการทำการเกษตร ๒) ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าอาหาร ค่าลูกหลานไปโรงเรียน อื่นๆ

ค่าใช้จ่ายรอง

ได้แก่ บางครอบครัวมีหนี้สินก็จะเก็บไว้ใช้หนี้หรือดอกเบี้ย บางทีก็เป็นประกันสังคมของรัฐ หรือของเอกชนก็มี บางทีก็มีการทำบุญบ้าง และไปหาหมอ

ภาวะหนี้สินแนวทางการจัดการหนี้สินของชาวบ้านกุดเซียม

เมื่อปี พ.ศ. 2540 ความเป็นอยู่ของกลุ่มเกษตรกรก็ยังคงย่ำแย่ ชาวบ้านกุดเซียมมีภาวะหนี้สินเกิดจากการปรับเปลี่ยนระบบผลผลิตจากแบบพึ่งตนเองมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ซึ่งต้องพึ่งพาเทคโนโลยีต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งเมล็ดพันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมี สารเคมี / ยาปราบศัตรูพืช จนต้นทุนผลผลิตเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ก็จะกู้เงินเพื่อมาลงทุนด้านการเกษตร แต่ยังมีเกษตรกรบางส่วนที่นำเงินกู้มาใช้ผิดวัตถุประสงค์ เนื่องจากรายได้ของครอบครัวมีน้อยกว่ารายจ่าย รายจ่ายของเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นรายจ่ายค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าลูกหลานเรียนหนังสือ และค่าเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เหตุที่ใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์ โดยนำไปใช้จ่ายฟุ่มเฟือยแทนการลงทุนการเกษตร ในขณะเดียวกันยุทธวิธีการปล่อยเงินกู้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส) ที่มุ่งผลกำไรของธนาคารเป็นหลัก ก็ยิ่งส่งเสริมให้เกษตรกรเป็นหนี้มากขึ้น

สำหรับในส่วนของการจัดการหนี้ พบว่า ปัจจุบันเกษตรกรใช้วิธีการขายผลผลิตใช้หนี้ หมุนหนี้ และมีลูกหลานส่งเงินมาให้ และเป็นที่น่าสนใจว่าทุกวันนี้เกษตรกรมีแหล่งเงินกู้เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะเงินกองทุนต่าง ๆ ของรัฐ เช่น กองทุนเงินล้าน เงิน กขคจ . เงินสงเคราะห์หมู่บ้าน (เงินนอกระบบ) และหน่วยงานอื่น ๆ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้น

ประเพณีวัฒนธรรม

เดือน / กิจกรรม	ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
1 บุญเข้ากรรม	↔											
2 บุญคูณลาน		↔										
3 บุญข้าวจี		↔	↔									
4 บุญเผา			↔	↔								
5 บุญสงกรานต์				↔								
6 บุญบั้งไฟ					↔							
7 บุญซำฮะ, บุญเบิกบ้าน						↔						
8 บุญเข้าพรรษา							↔	↔	↔	↔		
9 บุญประดับดิน									↔	↔		
10 บุญข้าวสาก									↔	↔		
11 บุญออกพรรษา										↔	↔	
12 บุญหมากฐิน, ลอยกระทง											↔	↔

ประเพณีที่หายไป 1. บุญเข้ากรรมหรือบุญตอกผ้า

ฮิต 12 นั้น มีดังนี้

ฮิตที่ 1 ทำบุญเข้ากรรม เมื่อถึงเดือนอ้ายหรือเดือนหนึ่ง พระสงฆ์องค์เจ้าจะมีการอยู่ปริวาสกรรม เป็นการสร้างความมั่นใจในการครอง สมณเพศของตน ชาวบ้านก็พากันมาทำบุญร่วมกัน เพราะตอนนั้นพระสงฆ์ท่านปฏิบัติเคร่งครัดอาจจะมีเวลา ออกบิณฑบาตร เหตุที่ทำ เมื่อลงโทษภิกษุต้องอาบัติในข้อใดข้อหนึ่งใน 13 ข้อ เมื่อได้เข้ากรรมหรือเข้าประวาสะกรรมจึงจะพ้นอาบัติหรือพ้นโทษเป็นภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์

ฮิตที่ 2 ทำบุญคูณลาน เมื่อตกเดือนยี่หรือเดือนสองตอนเก็บเกี่ยวเสร็จชาวบ้านก็จะชวนเข้าไปร่วมกันไถั่วไร่ ด้วยมีความเชื่อว่าชาวนั้นเป็นพืชเลี้ยงชีวิตที่มีเทพรักษา ท่านมีนามว่า “ เจ้าแม่โกลสพ ” ซึ่งเป็นขวัญข้าวที่เลี้ยงมนุษย์ด้วย และการทำบุญคูณลาน ก็จะมีการป่าวประกาศบอกพี่น้องไปร่วมกันทำบุญด้วย

สาเหตุที่ทำ บุญคูณลาน เนื่องจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะหาบฟ่อนข้าวมารวมกันไว้ที่ลานนวดข้าว แล้วนำมาวางรวมกันเป็นลอมข้าวไว้ที่นาของตนเห็นว่าลอมข้าวของตนใหญ่ใครเห็นก็จะพูดว่านั่นดี ต่อมาเจ้านาจึงจะนำข้าวเปลือกไปถวายพระสงฆ์ที่วัด

ฮิตที่ 3 ทำบุญข้าวจี เมื่อถึงเดือน 3 ชาวบ้านขนข้าวขึ้นยุ้งฉางแล้วชาวบ้านจะนิยมนำบุญเกี่ยวกับข้าวอีกครั้ง คือ ได้นำเอาข้าวเหนียวมานึ่งแล้วนำมาปั้นเป็นก้อนใหญ่ๆใส่ในน้ำอ้อยข้างใน ทาเกลือข้างนอกนิตยนาไปย่างไฟพอแข็งตัว ก็นำเอาไข่ไก่มาทุบตีไข่ขาวและไข่เหลืองผสมกันทาข้างนอกแล้วย่างจนสุก แล้วนำไปถวายพระตามกำหนดพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน แล้วจึงพากันกิน ไม่มีการกินก่อนถวายพระเด็ดขาด ในวันนี้ชาวบ้านจะมีการฟังเทศน์ด้วย พอถึงตี 3 – 4 ลูกขึ้นจีข้าว เช้าวันแรม 1 ค่ำ เดือน 3 นั้นนำข้าวและข้าวจี ไปทำบุญถวายพระที่วัด บุญข้าวจี ก็จะมีการพบปะและทำบุญร่วมกันอีกครั้ง แล้วคนจะลืมกันได้อย่างไร

สาเหตุที่ทำ บุญข้าวจี เนื่องจากในเดือนสาม สภาพอากาศกำลังอยู่ในฤดูหนาว ในตอนเช้าผู้คนจะใช้ฟืนก่อไฟผิงแก้หนาว เมื่อฟืนเหล่านั่นถูกไฟไหม้ก็กลายเป็นถ่านไฟแดงกลางกองไฟชาวบ้านก็จะเขี่ยออกมาไว้ด้านหนึ่งของกองไฟแล้วนำข้าวเหนียวมานึ่งเป็นก้อนกลมโรยเกลือ วางลงบนถ่านไฟแดงนั้นเรียกว่าข้าวจี จากการจี้้นมีกลิ่นหอมจึงทำให้นึกถึงพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นญาติพี่น้องที่บวชอยู่วัดจึงเกิดการทำบุญข้าวจี

ฮิตที่ 4 ทำบุญพระเวส เมื่อถึงเดือนสี่เป็นฤดูที่มีดอกไม้ตามชายทุ่งนาบานพรั่ง เช่น ดอกคูณ ดอกลำดวน ตามปกติก็มีฝนตกบ้างแล้ว จักจั่นเรไรมีการร้องตามชายทุ่งฟังเสนาะหูมาก มีการเขียนไว้ในหนังสือเทศน์มาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า “พระผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต คือ พระศรีอาริย์เมตไตรย์ ใครอยากจะได้พบเห็นท่านและร่วมในศาสนาของท่าน จะต้องไม่ด่าพ่อด่าแม่ ด่าสมณะ ชี และพราหมณ์ ทำลายพระสงฆ์ให้แตกกัน และจะต้องฟังเทศน์พระเวสสันดรให้จบให้สิ้นในวันหนึ่งวันเดียว” ฉะนั้นชาวบ้านจึงเห็นว่าเป็นเรื่องดี จึงได้ทำบุญมหาชาติในเดือน 4 บุญนี้ยิ่งใหญ่จึงได้ชื่อว่าบุญมหาชาติ การทำบุญนี้ทั้งวัดและชาวบ้านจะมีการประชุมกันวางขันตอนการปฏิบัติ คือ

* ขั้นตอนที่ 1 กำหนดวันทำบุญ แบ่งหนังสือพระเวสสันดรทั้ง 13 ผูกออกเป็นกัณฑ์ต่างๆ เพื่อนำไปนิมนต์พระสงฆ์วัดต่างๆมาเทศตามวันที่กำหนด และทำหนังสือหรือสลากนิมนต์และเชิญชาวบ้านที่เราไปนิมนต์พระนั้นไปทำบุญด้วยกัน หนังสือนิมนต์นั้นเขียนเป็นอักษรธรรมในกระดาดตามแต่จะหาได้มีความว่า วุฒิธรรมคำฝูงข้าทั้งหลายภายในมโหชาญาณธรรม(พระสงฆ์)เป็นเจ้า ภายนอกมีอาญาสิทธิ์(เจ้าเมืองถ้าเป็นเมือง ถ้าเป็นบ้านเป็นผู้ใหญ่บ้าน)เป็นประธานพร้อมกันจะจัดให้มีการทำบุญมหาชาติขึ้น และขอได้โปรดบอกออกงานญาติโยมไปร่วมทำบุญด้วยกันตามมือที่กล่าวถึงด้วยเทอญ ใครจับถูกวัดไหนก็ให้เอาน้ำหนังสือที่ทำสลากนิมนต์นั้นไปนิมนต์วัดนั้น

* ขั้นตอนที่ 2 ก่อนวันรวมทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านจะร่วมกันทำความสะอาดวัด ทำพวงมาลัย ทำรูปนกรูปสัตว์ รูปปลาให้เหมือนในป่าและสระโมกขธนิหิมพานต์ ทำเครื่องบูชาคาถายัน ทำผ้าหุง(ธง) พวงมาลัยประดับไว้บนศาลาการเปรียญที่จะเทศพระเวสสันดรชาดกนั้น ตั้งหออุทิศ ปลุกผาม(ปรา)ให้พระจากวัดต่างๆ และญาติโยมที่ติดตามพระมานั้นได้พัก

* ขั้นตอนที่ 3 วันรวมจะมีการไปรวมกันที่วัดตั้งธงขึ้น 8 ทิศ รอบศาลาการเปรียญประดับศาลาการเปรียญ เพื่อบูชาเทวาและพระอรหันต์ 8 ทิศ กลางผ้าพระเวสตั้งเครื่องบูชาคาถายัน เช่น รูปเทียน

อย่างละพัน ข้าวตอกข้าวสารไว้หว่านบูชาหว่างพระเศียรตั้งธรรมาสน์เทศน์ อันเชิญพระอุปคุตมาสถิตหอดั่งหมอน้ำมนต์ทำสระโบกขรณี(ตั้งตุ่มหรือโอ่งแทนสระเอาปลาหอยและบัวมาปล่อยในโอ่ง)ฟังเทศมาลัยหมื่นมาลัยแสน แห่พระเวสสันดรเข้าเมือง ตอนกลางคืนนำขันหมากถวายพระตามปราทที่ไปนิมนต์มาและไปรวมกันทำวัดสวดมนต์และฟังเทศน์เสียงของพระที่นิมนต์มาจากวัดต่างๆมีการทำบุญด้วยกันเป็นที่สนุกสนาน

* ขั้นตอนที่ 4 ตอนเช้าประมาณตี 4 ทุกคนจะไปรวมกันแห่ข้าวพันก้อนที่วัดซึ่งมีพ่อใหญ่มคทายกในหมู่บ้านจะนำพาว่ากล่าวบูชาไปรอบศาลาการเปรียญ 3 รอบ จากนั้นก็กลับขึ้นบนศาลาการเปรียญแล้วพ่อใหญ่ทายกก็จะนำพารับศีล แล้วอาราธนาเทศน์มหาชาติฟังเทศน์สังกาศ และมหาชาติต่อจนจบ

* ขั้นตอนที่ 5 ตอนก่อนเที่ยง ชาวบ้านจะนำกันดันออกไปวัดเท่ากันทุกครัวเรือนพอเอาภัณฑเทศน์มารวมกันแล้วพ่อใหญ่หรือกรรมการจะเขียนชื่อพระบ้านที่มาเทศน์จนครบ ใครจับถูกพระสงฆ์วัดบ้านใดก็ให้นำภัณฑไปถวายพระบ้านนั้นในระหว่างเทศอยู่นั้นทั้งวันจะมีการทำภัณฑหลอมมาถวายพระผู้เทศน์อยู่ตลอดเวลา แห่ภัณฑเข้ามาตอนพระรูปไหนเทศน์ก็จะได้แก่พระรูปนั้นที่แห่มาดีที่สุด คือ ช่วงการเทศน์มโหรีและมหาราช ภัณฑในระหว่างนี้เรียกว่าภัณฑและมีอีกภัณฑหนึ่ง คือ รักเคารพพระรูปไหนก็ให้คนไปถามดูว่าพระรูปนั้นขึ้นเทศหรือยัง แด่ยังพระรูปนั้นขึ้นเทศนั้นก็แห่มาถวายภัณฑนี้ เรียกว่า ภัณฑจอบ

* ขั้นตอนที่ 6 เมื่อเทศมหาชาติจบลงแล้วจะตักลองรวมให้ชาวบ้านไปรวมกันที่ศาลาการเปรียญให้มากเท่าที่จะมากได้และพ่อใหญ่ทายกท่านจะนำกล่าวคำควรจะเพื่อขอโหสิกรรม ถ้าหากได้ทำอะไรผิดไปในขณะที่ฟังเทศน์มหาชาติทั้งวันนั้น เสร็จแล้วพระสงฆ์จะให้พร เมื่อพระสงฆ์ให้พรแล้วก็กล่าวคำอาลา

ฮิตที่ 5 ทำบุญสงกรานต์หรือตรุษสงกรานต์ วันสงกรานต์เป็นเทศกาลที่สำคัญ เพราะถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่และเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่ กิจกรรมที่ทำส่วนมากก็จะมีการสงน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ คนแก่ญาติผู้ใหญ่ และรดน้ำกันเอง เวลาบ่าย 3 โมง ของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 ทุกปี คือ เหาวันที่ 13 เมษายนของทุกปี ไม่ว่าจะตรงกับวันขึ้นหรือแรมก็ตามคำเดือนห้าหรือไมก็ตาม พระสงฆ์จะตักลองโอม (รวม) ชาวบ้านจะทำน้ำอาบ น้ำหอมมาเรื่อน ละหามบ้าง ถ้างหนึ่งบ้าน มารวมกันที่ศาลาการเปรียญ พระสงฆ์มารวมกันเมื่อญาติโยมพร้อมแล้วก็จะนำ ขึ้น 5 อันเชิญพระพุทธรูปลงสงน้ำ ซึ่งที่วัดก็ได้จัดหอสงไว้ในบริเวณวัด ญาติโยมจะทำพิธีรับศีลก่อนแล้วจึงสงน้ำพระพุทธรูป โดยท่านเจ้าอาวาสจะสงก่อน จากนั้นก็จะเป็นญาติโยมสงเมื่อสงพระพุทธรูปแล้ว ก็จะมีการสงน้ำพระต่อ จะทำอย่างนี้ติดต่อกัน 3 วัน พอถึงวันเพ็ญเดือน 6 ครบ 1 เดือน จึงเอาพระขึ้น (อันเชิญพระพุทธรูปขึ้นแทน)

* การก่อเจดีย์ทราย ก่อนอันเชิญพระพุทธรูปขึ้นนั้น ตอนชาวชาวบ้านจะมารวมกันทำบุญถวายอาหารเข้าพระสงฆ์ เสร็จแล้วจะมีการบายศรี สู่ขวัญ พระพุทธรูป เสร็จแล้วจะอันเชิญพระพุทธรูปกลับแทนเดิม จากนั้นพระสงฆ์จะพาญาติโยมไปทำการก่อเจดีย์ทราย

* วันเนา คือวันที่ 13 เมษายนของทุกปีเป็นวันสงกรานต์ วันที่ 14 เมษายนของทุกปี เป็นวันเนา ส่วนวันที่ 15 เมษายนของทุกปีเป็นวันขึ้นปีใหม่

* การสงฆ์และการรดน้ำ การสงฆ์น้ำนิยมทำภายในช่วงสงกรานต์ ชาวบ้านจะชวนกันไปสงฆ์น้ำ พระสงฆ์และผู้สูงอายุ เพื่อขอพรท่าน

* แก่นของวันสงกรานต์ จะอยู่ที่การสงฆ์น้ำพระสงฆ์ การรดน้ำเมื่อขอพรจากผู้ใหญ่เป็นการสร้างความรักความไม่ลืมกัน และยังได้รับพรอันเป็นคำสอนและคำแนะนำที่ดีด้วย

ฮิตที่ 6 บุญบั้งไฟ ความเป็นมา ชาวบ้านมีความเชื่อว่า พญาแถนอันได้แก่พระอินทร์ ถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำฝน ว่าพญาแถนท่านชอบบั้งไฟก็จะไม่ประทานฝนให้ บางคนก็จะบอกกล่าว บั้งไฟเป็นพาหนะของพญาดันตาคาที่นั้งไปรบกวพญาแถนเมื่อใช้ประทานฝน

* แห่บั้งไฟ เวลาประมาณบ่าย 3 โมงจะมีการตีกลองรวม ชาวบ้านจะเอาบั้งไฟไปใส่เกวียนให้คนลาก ตั้งขบวนจากศาลากลางบ้านไป บุญนี้จะหนักในการตีกินเป็นบุญสกปรกในบางครั้งก็มีการเล่นลามกด้วย เป็นการ เล่นสนุกสนานของชาวบ้าน แม้จะเล่นสกปรกและลามกขนาดไหนก็ขาดวัดไม่ได้ วัดเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน บุญนี้เป็นบุญที่สนุก

* การแข่งบุญบั้งไฟ เป็นที่สนุกสนานมาก การแข่งมีหลายอย่าง แข่งแห่ในขบวน แข่งไปขอเงินตามบ้าน แข่งขอเงินสาว

* การจุดบั้งไฟ พอรุ่งขึ้นวันหลัง ก็จะถวายภัตตาหารเช้าพระสงฆ์แล้ว ก็จะมีการจุดบั้งไฟถวายปู่ตา จากนั้นก็นำบั้งไฟขึ้นไปจุดบนนั้น ถ้าบั้งไฟขึ้นชาวบ้านจะหามขึ้น ถ้าตกก็จะหามลงน้ำ ถ้าไม่แตกแต่ก็ไม่ขึ้นชาวบ้านเรียกขุ จะถูกหามลงซีโคลนโดยไม่ถือสา

* แก่นของบุญบั้งไฟ เป็นบุญที่สนุกสนานของชาวบ้านก่อนจะลงทำนา

* จากนั้นก็จะเป็นวันวิสาขบูชา ตอนเช้าชาวบ้านจะทำบุญใส่บาตร เพราะเป็นวันสำคัญอีกวันหนึ่ง คือ เป็นวันตรัสรู้และวันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ตอนเย็นก็จะไปเวียนเทียนกันที่วัด

ฮิตที่ 7 บุญข้าชะหรือบุญเบิกบ้าน คือ เป็นการชำระสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไรออกไป จะทำบุญกันที่ศาลากลางบ้าน

ฮิตที่ 8 บุญเข้าพรรษา การเข้าพรรษา คือ การอธิฐานอยู่จำอยู่ในที่แห่งเดียว หรือวัดเดียว ในระยะเวลา 3 เดือนจะไปค้างที่วัดอื่นไม่ได้ถ้าไปถือว่าพรรษาขาด

ความเป็นมา คือ ถูตุดนเป็นฤดูอันตราย พระภิกษุจะไปจาริกในที่ต่างๆจึงไม่เหมาะอาจจะเหยียบย่ำข้าวกล้าชาวบ้านเสียหาย ทำให้เป็นไข้หวัด จีวรเปียกฝนอาจขาดได้ง่าย เพราะฉะนั้นจึงให้จำพรรษาอยู่ที่วัดเดียวเป็นเวลา 3 เดือน

วันอาสาฬหบูชา คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ก่อนวันเข้าพรรษา วันนี้เป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกวันหนึ่ง ตอนเย็นก็มีการเวียนเทียน

ฮิตที่ 9 บุญข้าวประดับดิน เป็นของที่ถวายทานแก่พระสงฆ์ และจัดการอาหารวางไว้ตามดินหรือแขวนไว้ตามกิ่งไม้เพื่อให้วิญญาณ หรือผีที่เป็นญาติที่ได้รับทุกข์ทรมานในนรก ได้รับการปลดปล่อยให้มารับของกินในวันเดือนดับนี้และชาวบ้านก็มีความเชื่อว่า ทุกวันเดือนเก้าและวันเพ็ญเดือนสิบ พยายามจะปล่อยให้สัตว์นรกกลับไปเยี่ยมญาติ เดือน 9 ดับ จะปล่อยไปแต่เช้า เดือน 10 เพ็ญ จะปล่อยไปตอนเพล

(11.00) เพราะสัตว์นรกหิวโหยทรมานมากกลับไปจะได้อาหารจากญาติไปกินบ้าง เดือนเก้า ดับ เรียกว่า แจกห่อข้าวน้อย ซึ่งญาติของผู้ตายจะเอาห่อข้าวหรืออาหารไปวางไว้ตามดินหรือแขวนไว้ตามกิ่งไม้บุญนี้ เรียกว่า บุญข้าวประดับดิน

ฮิตที่ 10 บุญข้าวสาก เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 10 ชาวบ้านจะจัดของทานเป็นสองส่วนคือ

*ส่วนที่ 1 จะทำอาหารคาวหวาน ใส่ถาดพร้อมกล่องข้าวแล้วนำไปรวมกันที่ศาลาการเปรียญ ข้าว นั้นก็จะนำไปให้พระสงฆ์

*ส่วนที่ 2 จะจัดเป็นข้าวผสมอาหารไว้ เสร็จห่อใบตองเตรียมไว้สำหรับให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับไป แล้ว ญาติโยมชาวบ้านจะเอาอาหารนี้ลงไปเปิดวางไว้ตามข้างทาง ข้างศาลา ตามโคนต้นไม้ในวัด วางไว้ในธาตุที่ใส่อัฐิของผู้ล่วงลับไปแล้ว (แต่ไม่แจกนอกวัดเหมือนข้าวประดับดิน)

*ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ญาติของตนที่ตายไปแล้วจะมารอรับห่อข้าวที่วางไว้ตามสถานที่ต่างๆ การ ทำห่อข้าวก็จะเหมือนกับข้าวประดับดินทุกอย่าง แต่ข้าวสากจะแจกตอนเที่ยง บุญข้าวสากเป็นบุญใหญ่ เพราะจะได้ร่วมทำบุญกับญาติพี่น้องคือมีอะไรก็จะไปโหมกิน

ฮิตที่ 11 บุญออกพรรษา ก่อนถึงวันออกพรรษา 1 วัน ชาวบ้านจะออกมาวัดเพื่อทำหิ้ง (ห้าง)บูชาเอาต้นกล้วยต้นอ้อยฝ้างเป็นเสาสี่ต้น สำหรับทำเป็นที่วางด้วยน้ำมันเพื่อจุ่มประทีปก่อนจุดที่วาง ดอกไม้ ที่เสียบรูปและที่ตั้งเทียนภายในหิ้งนั้นจะมีความสูงท่วมหัวผู้ใหญ่พอดี

ฮิตที่ 12 บุญกฐิน ประเพณีบุญกฐินนั้นถือว่าเป็นบุญมหากุศลเป็นบุญที่ต้องเตรียมการใช้จ่ายก็สูง กฐินนี้เป็นการทาน คือ ทานมีเวลาจำกัดไว้เพียง 1 เดือน นับจากแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ถึง กลางเดือน 12 ทายกผู้ฝนทำนอกเหนือจากนี้ไม่เป็นกฐิน

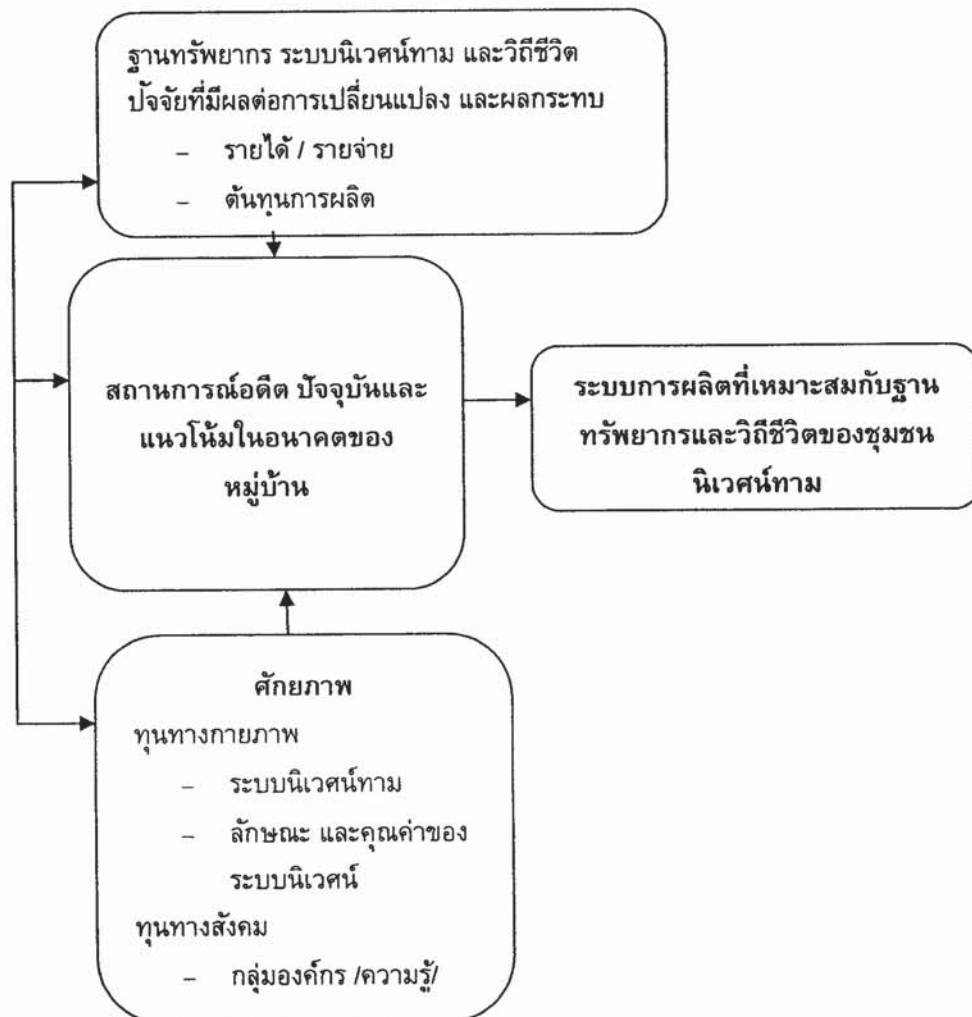
โดยสรุป ในจำนวนประเพณี 12 เดือน ของบ้านกุดเขียนนี้สามารถแยกเป็นประเภทตามจุดมุ่งหมายหลักในการกระทำ ได้แก่

ประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา มี 6 เดือน คือเดือนอ้าย เดือนห้า เดือนสี่ เดือนแปด เดือนสิบเอ็ด เดือนสิบสอง ประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของฝนมี 3 เดือน คือ เดือนยี่ เดือนหก และเดือนสิบ

ประเพณีเกี่ยวกับขวัญและกำลังใจในการดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้านให้อยู่เป็นสุขมี 2 เดือน คือ เดือนห้า และเดือนเจ็ด

ประเพณีเกี่ยวกับความกตัญญูและระลึกถึงบรรพบุรุษด้วยการเซ่นไหว้มี 2 เดือน เดือนเก้า และ เดือนสิบ (ซึ่งเดือนสิบมีจุดมุ่งหมายเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตในไร่นา และเพื่อแสดงถึงความกตัญญู แก่บรรพบุรุษ)

1.3 กรอบแนวคิด

ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาง และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบ ในเรื่อง
ของรายได้ / รายจ่าย และต้นทุนการผลิต

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้าน กลุ่มเป้าหมายหลัก ทีมวิจัย และนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ เป้าหมายสูงสุด คือ การสร้างการเรียนรู้ให้กับชุมชนด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงวิถีดำเนินการประกอบด้วยเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ตรวจสอบข้อมูลโดยชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลในชุมชนเชื่อมโยงกับความรู้จากนอกชุมชน เพื่อออกแบบแนวทางในการทดลอง และการปฏิบัติการทดลอง และเน้นการนำเสนอและเผยแพร่ผลการวิจัยในชุมชน โดยใช้กระบวนการดำเนินโครงการวิจัยจะเน้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มเป้าหมายในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การค้นหาปัญหาของชุมชน การกำหนดกลุ่มเป้าหมาย การกำหนดกรอบเนื้อหาและออกแบบเครื่องมือการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งการออกแบบการปฏิบัติการทดลอง การสรุปผลการทดลอง และการนำเสนอผลการทดลอง ตั้งแต่ร่วมคิดจนถึงร่วมรับผลประโยชน์

3.1 ชื่อกิจกรรม

ระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเชื่อมโยง ตำบลลำชี อำเภอน้อยชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

3.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนากิจกรรมด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน
- 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาม และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต
- 3) เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต
- 4) เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเชื่อมโยง

3.3 ขอบเขตการวิจัย

พื้นที่ปฏิบัติการ

ชุมชนบ้านกุดเชื่อมโยง หมู่ 3 ตำบลลำชี อำเภอน้อยชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

กลุ่มเป้าหมาย

ชาวบ้านกุดเชื่อมโยง ประกอบด้วย

กลุ่มเป้าหมายหลัก เพื่อการศึกษาเชิงลึก

- ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกิน 2 ครอบครัว
- ชาวบ้านที่ซื้อข้าวกิน 38 ครอบครัว
- ชาวบ้านที่เก็บข้าวไว้กินตลอดปี 10 ครอบครัว

กลุ่มเป้าหมายรอง เพื่อสร้างการเรียนรู้ และให้ข้อมูล

- ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียง
- ครู กศน.อำเภอฆ้องชัย
- องค์การบริหารส่วนตำบลลำชี

ขอบเขตด้านเนื้อหา

- 1) บริบททั่วไปของหมู่บ้าน
- 2) พัฒนาการและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตข้าว
 - ประวัติศาสตร์หมู่บ้านในมิติการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตข้าว
 - การเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย และผลกระทบทั้งด้านบวกและลบต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น
 - เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 - แนวโน้มชุมชนในอนาคต
- 3) สถานการณ์ของระบบการผลิตและวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบัน
 - ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ผลกระทบ สาเหตุที่ข้าวไม่พอกิน รายได้ รายจ่าย
 - วิถีชีวิต ค่านิยม
 - ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ (ดิน แหล่งน้ำ ที่สาธารณะและป่าธรรมชาติ) ทั้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และสร้างขึ้น
 - สถานการณ์ปัจจุบันของทรัพยากรเหล่านั้น
 - การใช้ประโยชน์ ลักษณะการใช้ประโยชน์
 - การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน แบ่งตามปฏิทินฤดูกาลผลิต กิจกรรมของชาวบ้านแต่ละเดือน
- 4) ศักยภาพของชุมชนและปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการแก้ปัญหาหนี้สินของหมู่บ้าน
 - ภูมิปัญญา ผู้รู้ ความเชื่อ ความรู้สมัยใหม่ สภาพกายภาพพื้นที่ ความสัมพันธ์ทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม

ระยะเวลาในการดำเนินโครงการ

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้มีระยะเวลาในการวิจัยทั้งสิ้น 1 ปี 3 เดือน หรือ 1 รอบการผลิต ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2554 ถึงเดือนพฤษภาคม 2555 โดยแบ่งการดำเนินงานเป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2554 – เดือนกันยายน 2554 รวม 7 เดือน เป็นช่วงที่เตรียมความพร้อมของทีมและชุมชน กำหนดกลุ่มเป้าหมายหลัก และออกแบบเครื่องมือ ดำเนินการเก็บข้อมูล รวบรวม

สรุป ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอผลการศึกษา ระยะที่ 1 เหตุผลในกำหนดระยะเวลาไว้ที่ 7 เดือน นั้นเพื่อต้องการให้สอดคล้องกับระบบการผลิตของชาวบ้าน ซึ่งประมาณเดือนมิถุนายน – เดือนกรกฎาคม เป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มทำนา ช่วงนี้จะไม่สามารถทำกิจกรรมได้

ระยะที่ 2 การทดลองปฏิบัติการ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2554 – พฤษภาคม 2555 (ระยะเวลาทดลองปรับตามปฏิทินการผลิตของชุมชน) จำนวน 8 เดือน เข้าระยะที่ 2 ในเดือนตุลาคมจะเป็นการเตรียมการปฏิบัติการเพื่อกำหนดแนวทางในการปรับระบบการผลิตของกลุ่มเป้าหมาย หลังจากนั้นจึงจะได้ลงมือปฏิบัติการ ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวข้าวนาปี จนถึงเดือนมีนาคม 2555 เดือนเมษายน จำนวน 1 เดือน เป็นช่วงที่ชาวบ้านว่าจะถอดบทเรียนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เสนอผลการวิจัยต่อสาธารณะทั้งในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายการวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมถึงการเรียบเรียงและจัดทำรายงานผลการวิจัย

3.4 ขั้นตอนดำเนินงาน

ระยะที่ 1 เตรียมความพร้อม เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และกำหนดแนวทางออกแบบปฏิบัติการ และทดลองปฏิบัติการในบางกิจกรรม ระยะเวลา 7 เดือน

1) การเตรียมความพร้อมทีมวิจัย โดย

1. ประชุมทีมวิจัยเพื่อกำหนดบทบาทการทำงาน การแตกกรอบเนื้อหาการเก็บข้อมูล ออกแบบเครื่องมือ และกำหนดแผนดำเนินการ
2. อบรมหลักการวิจัยเพื่อท้องถิ่น การออกแบบการวิจัย และการบริหารจัดการโครงการ

2) การเตรียมความพร้อมชุมชน โดย การจัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการแก่ชาวบ้าน พร้อมก็นำเสนอกรอบการเก็บข้อมูล เครื่องมือ และแผนการทำงาน พร้อมก็ให้ชาวบ้านร่วมปรับกรอบเนื้อหาการเก็บ เครื่องมือ และแผนการทำงาน เพื่อให้การทำงานมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น แบ่งกลุ่มเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล และคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลในแต่ละเนื้อหา

3) เก็บข้อมูลตามกรอบที่กำหนด ตั้งแต่วันที่ 28 กรกฎาคม ถึง 15 สิงหาคม 2554 เนื้อหาและเครื่องมือที่ใช้ในการที่เก็บประกอบด้วย

1) พัฒนาการชุมชน ใช้การประชุมกลุ่มย่อย และ Time Line ซึ่งเนื้อหาหลักในการเก็บข้อมูลของประเด็นนี้ ได้แก่

- ประวัติศาสตร์หมู่บ้านในมิติของระบบการผลิตข้าวที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต
- การเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย และผลกระทบทั้งด้านบวกและลบจาก
- แนวโน้มของชุมชนในอนาคต

2) สถานการณ์การผลิตข้าวและวิถีชีวิตในปัจจุบัน ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องผลกระทบ ค่านิยม วิถีชีวิต และสาเหตุการเปลี่ยนแปลง เครื่องมือที่ทีมวิจัยใช้ในการเก็บข้อมูลนี้ มี

หลากหลาย ได้แก่ การประชุมกลุ่มย่อย ซึ่งได้จัดทั้งหมด 3 ครั้ง โดยแบ่งกลุ่มเป้าหมายเป็นหลายระดับ คือ ครั้งแรกกลุ่มเป้าหมายเป็นคนรุ่นปู่ย่า หรือผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้าน จำนวน 10 คน กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มคนรุ่นพ่อแม่ และกลุ่มสุดท้ายคือ รุ่นหนุ่มสาวที่ทำการเกษตรอยู่ที่บ้าน กลุ่มละ 15 คน วิธีการที่ทำได้ การนั่งวงคุยกันแลกเปลี่ยนกัน พร้อมกับมีการบันทึกระหว่างการพูดคุย โดยทีมวิจัยเตรียมประเด็นคำถามตามกรอบเนื้อหาที่ต้องการ แล้วแลกเปลี่ยนกับกลุ่มเป้าหมาย เสร็จแล้วจึงมาสรุปและตรวจสอบข้อมูลร่วมกันในทุกกลุ่ม ผลที่ได้จากการใช้เครื่องมือนี้คือ ผู้เข้าร่วมทั้งทีมวิจัยและกลุ่มเป้าหมายได้เห็นข้อมูลร่วมกัน ซึ่งหลายอย่างเป็นข้อมูลใหม่ที่เพิ่งค้นพบร่วมกัน เช่นวิถีชีวิตของคนรุ่นปู่ย่า และการเปลี่ยนแปลงสู่ปัจจุบัน เป็นต้น

3) รายได้ รายจ่าย ต้นทุนการผลิต ข้อมูลชุดนี้ ทีมวิจัยได้ใช้แบบสอบถามในการสอบถามกลุ่มเป้าหมายทุกครัวเรือนในหมู่บ้าน เสร็จแล้วนำมาสรุปข้อมูลหาค่าร้อยละร่วมกัน สิ่งที่ทีมวิจัยได้เรียนรู้คือ การคำนวณค่าร้อยละ ซึ่งในช่วงแรกรู้สึกว่าเป็นเรื่องยาก แต่ต่อมาเมื่อมีความชำนาญ การคำนวณค่าร้อยละก็เป็นเรื่องง่ายของทีมวิจัย ซึ่งสามารถทำเองได้ ส่วนนี้ถือว่าเป็นความรู้ใหม่ของทีมวิจัยชาวบ้าน

4) หนี้สินครัวเรือน ข้อมูลด้านหนี้สินนี้ ทีมวิจัยประเมินว่าเป็นเรื่องยากที่จะทราบจำนวนหนี้สินที่แท้จริงของชาวบ้านจากการใช้แบบสอบถาม ดังนั้นจึงได้ใช้ข้อมูลจากฐานข้อมูลหมู่บ้าน ซึ่งโดยส่วนมากเป็นข้อมูลหนี้สินในระบบทั้งสิ้น ส่วนหนี้สินนอกระบบนั้นทีมวิจัยไม่ได้ศึกษา

5) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ (ดิน แหล่งน้ำ ที่สาธารณะและป่าธรรมชาติ) และวิถีชีวิตชาวบ้านกุดเชื่อมโยงในปัจจุบัน ทีมวิจัยได้แบ่งกลุ่มเดินสำรวจ และวาดแผนผังประกอบ พร้อมกับมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันระหว่างการสำรวจ เมื่อเสร็จแล้วจึงได้เชิญผู้ที่เชี่ยวชาญด้านนี้มาช่วย ซึ่งคือ ชาวบ้านที่ใช้ทรัพยากรเหล่านี้เป็นหลัก มาร่วมกันแลกเปลี่ยนและตรวจสอบความถูกต้อง จำนวน 7 คน ข้อมูลที่ได้จากชุดนี้คือ

- ทรัพยากรธรรมชาติของบ้านกุดเชื่อมโยง ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและสร้างขึ้น
- สถานการณ์ปัจจุบันของทรัพยากรเหล่านั้น
- การใช้ประโยชน์ ลักษณะการใช้ประโยชน์

6) การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน แบ่งตามปฏิทินฤดูกาลผลิต, กิจกรรมของชาวบ้านแต่ละเดือน เนื้อหาชุดนี้บางส่วนทีมวิจัยได้ช่วงที่มีการจัดอบรมนักวิจัยใหม่ของโหนดที่ใช้พื้นที่บ้านกุดเชื่อมโยงเป็นหมู่บ้านทดลองปฏิบัติการเก็บข้อมูล ทำให้ทีมวิจัยมีชุดความรู้อยู่บ้าง อย่างไรก็ตามเนื่องจากข้อมูลไม่สมบูรณ์ ดังนั้น ทีมวิจัยจึงใช้การประชุมกลุ่มย่อยชาวบ้านจำนวน 7 คน เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลให้สมบูรณ์

7) ศักยภาพของชุมชนและปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่อการปรับระบบการผลิตของหมู่บ้าน ข้อมูลชุดนี้ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีในด้านต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากประสบการณ์ในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นยังไม่มี ข้อมูลชุดนี้จึงยังไม่ละเอียดนัก

- ภูมิปัญญา ผู้รู้ ความเชื่อ ความรู้สมัยใหม่ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก
- สภาพกายภาพพื้นที่ โดยการวิเคราะห์

- ความสัมพันธ์ทางสังคมและโครงสร้างทางสังคม โดยการสนทนากลุ่มย่อย

4) การวิเคราะห์ข้อมูล

- ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้วิธีหาค่าเฉลี่ย ร้อยละ
- ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา
- นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชื่อมโยงและอุปนัย
- กำหนดแนวทางปฏิบัติการทดลอง วางแผนการทดลองเบื้องต้น

5) จัดเวทีเพื่อคืนข้อมูลสู่ชุมชน

ให้ชาวบ้านปรับรูปแบบที่จะทดลองให้เหมาะสม

6) จัดทำรายงานความก้าวหน้า

ระยะที่ 2 ทดลองปฏิบัติการ

- 1) 1 ตุลาคม 2555 เวทีวิเคราะห์ข้อมูลและคืนข้อมูล
- 2) 3 ธันวาคม 55 กิจกรรมศึกษาดูงาน ณ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนในเขตปฏิรูปที่ดิน ตำบล กำแมต อำเภอกุดชุม จังหวัด ยโสธร
- 3) ทดลองปลูกข้าวนาปรังเพื่อการบริโภค

จากการศึกษาดูงาน กลุ่มผู้ไปดูงานได้ซื้อพันธุ์ข้าวกลับมาทดลองปลูก จำนวน 6 สายพันธุ์

3.5 บทเรียนในการทำกิจกรรม

การทำงานวิจัยของบ้านกุดเซียม มีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าโครงการ ซึ่งข้อดีของส่วนนี้คือ ทำให้ได้รับความร่วมมือในการทำงานสูง

3.6 ปัญหาในการทำกิจกรรม

ปัญหาที่พบ คือ ข้อจำกัดด้านเวลาของหัวหน้าโครงการดั่งนั้น บ้านกุดเซียมจึงได้แก้ปัญหาโดยการให้คนรุ่นใหม่เป็นคนดำเนินการวิจัยเป็นหลัก ส่วนหัวหน้าโครงการมีบทบาทในการกระตุ้น ให้คำปรึกษา และอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ

งบประมาณ จากการดำเนินโครงการของบ้านกุดเซียม ปรากฏว่า งบประมาณ มาก่อนโครงการเปิดตัวเพียง 1 เดือนเท่านั้น ทำให้ ช่วงเวลาของการทดลองปฏิบัติการกระชั้นชิดมาก และไม่สอดคล้องกับฤดูกาล

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทีมวิจัยได้เสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน 2) เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาง และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต 3) เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต และ 4) เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาง กรณีสวนกุศเลื้อย โดยผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน

1.1) พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของหมู่บ้าน

- ยุคบุกเบิก พ.ศ. 2473 – 2497 ยุคนี้เป็นช่วงของการก่อตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ ประชากรไม่มาก วิถีชีวิตที่เรียบง่ายถือว่าเป็นยุคหาอยู่หากิน ทั้งของในป่าและปลาในน้ำ ชาวบ้านต่างใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ก็เริ่มมีการจับจองพื้นที่ไว้บ้างแล้ว แต่ก็เพื่อการเพาะปลูกช่วงนี้มีการปลูกข้าว ฝ้าย – คราม พืชผักต่างๆ ตามริมน้ำ และหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวการเพาะปลูกส่วนใหญ่ใช้ในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนกันบ้าง

- ยุคเปิดป่า พ.ศ. 2498 – 2519 ต้นไม้ถูกตัดขณะที่ชาวบ้านเริ่มปลูกปอ พื้นที่ป่าจึงปรับเพื่อการเพาะปลูกมากขึ้นทำให้ป่าไม้ค่อยๆ ลดลง อาหารจากป่าก็เริ่มหายไปยุคนี้วิถีชีวิตชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนจากการหาอยู่หากินเป็นหาขายบ้างแล้ว ต่อมามีการตัดถนนเชื่อมต่อยกการออกไปนอกหมู่บ้านทำได้ง่ายขึ้นผู้ที่เปิดป่า นายอ่อนสา ทารัญดา

- ยุคป่าแตก พ.ศ 2520 – 2535 เกิดการตัดไม้และต้นไม้ใหญ่จนหมดแล้วสภาพดินหลังจากป่าหมด มีความอุดมสมบูรณ์มาก ราคาพืชผลก็ค่อนข้างดีชาวบ้านจึงเข้าไปบุกเบิกพื้นที่มากขึ้น การผลิตในยุคนี้จึงเป็นการผลิตที่มุ่งเน้นเรื่องการค้าอย่างเป็นล่ำเป็นสันมีการตัดถนนเชื่อมต่อยกการออกไปนอกหมู่บ้าน มีไฟฟ้าทำให้มีสินค้าฟุ่มเฟือยเข้ามายังหมู่บ้านความต้องการซื้อเพิ่มขึ้นชาวบ้านจึงเปิดป่าที่เหลืออยู่ทำการปลูกข้าวเพื่อให้มีรายได้สำหรับใช้จ่ายใช้สอย ป่าไม้ในหมู่บ้านถูกทำลายเกือบหมดคงเหลือแค่เพียงป่าหัวไร่ปลายนาและที่กันไว้เป็นป่าชุมชน คือ ป่าดอนปู่ตา

ชาวบ้านในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลง คือ ชาวบ้านเป็นสมาชิกองค์กรการเกษตร สิ่งที่ตามมาคือ สารเคมีและปุ๋ยเคมี พื้นที่ธรรมชาติเปลี่ยนแปลง ดินเริ่มเสื่อม ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น หนี้สินตามมา วิถีการผลิตเปลี่ยน จากที่เคยใช้ควายไถนา ก็เริ่มเปลี่ยนรถไถนาเดินตามผู้ที่นำรถเข้ามาคนแรก คือ นายหมั่น คำเหล่าขิต ประชากรในหมู่บ้านก็เริ่มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สุขภาพเกษตรย่ำแย่ จากการใช้ปุ๋ยและสารเคมี รวมทั้งความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม คือ ดิน น้ำ ป่า พันธุ์ข้าวของชาวบ้านก็ได้ปรับเปลี่ยนตามแนวทางของ

องค์กร(ภาครัฐ)ซึ่งก็เผชิญกับปัญหา ชาวบ้านบางรายจึงต้องปรับตัวโดยยอมรับการพัฒนาพันธุ์ข้าว แต่ก็ เป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น

การพัฒนาพันธุ์ข้าวของชาวบ้านในช่วงนี้ แบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก การเกษตรแบบพึ่งพา คือ วิธีการทำนาแบบได้พึ่งพาธรรมชาติมีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน มูลสัตว์ก็นำมาเป็นปุ๋ยมีการใช้พันธุ์ข้าว 3 – 5 สายพันธุ์ ต่อครอบครัวตามสภาพพื้นที่ในหลายแปลงการทำ นาเริ่มตั้งแต่เดือน มิถุนายน – สิงหาคม โดยเริ่มปักดำข้าวหลักในพื้นที่ลุ่มจากนั้นก็ดำข้าวกลางและข้าวเบา ถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็จะไล่เก็บเกี่ยวเดือนตุลาคมเป็นต้นมาจากข้าวเบาที่มาข้าวกลางสุดท้ายข้าวหลัก การ คัดเลือกพันธุ์ข้าวนั้นจะเลือกแปลงที่ดินดีไว้ปลูกทำพันธุ์ข้าวและมีการจัดการดูแลไม่ให้โรค แมลง วัชพืช มารบกวน จัดการน้ำให้เหมาะสม กำจัดพันธุ์ข้าวที่ไม่ตรงสายพันธุ์ ถึงเวลาเกี่ยวเลือกรวงงาม เมล็ดเต็ม นำไปนวดเก็บไว้มัดขัดดาแล้วแยกแต่ละสายพันธุ์ไม่ให้เป็นกัน

ระยะที่สอง การปฏิวัติเขียว ระบบการผลิตทำนาเปลี่ยนไปสู่การปฏิวัติเขียวที่มีนโยบายส่งเสริม ให้เกษตรกรมุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออก ความรู้การพัฒนาปรับปรุงพื้นที่รับจากผู้เชี่ยวชาญ ภายนอกในฐานะที่ได้รับการยอมรับถูกนำมาส่งเสริมต่อเกษตรกร เช่น การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากพื้นที่บ้านที่ หลากหลายให้ใช้พันธุ์ดีไม่กี่สายพันธุ์ การปรับพื้นที่นาให้สม่ำเสมอเพื่อควบคุมจัดการน้ำและปุ๋ยเคมีและ เหมาะกับพันธุ์ข้าวมะลิ 106 กข 6 ที่ได้รับส่งเสริม จึงเกิดการแบ่งบทบาทการพัฒนาพันธุ์ข้าวอย่างชัดเจน ทำให้บทบาทของเกษตรกรในการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าวลดลง

ระยะที่ สาม การพึ่งพาพันธุ์ข้าวจากนอกพื้นที่ เป็นระยะที่ ชาวบ้านไม่เก็บพันธุ์ข้าวไว้ ต้องซื้อพันธุ์ ข้าวจากร้านค้า จากการศึกษาข้อมูล พบว่า

ยุคป่าแปน พ.ศ 2530 – ปัจจุบัน ยุคนี้เป็นยุคที่ป่าไม้หมดไปจากชุมชน เนื่องจากการเข้าหาของ ป่าพิชเศรษฐกิจ ทำให้พื้นที่ป่าที่เหลืออยู่เพียงเล็กน้อย หัวไร่ปลายนาถูกถางถูกโค่น ชาวบ้านบางคนก็สังเกต ว่า ปุ๋ยหรือข้าวที่ซื้อมามีวัชพืชปะปนมาด้วย

ปี พ.ศ 2536 มีการขุดลอกหนองกุดเชื่อม กุดก้อม หางสนาม โดยโครงการอีสานเขียว โครงการนี้ได้ทำลายระบบการจัดการเดิมของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการใช้น้ำบริเวณนี้หายไป การลอกหนอง ลอกได้ไม่ถึงครึ่ง ต่อมา

พ.ศ 2541 – 2545 การขุดลอกหนองกุดเชื่อมก็มีอีกโดยโครงการอีสานเขียวและกรมประมง โครงการนี้ก็ทำลายพันธุ์พืชที่เกิดขึ้นตามริมคลอง เช่น ไม้ป่า ไม้हुलिंग ไม้แก ไม้เปลือย หวาย ต้น ไซ้นุ่น เป็นต้น

ในช่วงนี้น้ำประปากี่จะเริ่มเข้ามา การขุดลอกครั้งนี้ทำให้ทรัพยากรและระบบนิเวศน์หายไปจน หมด

1.2) ลักษณะสภาพทรัพยากรของนาบ้านกุดเชื่อมโยง

นาทาม คือ นาที่อยู่บริเวณที่ดินซึ่งเป็นดินทาม(ดินเหนียวสีดำ) ทามของดินนาประเภทนี้เป็นดินเหนียว

นาหนอง ได้แก่ นาที่อยู่ใกล้ๆหนองน้ำ เช่น ถ้าอยู่ใกล้หนองเลิงเปลี่ยน ก็จะเรียกว่า นาหนองเลิงเปลี่ยน เป็นต้น

نالุ่ม ก็จะเป็นนาที่อยู่ในเขตที่ลุ่มน้ำมักท่วมทุกปี

นาโคก ก็จะเป็นนาที่อยู่บริเวณสภาพพื้นที่สูง เรียกว่า นาดอน

1.3) การจัดการและการวางแผนการผลิตในอดีต

ข้าวที่ชาวบ้านกุดเชื่อมโยงปลูกหรือปักดำในนานั้น ส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว เพราะชาวบ้านกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก เว้นแต่ปีใดเกิดฝนแล้งหรือน้ำท่วมใหญ่ข้าวกล้าในนาก็จะเสียหายเป็นจำนวนมาก จนบางครั้งไม่มีข้าวเหนียวพอจะนึ่งกินได้ตลอดทั้งปี จึงทำให้ต้องไปซื้อข้าวเจ้ามาหุงกินแทนข้าวเหนียว บางครอบครัวที่มีนามากก็จะปลูกข้าวเจ้าไว้กินอีกส่วนหนึ่ง แต่ก็ปักดำข้าวเจ้าเป็นส่วนน้อย

ด้วยเหตุนี้ การที่จะนำพันธุ์ข้าวมาปลูกในนาของตน ผู้เป็นพ่อบ้านต้องคิดคำนวณปริมาณข้าวเปลือกที่มีอยู่ในแล้วว่าจะเลี้ยงคนในครอบครัวไปจนถึงวันที่เกี่ยว เพื่อที่จะได้ข้าวใหม่มากินทันหรือไม่ ดังนั้นประเภทพันธุ์ข้าวที่จะนำมาปลูกในนาของตนจึงแบ่งเป็น 3 ประเภท ตามระยะเวลาการปลูก ดังนี้

ข้าวตอ (ข้าวเบา) เป็นข้าวที่ใช้ระยะเวลาในการปลูกสั้น ปลูกเสร็จเพียง 2 – 3 เดือน ก็ออกรวง และเก็บเกี่ยวมาเลี้ยงคนในครอบครัวได้ทันก่อนเวลาที่ข้าวเปลือกในเจ้าของตนจะหมด

ข้าวกลาง เป็นข้าวที่ใช้เวลาในการปักดำนานกว่าข้าวตอ ข้าวจึงจะออกรวงให้เกี่ยวได้

ข้าวใหญ่(ข้าวหนัก) เป็นข้าวที่ใช้เวลานานหลังจากปักดำแล้ว จึงออกรวงเก็บเกี่ยวได้ เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตสูงน้ำหนักดี ทนกับน้ำท่วม ชาวบ้านนิยมปลูกไว้กินและไว้ขาย ข้าวใหญ่มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งคือ ข้าวจัน

1.4) เหตุปัจจัยที่ปลูกข้าว 3 ประเภท

เนื่องจากสมัยก่อนหรืออดีตการทำนาต้องเลือกผืนนาให้เหมาะสมกับการใช้พันธุ์ข้าว ถ้าเป็นนาลุ่มจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวหนัก ส่วนพื้นที่ดอนจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวเบาการทำนาอาศัยน้ำฝน สภาพดินอุดมสมบูรณ์ กระบวนการผลิตเป็นไปแบบอาศัยจังหวะธรรมชาติ

ไร่นาในอดีตก็มีอยู่ 3 ระบบ คือ

1. นานอน คือ นาลาดเอียงลงสู่นาดอน ส่วนมากจะปลูกข้าวเบา (ข้าวตอ) เช่น ข้าวปล้องแฉ้ว ข้าวอีหนอน ข้าวเหลียงบุญมา ข้าวปลาชีว ข้าวหมากเขือ ข้าวอีน้อย ข้าวมัดหมี่ และข้าวอีมุ่ม เป็นต้น

2. นาดอน คือ นาที่ลาดเอียงลงมาที่ลุ่ม นาดอนก็จะปลูกข้าวอายุปานกลาง เช่น ข้าวดอนดง ข้าวอีตัม ข้าวอีปุ่น ข้าวอีตมกลาง ข้าวหอมนางนวล ข้าวคำผาย ข้าวอีแต และข้าวหอมนิล เป็นต้น

3. นาลุ่ม คือ นาที่อยู่ในที่ลุ่ม มีน้ำขังยาวนาน จะปลูกข้าวที่เป็นข้าวหนัก และข้าวขึ้นน้ำ เช่น ข้าวอีตมใหญ่ ข้าวมันเป็ด ข้าวอีตมขาว ข้าวแสนพันธุ์ เหนียวลอย จ้าวลอย สันป่าตอง และข้าวเจ้าแดง

รูปแบบในการทำนาในอดีตเป็นวิธีที่สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศน์ของพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นที่สูง ที่ดอน ที่ลุ่ม(ที่ทาม) มีการผลิตแบบผสมผสานกับพืชชนิดอื่น ๆ เช่น พริก ฝ้าย คราม ปอ ถั่ว เป็นต้น

กระบวนการผลิตและพัฒนาพันธุ์ข้าว ที่ผูกพันและพึ่งพาธรรมชาติ เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกจะเก็บไว้ใช้ในฤดูกาลต่อไป ถ้าเห็นว่าพันธุ์ข้าว นั้น ๆ เหมาะสม เมล็ดงามผลผลิตดี ด้านทานโรค กินอร่อย ลำต้นแข็งแรง มีการวางระบบการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่

1.5) เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาในอดีต

เครื่องมือเครื่องไม้ที่ใช้ในการทำนาในอดีต ได้แก่

เครื่องมือ

ประโยชน์

1. ควาย

เอาไว้ใช้แรงเช่น ไถนา

2. ไถ

ใช้ไถนาที่ไถสุดและไถโค่น

3. คราด

ใช้คราดนา เหยียบย่ำหญ้าให้จมโคลน

4. มีด

ใช้ตัดฟันทันไม้ ตันหญ้า

5. เคียว

ใช้เกี่ยวข้าวและเกี่ยวหญ้าตามคันแทนนา(คัน

นา)

6. จอบ,เสียม

ใช้ขุดดินขึ้นคันแทนนา และร่องระบายน้ำ

7. แยกน้อย,แยกใหญ่

ใช้วางบนคอควาย เพื่อยึดไถและคราด

8. หนั่งตองแอก

ใช้ยึดแอกให้กระชับคอควาย

9. คันโซ่

ใช้วิดน้ำเข้าตากกล้าและไถนา

10. ค่าวคราด

ใช้ยึดระหว่างคันไถกับแอกเวลาไถนา

11. ค่าวไถ

ใช้ยึดระหว่างคันไถกับแอกเวลาไถนา

12. ไม้หอบกล้า

ใช้หอบกล้าจากตากกล้าไปปักดำ

13. ตอกกล้า

ใช้มัดต้นกล้าหลังจากถอดกล้า

14. ไม้ตีข้าว

ใช้ตีฟ่อนข้าวเวลาตีข้าว

15. ตอกข้าว	ใช้มัดข้าวที่เกี่ยวแล้วให้เป็นพ่อน
16. คันหลาว	ใช้หาบพ่อนข้าว
17. พอยตันชั้นมอน(ไม้กวาดตันชั้นมอน)	ใช้กวาดเวลานวดข้าวเสร็จ
18. วิ(พัด)	ใช้พัดข้าวสับ เศษฟางออกจากกองข้าว
19. กระดังพัดข้าว	ใช้แยกข้าวสับ เศษฟางออกจากกองข้าว
20. กระต๋า, กระบุง	ใช้ตวงตักข้าว

1.6) เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาในปัจจุบัน

เครื่องมือ

1. รถไถนาเดินตาม

2. คราดเหล็ก

โคลน

3. อีคุบเหล็ก

4. มีด

5. เคียว

คูแทนนา

6. เครื่องตัดหญ้า

7. จอบ , เสียม

ระบายน้ำ

8. เปิดน้อย

9. เครื่องสูบน้ำ

10. ไม้หาบกล้า

11. ตอกกล้า

12. ตอกข้าว

13. คันหลาว

14. รถนวดดิน

15. รถเกี่ยวข้าว

16. เครื่องฉีดยาเคมี (ถัง)

17. ผ้าเชียว

18. เครื่องหว่านข้าว / ปุ๋ย

ประโยชน์

เอาไถไถนา

ใช้คราดนา เหยียบย่ำหญ้าให้จม

ใช้เหยียบย่ำหญ้าให้จมโคลน

ใช้ตัดฟันต้นไม้ ต้นหญ้า

ใช้เกี่ยวข้าวและเกี่ยวหญ้าตาม

เอาไถตัดหญ้าตามคันแทนนา

ใช้ขุดดินปั้นคันแทนนา และร่อง

ใช้ทำร่องระบายน้ำ

เอาไถสูบน้ำใส่ना

ใช้หาบกล้าจากตากกล้าไปปักดำ

ใช้มัดต้นกล้าหลังจากถอนกล้า

ใช้มัดข้าวที่เกี่ยวแล้วให้เป็นพ่อน

ใช้หาบพ่อนข้าว

ใช้นวดดิน

ใช้เกี่ยวข้าวและนวดข้าว

ใช้ฉีดสารเคมี

ใช้ทำลานใส่ข้าว

ใช้หว่านข้าวและปุ๋ย

จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษา สามารถสรุปได้ว่า การทำนาในอดีตนั้นเกษตรกรได้มีการวางแผนที่จะเลือกพันธุ์ข้าวมาปลูก ให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เหมาะสมกับฤดูกาลเพาะปลูก เหมาะกับความนิยมชมชอบของคนในพื้นที่ และนอกจากนั้นเกษตรกรยังมีการวางแผนให้เกิดความลงตัวระหว่างข้าวที่ปลูกกับข้าวที่เก็บไว้กินในเล้า เพื่อให้มีข้าวเหลือกินตลอดทั้งปี ในส่วนของพันธุ์ข้าวที่นำปลูก เกษตรกรจะได้มาจากการเก็บเมล็ดพันธุ์ของปีที่แล้ว

แต่เมื่อมีการส่งเสริมจากภายนอกเข้ามาภายในชุมชน ทำให้ระบบการผลิตข้าวในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก พันธุ์ข้าวที่ปลูกก็เหลือเพียงไม่กี่พันธุ์ ส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์ข้าวที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกตามความต้องการของตลาด จึงทำให้เกษตรกรมุ่งผลิตเพื่อการค้าขายเพียงอย่างเดียว พันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมส่วนใหญ่จะไม่สามารถเก็บพันธุ์ข้ามปีได้ เพราะพันธุ์ข้าวไม่มีสภาพสมบูรณ์ นอกจากพันธุ์ข้าวที่เปลี่ยนแปลงแล้ว เครื่องมือในการเกษตรก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ในลักษณะการส่งเสริมระบบการผลิตข้าวที่มุ่งสู่การผลิตเพื่อเศรษฐกิจ มีส่วนทำให้ระบบการผลิตข้าวต้องอาศัยเรื่องเงินทุนเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อเกษตรกรจะได้นำเงินมาลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ข้าวปลูก ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี และเครื่องมือการเกษตร เป็นต้น และเกษตรกรต้องนำเงินมาซื้อข้าวไว้บริโภค เพราะไม่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค เนื่องจากขายข้าวจนหมดหรือผลผลิตได้จำนวนน้อย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทาง และวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

2.1) สถานการณ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

2.1.1) พยากรณ์ด้านแหล่งน้ำธรรมชาติ

หนองกุดเชื่อม

ทำการเกษตรมีอยู่ 3 หมู่บ้าน คือ บ้านกุดเชื่อม บ้านวังยาง บ้านสะคำศรี

การใช้ประโยชน์ จากอดีต ผู้เฒ่าเล่าว่าได้พากันไปหาบน้ำอยู่ที่หนองกุดเชื่อมมา ใช้สอยต่างๆในครัวเรือน และจะมีทำน้ำไว้สำหรับดื่มกิน จะแยกทำน้ำใช้ต่างหาก ทำน้ำกินต่างหาก การหาอยู่หากินก็อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันการใช้ประโยชน์ของหนองกุดเชื่อมก็จะเป็นการเอาน้ำกุดขึ้นมารดผักและทำการเกษตร ใช้จัดกิจกรรมลอยกระทง แข่งเรือ บางปีก็จัดกิจกรรมลงแหหาปลา แต่รายได้ไม่ได้เป็นของชุมชน แต่เป็นของ อบต. (ริมฝั่งหนองก็จะปลูกผักตามฤดูกาล)

การประมงชุมชน

- ให้ชุมชนใช้ในการทำมาหากิน
- ไม่ได้ควบคุมเครื่องมือหากิน
- ไม่ได้หวงห้ามทุกในชุมชนหรือชุมชนบ้านข้างเคียง สามารถหากินได้ (อิสระไม่จำกัด

กลุ่ม)

- การดูแลรักษา ทุกคนสามารถดูแลช่วยกัน เพราะไม่มีกติกากฎหรือข้อบังคับอะไร

น้ำทางสนาม

จากอดีต น้ำทางสนามจะต่อจากกุดเชื่อม แต่ก่อนจะเรียกทางกุดบ้าง ทางสนามบ้าง ปัจจุบันเรียก ทางสนาม เนื้อที่จะรวมอยู่กับหนองกุดเชื่อม

การใช้ประโยชน์จากอดีต จนถึง ปัจจุบัน ทำการเกษตร ริมฝั่งเอาไว้ปลูกผักก็จะเป็นผักตามหัว ไร่ปลายนา (ปลูกไว้กินเหลือก็ขาย) ที่ปลูกผักอยู่ตรงกับใคร ก็จะปลูกของใครของมัน (ไม่มีนาตรงนั้นก็ปลูกได้) ผักที่นิยมปลูกกันมากคือ มะละกอ ถั่วฝักยาว หอมกระเทียม พริก ข้าวโพด ฯลฯ

หนองเล็งเปลือย มีเนื้อที่ 81 ไร่

- ใช้ในการเกษตรมี บ้านกุดเชื่อม บ้านวังยาง บ้านโนนแดง บ้านโนนเขว

จากอดีต แต่ก่อนจะเป็น ป่าแก ป่าหูลิง ป่าเบญจ ป่าต้นไขหนูน ป่าผือ (ต้นกก) การหาอยู่หา กินอุดมสมบูรณ์ ปู ปลา มากมาย กบ หอย อุดมสมบูรณ์ ตอนนี้อยู่ให้ข้อมูล ในระหว่างที่ใช้ข้อมูลนั้น ท่านก็ดีใจ และนึกถึงภาพอดีต มองไปตรงไหนก็อุดมสมบูรณ์ ผักตามหัวไร่ปลายนามีมาก โดยการไปนา นั้นไม่ต้องเอาอะไรไปเลย เอาแต่เกลือและข้าวไปก็พอ การไปนาพ่อบ้านจะไปก่อนแม่บ้านตามไปทีหลัง ท่านผู้ใหญ่เล่าว่าการไปนาแม่บ้านจะหาบข้าวในกะต๋ออีกข้างเอาลูกหรือหลานหาบไปนา (เถียงนา) นา ในหนองเล็งส่วนจะท่วมทุกปี บางปีก็ได้เก็บเกี่ยวบางปีท่วมมากและนานต้นข้าวก็เน่าเปลือย ก็ไม่ได้เก็บ เกี่ยวก็มีการทำนาแต่ละปีของชาวบ้านกุดเชื่อมจะทำแบบเลี้ยง

การหาอยู่หากิน

- ไม่ได้กำจัดกลุ่ม (อิสระทั่วไป)
- ไม่ได้ควบคุมเครื่องมือหากิน
- ไม่หวงห้าม

จากอดีต คนในหมู่บ้านจะพากันไปหาบน้ำหรือเข็นน้ำมาใช้สอยในครอบครัวหนองกุดก้อมจะแบ่งเป็น

2.1.2) ทรัพยากรดินของบ้านกุดเชื่อม

พื้นที่ดินทำกินมี 2 ชนิด คือ สภาพดินเป็นดินเหนียว (ดินหนองเล็ง) ดินร่วนปนทราย (บริเวณใกล้หมู่บ้าน) ซึ่งสภาพดินเหมาะกับการทำเกษตรที่ทำให้การทำเกษตรกรรมนั้นได้ผลผลิตดี

จากอดีต ดินก็อุดมสมบูรณ์มากการผลิตข้าวก็ดี ต้นทุนในการผลิตก็ไม่สูงมากเพราะการทำนาในอดีตใช้แต่ปุ๋ยคอก ปุ๋ยเคมียังไม่มี ปัจจุบันชาวบ้านใช้แต่ปุ๋ยเคมีมาก และสารเคมีทำให้เกิดการเสื่อมโทรมของดิน การปลูกข้าวแบบเกษตรสมัยใหม่ โดยใส่ปุ๋ยเคมีบำรุงข้าวให้ได้ผลผลิตสูง สักระยะหนึ่งข้าวที่ปลูกต้องใส่สารเคมีในปริมาณที่เพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันผลผลิตมักจะไม่เพิ่มขึ้นเหมือนการให้ปุ๋ยเคมี ที่ชาวนาใช้แทนปุ๋ยคอก แต่เห็นได้ชัดคือสภาพดินในนา เริ่มเสื่อมคุณภาพดินแข็งขาดความอุดมสมบูรณ์ จากการสังเกตจะเห็นว่า ดินแห้ง ดินเค็ม ดินเปรี้ยว สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในดินหายไป สิ่งมีชีวิตในท้องนาเริ่มตาย

ดินแห้งแข็ง สูญเสียธาตุอาหารและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตหายไป ทำให้เกิดปัญหาพังทลายของหน้าดิน และเกิดการสูญเสียธาตุอาหารในดิน ดินขาดอินทรีย์วัตถุ ดินที่เหนียวแข็งการระบายน้ำไม่ดี หรือดินที่มีสภาพเกิดเป็นทรายมาก กว่าปกติ โครงสร้างของดินเสีย ซึ่งเกิดจากการทำลายของมนุษย์เราด้วย สาเหตุของกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้

1. เกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรใส่ลงไปในดินอย่างมากมาจากการทำนา
การเกษตรกรรมในปัจจุบัน

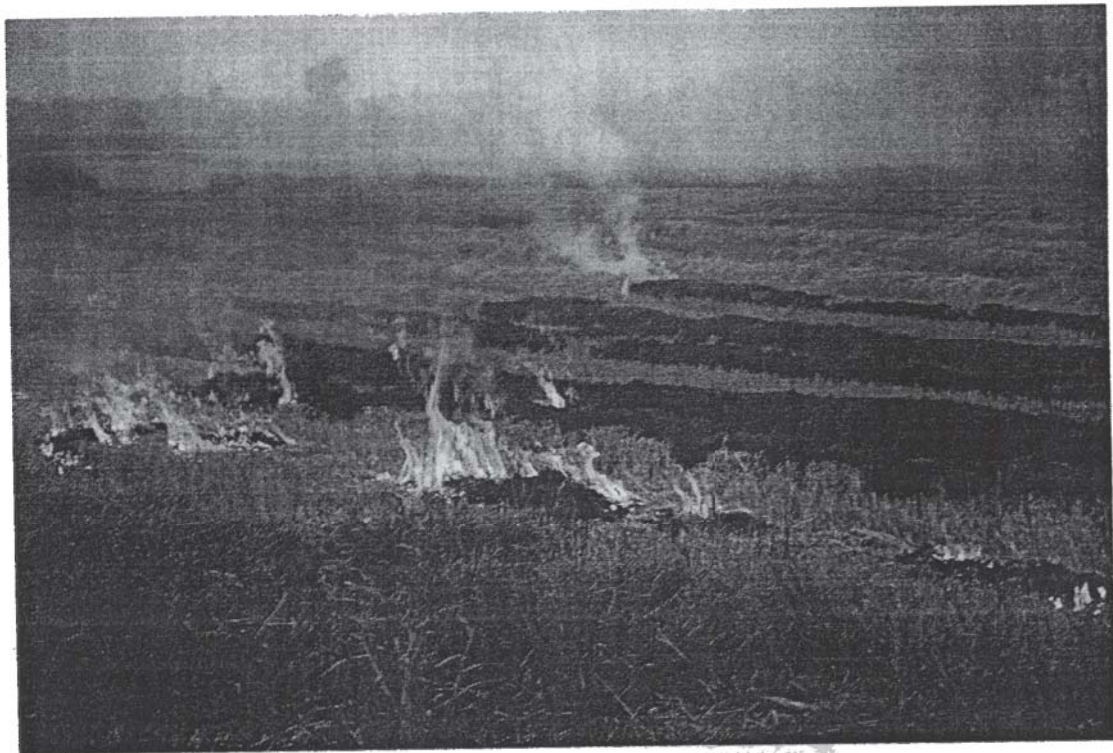
2. เกิดจากพืชนำไปใช้และการปลูกพืชแบบเชิงเดี่ยวซ้ำที่เดิมหลายครั้ง การไม่พักดิน เพื่อให้ดินฟื้นคืนสภาพจากการปลูกพืชต่อเนื่อง

3. การใช้เครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ทำให้ดินแน่นโครงสร้างดินถูกทำลาย

4. การเผาทำลาย เช่น การเผาตอซัง และฟางข้าวในแปลงนาหลังการเก็บเกี่ยวให้สะดวกต้องไถนาในการทำนาครั้งต่อไป

2.1.3) ป่าไม้

ปัจจุบันมีป่าอยู่ในดอนปู่ตา และป่าตามไร่นาแต่ก็เป็นป่าไม้เล็ก ๆ นา การใช้ประโยชน์เอามาทำฝืนเผาถ่าน ส่วนป่าดอนปู่ตาเป็นป่าหวงห้าม ห้ามตัดไม้โดยมีความเชื่อว่าถ้าใครตัดไม้ดอนปู่ตาจะมีอันเป็นไป ป่าไม้จากอดีตจะมีป่ามากมายและใหญ่มากไม่ว่าจะเป็นป่าที่อยู่ริมหนองกุดเขื่อม หนองทางสนาม หนองกุดก้อม ดอนปู่ตา ป่าตามหัวไร่ปลายนา ป่าตามเส้นทางการคมนาคม การใช้ประโยชน์จากป่าในอดีต ไปหาเห็ด หาหน่อไม้ เอามาทำเป็นฝืนเผาถ่าน เอาไม้มาจักรสาน เอาไม้มาทำเบ็ดตกปลา - กบ เอาไม้มาสานไซ้ กระด้า กระบุง เอามาทำเป็นทรงกลม ฯลฯ

2.1.4) สรุปรทรัพยากร

น้ำ น้ำเปรียบเสมือนเลือดที่หล่อเลี้ยงให้กับชาวไร่ชาวนาที่ใช้ในการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นน้ำฝนหรือน้ำจากหนอง ลำคลอง ความเคารพยำเกรงที่มีต่อพระแม่คงคาในอดีตเริ่มจางหายไป เพราะความโลภของคน ที่เริ่มทำลายสภาพความสมบูรณ์ของแม่น้ำคงคา

ดิน การมองวัตถุนิยมเงินตราเพื่อสร้างรายได้ให้ร่ำรวย ส่งผลให้ชาวนาเริ่มวิถีชีวิตในอดีตการใช้สารเคมีในการทำเกษตรเพียงเพื่อการเร่งผลผลิต โดยไม่สนใจต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อระบบนิเวศน์ และความเสียหายให้กับความสมดุลทางธรรมชาติ เมื่อดินเปรียบเสมือนแม่ธรณีกลับถูกความโลภของคนทำลาย ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ (ดินตาย)

ลักษณะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นแม่น้ำลุ่มติดแม่น้ำชี บางปีจะประสบภัยน้ำท่วม พื้นที่รอบหมู่บ้านเหมาะแก่การทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ปลูกพืชในฤดูแล้งได้ เพราะได้รับน้ำจากโครงการชลประทานลำปาว พื้นที่การเกษตรประมาณ ร้อยละ 80 ของพื้นที่ทั้งหมด

2.2) ระบบการผลิตในอดีตของบ้านกุดเขื่อม

ในการทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยวหรือเกษตรแผนใหม่ การพัฒนาที่ทำให้มุมมองของชาวนาเปลี่ยนไปจากเดิม นานมาแล้วที่ความเชื่อและศรัทธาต่อ ” พระแม่ธรณี ” ผู้ที่ถือกำเนิดพื้นแผ่นดินที่ประทานที่พักพิง ที่ทำกิน กลับถูกมองเป็นเรื่องงมงาย ชาวนาถูกเทคโนโลยีเข้าครอบงำความคิด

2.2.1) การทำนาในปัจจุบัน

การทำจะเริ่มประมาณเดือน กรกฎาคม ของทุกปีเป็นช่วงที่มีน้ำเหมาะแก่การทำนา ก่อนการทำนาต้องมีการเตรียมดินก่อนทุกครั้ง

สมัยก่อนจะเตรียมดินด้วยการใช้ควายไถนา แต่ปัจจุบันเราใช้รถไถนาเดินตามหรือรถนั่งขับแทนเป็นการปั่นดิน แล้วหมักทิ้งไว้ประมาณ 1-2 อาทิตย์ จากนั้นจะต้องเตรียมพันธุ์ข้าว ส่วนพันธุ์ข้าวต้องหาพันธุ์ที่ดีและแก่จัดและตากแดดให้แห้งสนิทจึงจะทำให้ข้าวปลูกแตกหนอดี พอได้ระยะเวลาที่กำหนดก็เอา

พันธุ์ข้าวปลูกลงแช่น้ำ 2 วัน กับ 1 เดือนแล้วเอาขึ้นหมักไว้ อีก 2 เดือน สังเกตดูว่ามีการแตกหน่อดีเกือบทุกเม็ด ที่นา 30 ไร่ ใช้พันธุ์ข้าว 60 ถังหรือไร่ละ 2 ถังขั้นต่อไปก็ต้องเตรียมป่นดินให้เป็นเนื้อเดียวกันเป็นการทำนาตามทำนองระบายน้ำด้วยสำหรับเอาน้ำออกหลังการหว่านข้าวเสร็จ 1 วัน หว่านเสร็จต้องเอาน้ำออกให้หมด ถ้าน้ำออกไม่หมดน้ำจะเน่าและไม่ออกหนองทำให้เสียหายได้ จากนั้นทิ้งไว้ 1-2 อาทิตย์ ข้าวจะแตกหน่อหมดแล้วเราก็เริ่มเอาน้ำสูบน้ำได้แต่อย่ามากจนท่วมข้าว

ประมาณ 1 เดือน ขาวนา ก็จะฉีดยาคูมและฆ่าหญ้าหลังจากนั้น 4-5 วัน ก็จะเริ่มหว่านปุ๋ยรอบที่ 1 และต้องคอยดูว่ามีศัตรูข้าว เช่น หอยเชอรี่ หนอน หรือวัชพืชต่าง ๆ ถ้ามีเราต้องมีการกำจัดออกหรือหามาฉีดยาจากนั้นประมาณ 2 เดือนข้าวก็จะเริ่มตั้งท้อง (เดือนตุลาคม) และออกรวงพร้อมที่จะเก็บเกี่ยว เดือน พฤศจิกายน ถึง เดือน ธันวาคม ก็แล้วเสร็จ สำหรับผลผลิตที่ได้เนื้อที่ 30 ไร่ ประมาณ 18 ตัน หรือ เฉลี่ย 60 ถัง ต่อไร่

พันธุ์ข้าว

การทำนาในอดีต ต้องเลือกพื้นที่นาให้เหมาะสมกับการใช้พันธุ์ข้าวถ้าเป็นนาหล่มจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวหนัก ส่วนพื้นที่ดอนจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวเบา การทำนาอาศัยน้ำฝน สภาพดินอุดมสมบูรณ์ กระบวนการผลิตเป็นไปแบบอาศัยจังหวะธรรมชาติ

ปัจจุบัน พันธุ์ข้าวขาวนาจะไม่ค่อยนิยมเก็บพันธุ์ไว้เอง พอฤดูกาลทำนาก็จะพากันซื้อพันธุ์ข้าวกัน พันธุ์ข้าวนี้ก็จะมีการเอกชนและองค์การภาครัฐ เป็นผู้นำพันธุ์ข้าวมาขายให้กับขาวนา

ต้นทุนการผลิต

ปัจจุบัน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังทำการเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งมีความเสี่ยงสูงมากและแทบไม่ได้กำไร ทั้งความเสี่ยงจากสภาพ ดิน ฟ้า อากาศ การถูกนายทุนโรงสีกดราคา ภาวะหนี้สินต้นทุนการผลิตต่าง ๆ ยังไม่นับผลเสียต่อสุขภาพในระยะยาว ทั้ง ๆ ที่มีตัวอย่างให้เห็นมากมายว่าแนวทางการเกษตรก้าวหน้าสามารถปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้ดีขึ้นได้และปลอดภัย คำว่า เกษตรไม่มีสูตรสำเร็จ ซึ่งทุกครัวเรือน หรือ ขาวนาแต่ละคน การหมั่นสังเกตและทดลอง เสร็จและนำรูปแบบนั้นมาประยุกต์ หรือผสมผสานเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อลดภาวะ แต่ควรพยายามใช้สารเคมีให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ สิ่งที่สำคัญ คือการเปลี่ยนทัศนคติเดิม ๆ

สาเหตุที่ทำให้ด้านการผลิตสูง

น้ำท่วม นาปี

เดือน/กิจกรรม	ม.ค	ก.พ	มี.ค	เม.ย	พ.ค	มิ.ย	ก.ค	ส.ค	ก.ย	ต.ค	พ.ย	ธ.ค
1.สถานการณ์น้ำ						-	-	-	-	-	-	
2.ช่วงการปลูกข้าว							-	-				
3.ฉีดยาคูมหนู/หอย							-	-				
4.ใส่ปุ๋ยช่วงแรก								-				
5.ฉีดยาฆ่าหญ้า									-			
6.กำจัดวัชพืช/ใส่ปุ๋ย								-	-			
7.กำจัดเพลี้ย/หนู									-	-		
8.ฉีดฮอร์โมนข้าว									-	-		
9.เก็บเกี่ยวใช้รถเกี่ยว											-	-
10.ขนข้าวขึ้นเล้า	-											-

จากตารางสรุปได้ว่า ช่วงเดือน มิ.ย – ก.ค ก็จะเป็นช่วงน้ำชลประทานมาประจวบกับฝนตก ฉะนั้นชาวบ้านผู้ที่มีนาอยู่ในที่ลุ่มก็จะทำนาแบบเสี่ยง คือ บางปีก็ท่วมหนักไม่ได้เก็บเกี่ยว บางปีท่วมแต่ก็ได้เก็บเกี่ยวอยู่บ้างแต่ส่วนน้อย

2.2.2) การปลูกข้าวในอดีต

ในอดีตการปลูกข้าวหลากหลายชนิดเพื่อใช้จัดการแรงงานได้ในส่วนการจัดการแรงงานยัง พบว่า มีการลงแขก โดยเริ่มตั้งแต่การปักคันแทนาโดยการเรียกพี่เรียกน้องหรือเพื่อนบ้านมาช่วยกันหลังจากนั้นจะลงแขกไถนาและดำนา จนไปเริ่มลงแขกอีกครั้งช่วงเกี่ยวและนวดข้าวและขนข้าวขึ้นเล้า

พันธุ์ข้าว

ความสำคัญของพันธุ์ข้าวในอดีต

1. ข้าวในระบบนิเวศตามกับการแปรรูป ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวส่งผลสืบเนื่องมาสู่ความหลากหลายของอาหารด้วย การนำข้าวมาแปรรูปเป็นภูมิปัญญาอีกชนิดหนึ่งการแปรรูปสมัยก่อนมีการแปรรูปในโอกาสพิเศษต่างๆ ดังนั้น การเลือกข้าวแต่ละสายพันธุ์ก็มีความสำคัญกับการทำขนมหรือใช้ในงานบุญหรือพิธีกรรมต่างๆ เช่น เอาข้าวมาจี๋ ขนมจีนในงานบุญ เอาไปทำบุญที่วัดและแบ่งปันญาติ ข้าวเอามาแปรรูปเป็นสาโท ข้าวเกรียบว่าว ขนมนางเล็ด ข้าวต้มมัด ข้าวเม่า

2. ชาวบ้านให้ความสำคัญกับพิธีกรรมในการทำนา ตั้งแต่ก่อนลงนาเริ่มตั้งแต่การหาวันดีในการเอาฝุ่นลงนาโดยส่วนใหญ่จะเลือกเอาวัน 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นฮีด หรือจาริต ที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตหลังจากนั้น ก็จะเป็นช่วงของการหาวันดีในการไถดะ หว่านกล้า แยกนา เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้อง ก็จะมีพิธีรับท้อข้าว เมื่อ

ข้าวสุกก็ต้องหาวันตีในการแกลกเกี่ยว หาวันตีในการเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง หาวันตีในการเปิดยุ้งฉาง สิ่งเหล่านี้ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ด้วยความเคารพแม่โสภพผู้ให้กำเนิดข้าว ข้าวยังมีคุณค่าต่อวัฒนธรรมด้านเครื่องนุ่งห่มช่วงเดือน 4 – 5 หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วซึ่งเป็นช่วงที่ว่างงานชาวโนนอีสานจะเก็บฝ้ายขึ้นแล้วจะฆ่าฝ้ายด้วยข้าวเจ้าแดงเพราะข้าวชนิดนี้ไม่แข็งไม่ละ มีแป้งมาก ชาวบ้านจึงนิยมนำมาฆ่าฝ้ายทำให้ฝ้ายเต็มได้นาน การทอผ้าโดยการลงแปงเส้นฝ้ายเพื่อให้ได้เส้นฝ้ายที่กลมเหนียว ก่อนที่จะนำไปขึ้นรูปเป็นเครื่องทอสำหรับการทอผ้านอกจากนั้นในช่วงที่ทอ แต่ทุกวันนี้กิจกรรมนี้หายไปเพราะไม่มีการทำฝ้ายแล้วส่วนข้าวเจ้าแดงที่หายไปกับชุมชนเช่นกัน

3. ข้าวในนิเวศนากับการแลกเปลี่ยน ในอดีตมีประเพณีการแลกเปลี่ยน เช่น เอาปลาร้ามาแลกข้าว เอาผ้าที่ทอได้มาแลกข้าว เอาเครื่องจักสานไม้ไผ่มาแลกข้าว เอาเสื่อกกที่ทอเป็นผืนแล้วมาแลกข้าว

4. ขั้นตอนการทำนา

*เดือนมีนาคม หมดฤดูการเก็บเกี่ยวข้าวชาวนาจะปลูกพืชสวนครัว บำรุงดิน หรือทำเครื่องมือจักสาน ทอผ้า หาอยู่หากินหาแม่โขมดแดง หาผืน

*เดือนเมษายน การหาอยู่หากิน เช่น หาปลา พ่อใหญ่บอกว่า”ชุดหัวไฮ ไยหัวตอ” คือเป็นการเตรียมดินกำจัดวัชพืช

*การหาฝุ่นลงนา คือ เป็นการเตรียมความพร้อมของพื้นที่นาก่อนที่ฤดูกาลทำนาจะมาถึงในเดือน 6 โดยสร้างความสมบูรณ์ให้แก่ดินในท้องนาด้วยการหาฝุ่นไปใส่ในนา เริ่มทำเมื่อเดือนสาม

*เดือนพฤษภาคม ฝนเริ่มตกตามด้วยการไถตะ เพื่อพลิกหน้าดินแล้วไถแปรเพื่อกำจัดวัชพืชแล้วจึงเริ่มเพาะพันธุ์กล้า ในเดือนนี้มีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา หลายวิธี เช่น พิธีขอฝน แล้วพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือการแสดนา

*การไถนา แต่ก่อนจะใช้ควายไถนากันทุกบ้าน การไถนาจะมีการไถ 2 ครั้ง ไถครั้งแรก เรียกว่าไถสุด (ไถตะ) เป็นการไถกลบฝุ่นเป็นทางยาวตามแนวคันนา ไถครั้งแรกจะไถในเดือน 6 ซึ่งเป็นเดือนที่ฝนตกน้ำขังทั่วท้องนาเป็นการไถเพื่อพลิกพื้นดินในท้องนาให้ต้นหญ้าและวัชพืชตาย หรือการแช่น้ำขังให้เน่าก่อนจะไถโคน ถ้าฝนฟ้าบางปีไม่ค่อยดีการไถสุดนาจะเลื่อนไปถึงเดือน 7 เดือน 8 ไถครั้งที่สอง เรียกว่าไถโคน (ไถแปร) คือการไถพาดหรือไถตัดแนวไถสุด เป็นการไถเพื่อจะดำนา เมื่อโนเสร็จก็จะทำการคราดนา

*การคราดนา คือ เมื่อคราดนาเสร็จผืนนาก็พร้อมที่จะตกกล้าหรือดำนา

*การหว่านข้าวปลูก คือ เอาเมล็ดพันธุ์ข้าวที่คัดไว้ทำพันธุ์ เอาข้าวพันธุ์ไปแช่น้ำโดยจะแช่ไว้สองคืนจึงนำข้าวปลูกที่แช่น้ำมอมอก(หมัก)ไว้อีกสองคืนจะเห็นเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกแตกหน่อและมีรากขาว นำข้าวปลูกไปหว่านลงในนา ตกกล้า

*เดือนมิถุนายน เริ่มทำนาโดยห่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในที่นา ส่วนนาดำหลังจากเตรียมดินและตกกล้าไว้แล้วประมาณ 1 เดือน – การหลกกกล้า (ถอนกล้า) – การแสดนา คือ

ชาวบ้านเชื่อว่า นาทุกผืนหรือทุกแปลงจะมีผีตาแฮก เฝ้าดูแลนาอยู่ ฉะนั้นจึงปลูกตูปให้ผีตาแฮกอยู่อาศัยผีตาแฮกเป็นผีเฝ้านามีหน้าที่ดูแลนา

เลี้ยงตาแฮกจะทำการในเดือน 6 การเลี้ยงตาแฮกจะเลี้ยงที่นาไครนมันโดยการเลี้ยงแฮกในวันพุธ ของที่ใช้เลี้ยงตาแฮกมี ไก่ต้ม 1 ตัว พาหวาน 4 พา หมา 4 คำ ยา 4 กอก

วิธีแฮกนา เมื่อได้เลี้ยงผีตาแฮกในวันพุธแล้ว เจ้าของนาจะเตรียมควายและไถลงนาที่นาตาแฮก ชาวนาจะสังเกตก้อนขี้ไถว่าปีนีฝนฟ้าจะเป็นอย่างไร ถ้าก้อนขี้ไถหงาย ทายว่า ดี ถ้าก้อนขี้ไถคว่ำทายว่าไม่ดี ถ้าขี้ไถหงายครึ่งคว่ำครึ่งทลายว่าทำนาไม่ได้ผล

เมื่อไถนาคราดเสร็จนำกล้ามาปักดำในนาตาแฮก ให้เอาต้นกล้ามา 8 ต้น เอาขัน 5 มายกใส่หัวอธิษฐานถึงแม่โสภพ ให้มาคุ้มครองวางขันลงข้างตาแฮก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปักลงแต่ละต้นให้ว่า

ปักกก	พุทธรักษา
ปักกก	ธรรมรักษา
ปักกก	สังฆะรักษา
ปักกก	เพิ่นเสียญได้
ปักกก	เพิ่นให้ภูมิ
ปักกก	ให้ได้หมื่นมาเหยียบ
ปักกก	ให้หมื่นเหยียบพันเล่า
ปักกก	ขวัญข้าวให้มาโฮม

โฮม อุอะ มุมะ มูลมา ผู้ข้าปักดำข้าวในนา

เมื่อดำนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ปล่อยให้ต้นข้าวเจริญงอกงามไปตามธรรมชาติโดยเจ้าของนาต้องคอยปิดคันแทนนา เป็นแปลงๆไป เพื่อกันน้ำในนาแต่ละแปลงใช้ขังต้นข้าว และคอยระมัดระวังไม่ให้น้ำท่วมต้นข้าว ถ้าแปลงใดน้ำท่วมต้นข้าวต้องระบายน้ำออก

นอกจากคอยตรวจตราระดับน้ำในนาแต่ละแปลงแล้วเจ้าของนาต้องคอยตัดหญ้าตามคันนาและใส่ปุ๋ยต้นข้าวในนาก็จะค่อยๆเจริญงอกงามตามลำดับ ต่อไปนี้

- เข้าเขียว = เป็นระยะที่ต้นข้าวมีใบเขียวงอกงามเต็มที่หลังจากปักดำแล้วประมาณ 20 - 30 วัน
- เข้ามาน = (ข้าวตั้งท้อง) เป็นระยะที่ต้นข้าวเริ่มตั้งท้อง หลังจากที่มีใบเขียวเจริญเต็มที่แล้ว

สังเกตต้นข้าวป่องออก

- เข้าถอก = (ข้าวถอดรวง) เป็นระยะที่ข้าวมานเริ่มถอดรวงออกมาใหม่ๆมองเห็นเม็ดข้าวที่เริ่ม

โผล่จากใบประปราย

- เข้าชม = เป็นระยะที่ข้าวถอดรวงเต็มทั้งผืนนา
- เข้าม้วย = เป็นระยะที่รวงข้าวทั้งผืนนามีเมล็ดเต็มและเริ่มโค้งลงสู่พื้นดินข้าวตอนนี้สามารถ

นำไปทำข้าวเม่าได้ ชาวนาเรียก เข้าพอเหมา

- เช่าทางใส = เป็นระยะเวลาที่เมล็ดข้าวมีสีเหลืองอ่อน
 - เช่าแก่ = เป็นระยะที่เมล็ดข้าวทุกรวงเปลี่ยนจากสีเหลืองอ่อนข้าวเริ่มแห้งเจ้าของนาต้องเริ่มเก็บเกี่ยวได้แล้ว
 - เช่าขอบ = เป็นระยะข้าวในนาเริ่มแห้งทำให้ตอรวงหัก ข้าวบางส่วนหลุดหล่นจากรวง
- ผู้ให้ข้อมูล นางพุด พรมเลิศ นายเสาร์ นาสมภักดี

การเกี่ยวข้าว

*เดือนธันวาคม-เดือนมกราคม ข้าวสุกเต็มที่แล้วถึงฤดูการเก็บเกี่ยว ชาวนาช่วยกันเก็บเกี่ยวในที่นาทั้งหมด บวกกับชาวนาก็จะมีการหาอยู่หากิน เช่น เอาไข่ไปดักกุ้ง การหาปลาใส่ตาง นำข้าวขึ้นลานขนข้าว นวดข้าว เอาข้าวขึ้นเล้า

*คัดพันธุ์ข้าวแบบใด เลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วก็จะห่อด้วยฟางข้าวมัดหัว-ท้าย แล้วก็เอาขึ้นไปเก็บไว้ที่เล้าหรือยุ้งฉาง

มือเกี่ยวข้าว เกี่ยววันจันทร์ หรือ วันพฤหัสบดี เวลาเที่ยง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก

ขั้นตอนการเกี่ยวข้าว เกี่ยวข้าว ภูข้าวเห็ดลาน คือเอาขี้ควายสดทาไปบนผิวดินที่เตรียมไว้

หอบข้าวขึ้นลาน ตั่งลอมข้าว

ปลงลอมข้าว ปลงลอมข้าวมีอะไรบ้าง - ไซตัม - ข้าวตัม - ใบคูณ - ใบยอ - ธูปเทียน - เผือก มันสุก - กีบหมากพลู(ข้าวใส่ใบตอง)ขัดตาแหลว พอปลงข้าวเสร็จก็จะตีข้าว อุปกรณ์ตีข้าว - วิพัตข้าว - ไม้ตีข้าว - ไม้ตีข้าวสะนุก

คาถาเกี่ยวข้าว

--มีขัน 5 แล้วว่า อุกาสะ ผู้ข้าขออนุญาตคุณตาแขก คุณแม่โสภ มือนี่มือดีขอตัดต้นข้าว อย่าได้ตก อย่าได้หล่น นกและฝูงหนู มวลศัตรูอย่าได้มาบังเบียด อูอะ มุมะ มูลมาแล้วกะลงเกี่ยว พอเกี่ยวแล้วก็จะมีการกู่เข้า

--การกู่ข้าว ในขณะที่ชาวนาเกี่ยวข้าวนั้นต้องใช้เคียวเกี่ยวให้ห่างจากตอรวงลงมาหาโคนต้น ประมาณหนึ่งศอก เกี่ยวได้แต่ละกำมือไปวางแผ่แต่ละกำให้เป็นฝ่อน แต่ละฝ่อนจะมีประมาณ 6 -8 กำมือ ปลอຍให้ข้าวที่อยู่ในฟ่อนตากแดดไปสัก 3 - 5 วัน จึงใช้ดอกเขามัดเข้าแต่ละกำ รวมกันเป็นโคนพอมีการกู่ข้าวก็แล้วก็จะทำลาน

--การเห็ดลาน เจ้าของข้าวก็จะเลือกพื้นที่ใกล้กับเถียงนาเพราะสะดวกในการนอนเฝ้านา

--เกี่ยวลาน เมื่อเลือกสถานที่จะทำลานนวดข้าวแล้ว ก็ปรับพื้นดินให้เรียบเท่าที่จะทำได้ เสร็จแล้วก็จะเป็นการทาลาน เจ้าของนาจะหอบขี้ควายสดไปกองไว้ในลานดิน จากนั้นก็หอบน้ำมาผสมลงในกองขี้ควายพร้อมใช้เท้าเหยียบย่ำให้คลุกเคล้าเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน จึงใช้ไม้กวาดชั้นมอดกวาดให้ขี้ควายทา

ไปบนลานดิน แล้วปล่อยให้ชี้ควายลานนั้นแห้งใช้เวลาประมาณ 3 – 5 วัน ก็สามารถหอบฟ่อนเข้าในท้อง นามากองรวมกันเป็นลอมข้าวได้

--หอบเข้าชี้ลาน เมื่อพื้นลานแห้งแล้วเจ้าของนาจะหอบโคนเข้า มากองรวมกันไว้ลานเพื่อจะตั้ง ลานข้าว อุปกรณ์หอบเข้าก็มี มีหอบเข้า เป็นขาค้างสำหรับพาดไม้

--คันหลาว ไม้คันหลาวก็คือไม้ที่ใช้เสียบโคนเข้าได้ง่ายการเอาข้าวขึ้นลานใช้หอบขึ้นลานในวันพุธ เรียกพุธขึ้นลาน

--ตั้งลอมข้าว เมื่อหอบโคนข้าวมากองไว้ในลานเสร็จ

คำอัญเชิญให้ว่า นะโม 3 จบ ต่อด้วยปัญจะ พินา หะทะยังสะหุม ชาวบ้านจะเก็บเกี่ยวให้เสร็จพอเสร็จก็จะ มีการปลงข้าว ขั้นตอนต่อไปก็จะเป็นปลงลอมข้าว

--ปลงลอมข้าว เมื่อตั้งลอมเข้าเสร็จแล้วก่อนจะถึงวันตีเข้าหรือนวดเข้าเจ้าของนาต้องทำพิธีปลง ลอมเข้าก่อนซึ่งในพิธีนี้จะทำในตอนเช้าของวันอังคาร

ของที่ใช้ปลงลอมข้าวมีดังนี้ เทียน 1 คู่ ไข่ไก่ต้ม 1 ฟอง ดอกไม้ 1 คู่ หมาก 2 คำ หัวมันต้ม 1 คู่ ยา 2 กอก หัวเผือกต้ม 1 คู่ ข้าวเหนียวนึ่ง 1 ปัน

การตีข้าว

ตีครั้งแรกเรียกว่าการตีข้าว ตีครั้งที่สองเรียกว่าตีข้าวสะนุ

การขนข้าวขึ้นยุ้ง พอตีข้าวเสร็จแล้วก็จะเป็นการขนข้าวขึ้นยุ้ง ก่อนจะขนข้าวเปลือกจากลานมา ไว้ในยุ้งฉางนั้นจะปิดกวาดทำความสะอาดภายในเล้าก่อนจะนำเอาใบคูณใบยออย่าละหนึ่งคู่เสียบไว้มุมฝา ทั้ง 4 ด้านและจัดชั้น 5 ตั้งไว้ที่ลานเล้าก่อนจะถึงประตูเล้า

--เหตุที่ทำ เพื่อให้การทํานาในปีต่อไปได้ข้าวคุณขึ้น วันที่นิยมขนข้าวขึ้นเล้าคือ วันอังคาร เมื่อขนข้าวขึ้นเล้าหมดแล้วเจ้าของจะปิดประตูเล้า การปิดประตูเล้าครั้งนี้จะเป็นการปิดตายจะไขปากตู(เปิด ประตู)เมื่อถึงเมื่อออกใหม่(วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3)

*เดือนกุมภาพันธ์-เดือนมีนาคม มีการทำบุญคุณลานและทำขวัญยุ้งฉาง สู้ขวัญข้าวออกใหม่ 3 คำ

การสู้ขวัญข้าวเป็นประเพณีที่ต่างคนต่างทำและจะทํากันในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ถ้าใครจะสู้ขวัญ ข้าวก็จะทํากันในวันนั้นเช่นกัน

*การปิดปากเล้า หลังจากเอาข้าวขึ้นเล้าแล้ว ชาวนาจะปิดประตูเล้าสนิท บางคนก็เอาไม้ที่มีหนาม มาปิดประตูเล้า จะไม่ตักข้าวในเล้ามากินหรือมาขายเป็นอันตราย ส่วนข้าวเปลือกที่นำมาตำหรือสีกินใน ระหว่างที่ปิดประตูเล้าวันนั้นชาวนาจะแบ่งไว้หรือกันไว้นอกเล้าข้าวอีกต่างหาก*ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเมื่อนำข้าวขึ้นเล้าแล้วต้องปิดประตูเล้า รอจนกว่าวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จึงจะเปิดประตูเล้าข้าวได้ ถ้าเปิดก่อน จะไม่เป็นมงคลแก่เล้าข้าวและเชื่อว่าข้าวจะบกลงอย่างรวดเร็ว

2.2.3) สรุบบระบบการผลิต

เครื่องมือ : ควาย คราด ไถ จอบ เสียม อุปกรณ์ต่างๆในการทำนา

ความเชื่อ / วัฒนธรรม แรกนา มื้อดีวันดี

เอาฝุ่นใส่ना เอาปุ๋ย ฉีดยาคุมหญ้า

บุญที่เกี่ยวกับข้าว บุญข้าวจี บุญคุณลาน ประดับดิน บุญเผาสุ่วข้าว บุญข้าว

สาก ตาแฮก เลี้ยงปูตา เอาข้าวเฒ่า

การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว เช่นเอาปลาแดกมาแลกข้าว อื่นๆ

การจัดการข้าว : เก็บไว้เป็นพันธุ์ เก็บไว้กิน เก็บไว้ขาย ช่วยเหลือแลกเปลี่ยน การลงแขก

ต่างๆ

กิจกรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิต

การหามฝุ่นลงนา คือ เป็นการเตรียมความพร้อมของพื้นนา ก่อนที่ฤดูทำนาจะมาถึงในเดือน 6 โดยสร้างความสมบูรณ์ให้แก่ดินในท้องนาด้วยการหามฝุ่นไปใส่ในนา เริ่มทำเมื่อครั้นถึงวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ชาวบ้านจะพากันหามฝุ่นหรือขี้ฝุ่น(ปุ๋ย) ไปเทใส่ในนาของตน ขี้ฝุ่นที่หามไปใส่ในนา คือ ขี้ควาย ขี้วัว ที่อยู่ในคอกของตน

สาเหตุที่ชาวบ้านหามฝุ่นไปใส่ในนาวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 นั้นมีความเชื่อแต่โบราณว่า ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 นี้เป็นวันฟ้าไข(เปิด)ประตูฝนเพื่อให้ฝนตกลงมาสู่มนุษยโลก ดังนั้น ในวันนี้ชาวบ้านจะคอยฟังเสียงฟ้าร้องตลอดทั้งวัน

ผู้เฒ่าโบราณเชื่ออีกว่า นอกจากจะเป็นฟ้าไขประตูฝนแล้ววันนี้ยังเป็นวันที่ชาวโลกมีความอิมและอุดมสมบูรณ์มากที่สุด ถึงขนาดว่า” กบบมีปาก นาคบมีฐี หมาขามป้อมก็ต่างหวาน” เมื่อถึงเป็นวันฤกษ์ดีจึงถือโอกาสเปิดประตูเล่า(ประตูขี้ข้าว)ของตน ซึ่งปิดตายตั้งแต่วันเอาข้าวขึ้นเล้าหลังนวดข้าวเสร็จ ซึ่งประมาณกลางเดือนสิบสองหรือต้นเดือนอ้ายเป็นอย่างช้า ซึ่งก่อนจะเปิดประตูเล่าก็จะมีพิธีสู่ขวัญข้าว พร้อมนำข้าวเปลือกที่อยู่ในเล้าไปถวายวัด ก่อนจะดักข้าวในเล้าลงมามาตำกั้นในครัวเรือน

เมื่อออกใหม่ 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านจะมีประเพณีเกี่ยวกับการทำนาอยู่ 3 อย่าง คือ หามฝุ่นไปใส่ในนา สู่ขวัญเล้า เปิดประตูเล่าข้าว

การหามฝุ่นใส่ในนา เป็นกิจประเพณีส่วนบุคคลที่ต่างคนต่างทำในเช้าวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยผู้เป็นเจ้าของนาจะจัด ขัน 5 ดอกไม้ 5 คู่ เทียนเล็ก 5 คู่ ใส่ลงไปในกะตา(ตะกร้า)ฝุ่น 2 ใบ ใช้ไม้คานหาบจากบ้านไปถึงที่นาของตน พอถึงที่นาก็จะวางหาบขี้ฝุ่นลง นำขัน 5 ไปวางไว้ที่แจ(มุม)ตะกั่วพร้อมกับบอกว่า ผีตาแฮก และเทวดาที่รักษาผืนนา “มือนี่แม่นมือนี่ดี มือนี่สุชี่ อุมตะตะโซค ผู้ข้าจักได้หาบฝุ่นมาใส่ในนา ขอให้ข้าวกล้าในนาปีสิมาอย่าอืดอย่าอยาก มือนี่แม่นมือนี่ดี กบบมีปาก นาคบมีฐี หมาขามป้อมก็ต่างหวานแท้แล้ว “ อูอะมูมะมุนมา ” กล่าวจบก็เทขี้ฝุ่นลงจากตะกั่ว ลงไปกองในตาก้ากะตาละกองรวม 2 กอง กองคู่กัน เป็นจบพิธีหาบฝุ่นใส่ในนา

ประเพณีการหาบฝุ่นไส่นา เป็นอุบายของบรรพบุรุษของชาวบ้านที่สอนลูกหลาน เพื่อให้เตรียมความพร้อมของพื้นที่นาก่อนที่จะฤดูกาลทำนาจะมาถึงในเดือน 6 โดยสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดินในท้องนาด้วยการหาบฝุ่นไปไสในนาแต่ลูกหลานสมัยปัจจุบันไม่เข้าใจอุบาย แทนที่จะนำปุ๋ยไปไสให้ทั่วทั้งผืนนา แต่ก็ทำพอเป็นพิธีเพียงหามฝุ่นปุ๋ยไปเทไส่นาไว้เพียงหาบเดียวเท่านั้น นอกจากนั้นซื้อปุ๋ยเคมีมาหว่านไสต้นกล้า ต้นข้าวแทน

ปัญหาในการผลิตในปัจจุบัน

1. ต้นทุนด้านปัจจัยการผลิตสูง

ตารางที่ 1 จำนวนสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเป้าหมาย

สมาชิกในครอบครัว	จำนวนคน	ร้อยละ
1-4 คน	23	43.39
5-8 คน	28	52.83
8-12 คน	2	3.77
มากกว่า 12 คน	0	0

ตารางที่ 2 พื้นที่การทำนา รวม (ไร่)

การทำนา	จำนวนไร่	ร้อยละ
นาปี	712	97.40
นาปรัง	657	89.87

ตารางที่ 3 พื้นที่ทำนาปี

จำนวน (ไร่)	ครอบครัว	ร้อยละ
1-5	10	18.86
6-10	17	32.07
11-15	11	20.75
16-20	6	11.32
มากกว่า 20	9	16.98

ตารางที่ 4 พื้นที่ทำนาปรัง

จำนวน (ไร่)	ครอบครัว	ร้อยละ
1-5	10	18.86
6-10	17	32.07
11-15	11	20.75
15-20	6	-
มากกว่า 20	9	-

ตารางที่ 4 ผลผลิตข้าว

ผลผลิตข้าว	ตัน	เฉลี่ย/ไร่
นาปี	310.8	436.51 กก./ไร่
นาปรัง	553.3	894.18 กก./ไร่

ตารางที่ 5 ผลผลิตข้าวนาปี

ปริมาณผลผลิต (ตัน)	ครัวเรือน	นาปี / ร้อยละ
1-5	29	54.71
6-10	18	33.96
11-15	5	9.4
มากกว่า 15	2	3.7
	รวม	101.87

ตารางที่ 6 ผลผลิตข้าวนาปรัง

ปริมาณผลผลิต (ตัน)	ครัวเรือน	นาปรัง/ร้อยละ
1-5	13	24.52
6-10	19	35.84
11-15	14	26.41
มากกว่า 15	7	13.20

ตารางที่ 7 การจัดการผลผลิต

กิน / ครั้วเรือน / เฉลี่ยร้อยละ			ขาย / เฉลี่ยร้อยละ		
1-2 ตัน	33	62.26	0-2 ตัน	7	13.20
2-3 ตัน	15	28.30	3-5 ตัน	18	33.96
3-4 ตัน	2	3.77	6-8 ตัน	10	18.86
มากกว่า 4 ตัน	3	-	10-15 ตัน	4	7.54
			มากกว่า 15	11	20.75
รวม	53	94.33	รวม	50	94.31

อีก 3 ครอบครัว คือ เก็บข้าวไว้ในยุ้งฉางซึ่งยังไม่ขาย

ตารางที่ 8 รายได้จากการขายข้าวนาปี / นาปรัง

นาปี	2,112,900
นาปรัง	4,310,400
รวม 3,882 ต่อไร่ = เฉลี่ย 13 ไร่ / ครอบครัว = 52,150	

ตารางที่ 9 ต้นทุนการผลิต / ปี

รายการ	ต้นทุน (บาท)		เฉลี่ย / ไร่ (บาท)	
	นาปี	นาปรัง	นาปี	นาปรัง
ค่าพันธุ์ข้าว	112,650	75,930	158	115
จ้างไถ	7,600	16,00	10	2
จ้างปัก	184,665	192,000	259	292
ค่าน้ำมัน	175,440	90,320	246	137
จ้างหว่าน	5,300	3,250	7	4
จ้างถอนกล้า	8,100	0	11	0
จ้างดำ	1,690	0	23	0
ปุ๋ยเคมี	652,980	584,810	917	890
ปุ๋ยชีวภาพ	114,280	112,510	160	171
ยาคลุมหญ้า	47,880	48,870	67	74
ยาฆ่าหญ้า	13,680	18,400	19	28
ยาฆ่าหนอน/เพลี้ย	11,190	70,520	15	107
ยาฆ่าหอย/หนู	36,410	33,855	51	51

ค่าเกี่ยว	-	-	-	-
จ้างคนเกี่ยว	13,250	0	18	0
ค่ารถเกี่ยว	313,500	36,385	440	553
ค่าสีข้าว	16,570	0	37	0
ค่าขนข้าวขึ้นเล้า	25,450	0	35	0
ค่าขนไปขาย	28,450	73,450	39	111
อื่น ๆ	115,700	86,350	162	131
รวม	1,909,995	1,759,650		

สาเหตุที่ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง จากตารางจะเห็นว่าบ้านกุดซื่อมไม่มีค่าใช้จ่ายด้านแรงงานเลย แต่ค่าใช้จ่ายที่ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง คือ การใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีต่าง ๆ โดย ปุ๋ยเคมี ปีละ 1700-1800 บาทต่อไร่ ส่วนสารเคมีอื่น ๆ ไร่ละ ประมาณ 400 บาทต่อปี ซึ่งสร้างผลกระทบในด้านต่าง ๆ ดังนี้

ผลกระทบของสารเคมีต่อสุขภาพ

- ผลกระทบต่อระบบความสมดุลกับฮอร์โมนในร่างกาย เช่น เกิดความผิดปกติทางเพศ เป็นหมัน แท้งลูก เป็นมะเร็ง
- ผลกระทบต่อระบบ ตับ ไต เช่น ตับอักเสบ ไตอักเสบ เป็นมะเร็ง
- ผลกระทบต่อระบบภูมิคุ้มกัน เช่น เกิดอาการแพ้ ติดเชื้อง่าย
- ผลกระทบต่อระบบประสาท เช่น ความจำเสื่อม สมาธิสั้น เป็นอัมพาต เป็นลมหมดสติ

ผลกระทบของสารเคมีต่อสุขภาพจิต

- สุขภาพจิตแย่ เกิดความคิดจิตกังวล
- คิดมากนอนไม่หลับ หวาดกลัว รู้สึกไม่มั่นคงในชีวิต
- หนี้สินเพิ่มขึ้น
- ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น ค่าหมอ ค่ายาจากการรักษา
- อาการเจ็บป่วยจากสารเคมี
- ความไม่มั่นใจประสิทธิภาพของสารเคมี
- สุขภาพกายและสุขภาพจิตเสื่อมโทรม

ผลกระทบของสารเคมีต่อชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อม

- สังคมชุมชนและสิ่งแวดล้อมไม่ปลอดภัย
- มีการปนเปื้อนของสารเคมีในแหล่งน้ำอุปโภคบริโภค
- ทำลายความสมดุลของระบบนิเวศ

- อาหารไม่ปลอดภัย
- สารเคมีปนเปื้อนในผลผลิตต่าง ๆ

ผลกระทบของสารเคมีต่อจิตวิญญาณ

- การหายไปของจิตวิญญาณในการทำนา
- เกษตรกรมีความและเห็นแก่ตัวมากขึ้น มีความเมตตาต่อสรรพสิ่งชีวิตน้อยลง
- การช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันน้อยลง
- ไม่ให้ความเคารพและความสำคัญต่อพระแม่ธรณี

ตารางที่ 10 ความต้องการบริโภคข้าวของชาวบ้านกุดเซียม

การบริโภคข้าว	เก็บข้าวไว้กิน คน/เดือน	ความพอเพียงต่อการบริโภค ตลอดปี
ครอบครัว	27 กก. + 376	= 10152 กก. / ปี = 10 ตัน / ปี
ชุมชน	10152 + 12 เดือน	= 121824 กก. / ปี = 121 ตัน / ปี

ผลกระทบจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต

ทำให้ข้าวไม่พอกิน เพราะวิธีคิดชาวบ้านเปลี่ยน โดยทำข้าวเพื่อขาย แล้วซื้อข้าวกิน แต่รายได้จาก
ตารางที่ 11 การขายข้าวเมื่อหักหนี้สินแล้วก็ไม่พอซื้อข้าวกินตลอดปี

รายได้	นาปี / บาท	นาปรัง / บาท
รายได้จากการขายทั้งหมด	2,112,900	4,310,400
ต้นทุนการผลิตทั้งหมด	1,909,995	1,759,650
คงเหลือกำไรสุทธิทั้งหมด	202,905	2,550,750
คิดค่าเฉลี่ย / ไร่	284.97	3882.42

จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาข้างต้นสรุปได้ว่า ในอดีตนั้นทรัพยากรในพื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คน
ทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีการพึ่งพาทรัพยากรน้ำ ดิน และป่า ปัจจุบันทรัพยากรที่เกษตรกรเคย
ใช้ประโยชน์ได้เสื่อมสภาพลง ทั้งนี้อาจเกิดจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนไป เนื่องจากเกษตรกรนำปัจจัยที่
ได้รับการส่งเสริมจากภายนอกชุมชนมาใช้ในชุมชน เช่น ยาเคมี ปุ๋ยเคมี และเครื่องจักรกล เป็นต้น

ในอดีตนั้นจะเห็นได้ว่า ระบบการผลิตข้าวของเกษตรกรมีความเชื่อมโยง สัมพันธ์กับวิถีชีวิต พิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม บุญประเพณีต่างๆ และการช่วยเหลือกันในสังคม แต่ปัจจุบันภาพเหล่านั้น ได้สูญหายไป เพราะระบบการผลิตที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เกษตรกรต่างเร่งรีบที่จะมุ่งผลิตผลผลิตให้ตอบสนองตลาด ด้วยเหตุนี้ เกษตรกรจึงต้องเผชิญกับสภาพความเสี่ยงของทรัพยากร และความเสี่ยง สลายของวิถีชีวิตความเป็นชาวนา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการ ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต

ความนิยมในการใช้แรงงานตนเองในการทำการเกษตร ทั้งการทำนา การเกี่ยวข้าว ซึ่ง เห็นได้จากตารางต้นทุนการผลิตว่า ไม่มีค่าแรงในการจ้างไถ จ้างดำ และจ้างเกี่ยวเลย ดังนั้นศักยภาพที่ สำคัญของบ้านกุดเขื่อมที่ต่างจากบ้านอื่น คือ การใช้แรงงานตนในการทำนา นอกจากนั้นแล้ว การทำนา ของบ้านกุดเขื่อมยังมีเกษตรกรหลายรายที่ใช้ปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงดินแทนปุ๋ยเคมี ซึ่งถือว่าเป็น ต้นแบบของการเรียนรู้ได้

3.1) ศักยภาพด้านทรัพยากรของบ้านกุดเขื่อม

พื้นที่ทำนา

นาทาม คือ นาที่อยู่บริเวณที่ดินซึ่งเป็นดินทาม (ดินเหนียวสีดำ) ทามของดินนาประเภทนี้เป็นดิน เหนียว

นาหนอง ได้แก่ นาที่อยู่ใกล้หนองน้ำ เช่น ถ้าอยู่ใกล้หนองก็จะเรียกว่าหนองเลิงเปลือย อย่างนี้เป็น ต้น

นาหลุ่ม ก็จะเป็นนาที่อยู่ในเขตที่ลุ่มน้ำมักท่วมทุกปี

นาโคก จะเป็นนาที่อยู่บริเวณซึ่งเป็นที่สูง

ในอดีตการทำนาต้องเลือกผืนนาให้เหมาะสมกับการใช้พันธุ์ข้าวถ้าเป็นนาหลุ่มจะเลือกใช้พันธุ์ข้าว หนัก ส่วนพื้นที่ดอนจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวเบาการทำนาอาศัยน้ำฝน สภาพดินอุดมสมบูรณ์กระบวนการผลิต เป็นไปแบบสอดคล้องสอดคล้องกับจังหวะธรรมชาติ

ไร่นาในอดีตมีอยู่ 3 ระบบ คือ

1. นาโนน เป็นนาลาดเอียงลงสู่นาดอน ส่วนมากจะปลูกข้าวเบา (ข้าวตอ) เช่น ข้าวปล้องแฉ้ว ข้าวอีหนอน ข้าวเหลืองบุญมา ข้าวปลาชีวิต ข้าวหมากเขือ ข้าวอิน้อย ข้าวมัดหมี่ และข้าวอีมุม เป็น ต้น

2. นาดอน คือ นาที่ลาดเอียงลงมาที่ลุ่ม นาฮ่อมก็จะปลูกข้าวอายุปานกลาง เช่น ข้าวตอแดง ข้าวอีดำ ข้าวอีปูน ข้าวอีตมกลาง ข้าวหอมนางนวล ข้าวคำผาย ข้าวอีแต และข้าวหอมนิล เป็นต้น

3. นาซุม เป็นนาที่อยู่ในที่ลุ่ม มีน้ำขังยาวนาน ก็จะปลูกที่เป็นข้าวหนัก และข้าวขึ้นน้ำ เช่น ข้าวอีตมใหญ่ ข้าวมันเป็ด ข้าวอีตมข้าว ข้าวแสนพันธุ์ เหนียวลอย จ้าวลอย สันป่าตอง และ ข้าวจ้าวแดง เป็นต้น

ทรัพยากรน้ำ

1. หนองกุดเชือก

อดีต จากการสัมภาษณ์ พบว่า ในอดีตหนองกุดเชือกเป็นแหล่งน้ำหลักที่ใช้อุปโภคบริโภคในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะพากันไปหาบน้ำมาใช้ มีการจัดระบบคือ จะมีการแยกทำน้ำกิน และทำน้ำใช้ ออกจากกัน

ปัจจุบัน การใช้ประโยชน์จากหนองกุดเชือกส่วนมากจะเป็นกิจกรรมทางการเกษตร เช่น นำมารด ผักสวนครัว ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการใช้กิจกรรมทางสังคม เช่น การใช้ในการจัดกิจกรรมลอยกระทง และแข่งเรือ บางปีจะจัดกิจกรรมลงแหหาปลา เพื่อเป็นรายได้ขององค์กรบริหารส่วนตำบล นอกจากนี้ยังใช้เพื่อการประมงในชุมชน โดยให้คนในชุมชนได้เข้าถึงทรัพยากร ไม่ได้ควบคุมชนิดของการจับปลา รวมถึงชุมชนใกล้เคียงสามารถล่าจับปลาได้เช่นกัน

2. น้ำทางสนาม

น้ำทางสนามจะเป็นแหล่งน้ำที่เชื่อมต่อกับหนองกุดเชือก แต่ก่อนจะเรียกทางกุดบ้าง ทางสนามบ้าง ปัจจุบันเรียก ทางสนาม เนื้อที่จะรวมอยู่กับหนองกุดเชือก การใช้ประโยชน์จากอดีต จนถึงปัจจุบัน จะใช้ในการทำการเกษตรบริเวณริมฝั่งเอาไว้ปลูกผักก็จะเป็นผักตามหัวไร่ปลายนา(ปลูกไว้กินเหลือกินขาย) จะยึดที่บริเวณนาเป็นหลัก หากนาใครตรงกับบริเวณที่ดินหนองจะยึดตรงนั้นเป็นที่ปลูกผัก พืชที่นิยมปลูกมากคือ มะละกอ กล้วย หอมกระเทียม พริก ข้าวโพด ฯลฯ

3. หนองเล็งเปลือย เนื้อที่ 81 ไร่

มีหมู่บ้านที่ร่วมใช้ประโยชน์คือ บ้านกุดเชือก บ้านวังยาง บ้านโนแดง บ้านโนเขวา จากอดีตพื้นที่บริเวณหนองเล็งเปลือยจะประกอบด้วย ป่าแก ป่าหูลิง ป่าเบญจ ป่าต้นไคร้หนุ่น ป่าผือ(ต้นกก) การหาอยู่หากิน อุดมสมบูรณ์ ภาพอดีตในพื้นที่บริเวณหนองเล็งเปลือยมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีผักธรรมชาติตามหัวไร่ปลายนา การไปนาของชาวบ้านในอดีตนั้นไม่จำเป็นต้องนำอาหารหาการกินติดตัวไปจากบ้านเลยเพียงแค่นำเกลือและข้าวไปเท่านั้น

4. หนองกุดก้อม

ในอดีต คนในหมู่บ้านจะพากันไปหาบน้ำหรือเข็นน้ำมาใช้สอยในครอบครัว บริเวณนี้มีน้ำตลอดปี ห้ามจับปลาโดยเด็ดขาด มีการดูแลโดยสมาชิกทุกคนในหมู่บ้านร่วมกันดูแล เวลามีนงานบุญหรือเทศกาล

ใหญ่ๆในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะพากันจับปลาปล่อยหรือไปขอปลาปล่อยในหนองกุดก้อมมากินหรือรับแขก พอเสร็จจากบุญแล้วชาวบ้านจะพากันซื้อปลามาปล่อยหรือไปขอพันธุ์ปลาจากกรมประมงมาปล่อย

3.2) ศักยภาพด้านภูมิปัญญาการผลิต

ในอดีตบ้านกุดเชื่อมโยงถือว่าเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่มีระบบการผลิตและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับชุมชนและสภาพพื้นที่ แต่ปัจจุบันขาดการสืบทอด ภูมิปัญญานี้จึงได้หมดไป แต่ก็พอที่จะพบความรู้กับผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้านบ้าง ดังนี้

ข้าวที่ชาวบ้านกุดเชื่อมโยงปลูกหรือปักดำในนาส่วนใหญ่เป็นข้าวเหนียว เพราะชาวบ้านกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก การวางแผนการปลูกโดยพิจารณาจากสามองค์ประกอบหลัก คือ หนึ่ง สภาพลักษณะพื้นที่ และปริมาณน้ำในแต่ละปี สอง เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม กับพื้นที่ และสามารถระยะเวลาในการปลูกที่สอดคล้องสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ นับเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษของชาวบ้านกุดเชื่อมโยง รูปแบบในการทำนาในอดีตเป็นวิถีที่สอดคล้องกับสภาพภูมินิเวศน์ของพื้นที่ไม่ว่าจะเป็น ที่สูง ที่ดอน ที่ลุ่ม (ที่ทาม) นอกจากนั้นยังเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพด้วยการ มีการผลิตแบบผสมผสานกับพืชชนิดอื่น ๆ เช่น พริก ฝ้าย คราม ปอ ถั่ว เป็นต้น กระบวนการผลิตและพัฒนาพันธุ์ข้าว ที่ผูกพันและพึ่งพาธรรมชาติ เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกจะเก็บไว้ใช้ในฤดูกาลต่อไป ถ้าเห็นว่าพันธุ์ข้าวนั้นๆ เหมาะสมเมล็ดงาม ผลผลิตดี ด้านทานโรค กินอร่อย ลำต้นแข็งแรง มีการวางระบบการทำนาที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่

พันธุ์ข้าวและระยะเวลาในการปลูกที่สอดคล้องสอดคล้องกับระบบนิเวศน์

1. ข้าวตอ (ข้าวเบา) เป็นข้าวที่ใช้ระยะเวลาในการปลูกสั้น ปลูกเสร็จเพียง 2-3 เดือน ก็ออกรวงและเก็บเกี่ยวมาเลี้ยงคนในครอบครัวได้ทันก่อนเวลาที่ข้าวเปลือกในเล้าของตนจะหมด
2. ข้าวกลาง เป็นข้าวที่ใช้เวลาในการปักดำนานกว่าข้าวตอ ข้าวจึงจะออกรวงให้เกี่ยวได้
3. ข้าวใหญ่ (ข้าวหนัก) เป็นข้าวที่ใช้เวลานานหลังจากปักดำแล้วจึงออกรวงเก็บเกี่ยวได้ เป็นข้าวที่ให้ผลผลิตสูงน้ำหนักดี ทนน้ำท่วม ชาวบ้านนิยมปลูกไว้กินและไว้ขาย ข้าวใหญ่มีชื่อเรียกอีกชื่อคือ ข้าววัน

จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาเรียนรู้ได้ว่า ชุมชนบ้านกุดเชื่อมโยงมีทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ ที่คนในชุมชนได้พึ่งอาศัยทรัพยากรน้ำ ดิน ป่า เพื่อใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร และเป็นแหล่งหาอยู่หากิน และนอกจากนั้นคนในชุมชนยังมีภูมิปัญญาชาวบ้านในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ภูมิอากาศ และเหมาะสมกับช่วงเวลาของแต่ละฤดูกาล

เพราะฉะนั้นทุนเดิมที่ชุมชนบ้านกุดเชื่อมโยงเคยอยู่แล้ว จึงง่ายต่อการที่เกษตรกรบ้านกุดเชื่อมโยงจะสามารถปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้กลับคืนสู่วิถีการผลิตแบบเดิม ที่มีความสอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต

ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเซียม

4.1) การศึกษาดูงาน และการนำมาทดลองปฏิบัติ

สาเหตุที่ทำนาแต่ยังต้องซื้อข้าวกิน มีปัญหาหลักมาจาก 1)ทำนาแต่ข้าวไม่พอกิน ชาวบ้านเริ่มไม่มีข้าวกินตั้งแต่มีฝายวังยาง เข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านเริ่มทำนาปรัง ตั้งแต่นั้นมาข้าวไม่เคยถึงเล้า 2)น้ำท่วมทุกปี เพราะน้ำมาเยอะ และขังนาน ทำให้ข้าวเสียหาย 3)การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ตามพันธุ์ส่งเสริมของรัฐและตามความต้องการของตลาด เช่น ข้าวเจ้าลอย ซึ่งมีความเหมาะสมกับพื้นที่ แต่รัฐไม่ส่งเสริมให้ปลูก และโรงสีไม่รับซื้อ แต่เป็นข้าวที่สามารถปรับตัวกับปริมาณน้ำที่มากขึ้นได้ แต่พอไม่มีตลาดรองรับคนก็เลิกทำ พันธุ์ข้าวก็สูญพันธุ์ 4)ปัญหาหนี้สิน ทำให้ต้องเพิ่มพื้นที่ข้าวมะลิ 105 มากขึ้นข้าวเหนียวน้อยลงจนไม่พอกิน อีกทั้งยังอาบสารเคมี จึงไม่กล้ากินข้าวที่ตนเองทำไปซื้อข้าวที่หนึ่งมากินสบายใจกว่าเพราะไม่เห็นว่าเขาใช้สารเคมี

สรุปว่าตราบได้ที่ยังทำนาบ่อโสสกินข้าว ทำนาขายข้าวแต่ไปซื้อข้าวกินยังงข้าวก็ไม่พอกิน เงินขายข้าวได้ก็ไปใช้นี้ไม่พอซื้อข้าวกิน ฉะนั้นต้องทำนาที่มีพันธุ์ข้าวอายุสั้นแต่สามารถกินได้ หอมนุ่ม และเหมาะกับสภาพพื้นที่

หลังจากนั้น จึงได้แนวทางการทดลองร่วมกันว่า จะไปศึกษาดูงานเพื่อหาพันธุ์ข้าวที่ต้องการมาทดลองปลูก ฤดูกาลหน้า คือ นาปี ตอนนีพันธุ์ข้าวนาปรังมีอยู่ 2 สายพันธุ์ที่น่าสนใจ คือ หอมสกล และเหลืองอ่อน

ในอดีตบ้านกุดเซียมมีพันธุ์ข้าวที่หลากหลาย เช่น ข้าวเจ้าแตก ข้าวเจ้าลอย ข้าวเหลืองลิบเอ็ดสันปาดอง เหลืองอ่อน สายบัว ข้าวเจ้าแสนพันธุ์ เหลืองบุญมา คำผาย มันเบ็ด ขี้ตม อีต่า หอมนางนวล ป้องแอ้ว เป็นต้น นาในที่ลุ่มเมื่อทำนาปีเสร็จ ชาวนาจะรีบคราดไถ เพื่อทำนาข้าวอายุสั้น ก่อนน้ำจะหมด แต่ต่อมาข้าวพันธุ์พื้นเมืองไม่มีตลาดรองรับ จึงสูญพันธุ์ไปในที่สุด

ในข้อสรุปของงานวิจัยชิ้นนี้ คือ ชาวบ้านต้องค้นหาพันธุ์ข้าวอายุสั้นที่หอมนุ่ม สามารถกินได้ และเหมาะกับนาของแต่ละครอบครัวมาปลูกและลองชิมข้าวดูว่าหอม นุ่มจริง เพื่อแก้ปัญหา ชาวนาทำนาแต่ข้าวไม่พอกิน งานชิ้นต่อไป คือ หาอาสาสมัครเลือกคนที่ต้องการไปศึกษาดูงานและนำพันธุ์ข้าวกลับมาทดลองปลูกที่นาของตัวเอง และศึกษาวิธีคัดพันธุ์ข้าวเอง ฝึกคัดพันธุ์ข้าวเอง เพื่อเป็นทางเลือกทางรอดของชาวนาในยุคนี้

ผลจากการทดลอง ยังไม่ได้ข้อสรุป เนื่องจากงบประมาณมาช้า หลังจากการทำนาแล้ว และโครงการต้องปิดโครงการ ไม่สามารถขยายต่อได้อีก

อย่างไรก็ตามหลังจากการศึกษาดูงานและปรับแนวคิด จากการปลูกข้าวเพื่อขายเป็นการแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อบริโภค นั้น มีผู้เข้าร่วมทดลอง 15 ราย ซึ่งข้าวที่นำมาปลูก คือ ข้าวเหนียวแดง ข้าวเจ้าลอย ข้าวโสมาลี มีพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อบริโภครวมกัน 15 ไร่

“ ดินดี น้ำดี ป่าดี ฝนดี ผักดี ไม้ดี อากาศดี ทุกอย่างดี สุขภาพเราก็ดี และเราก็ต้องดีด้วย”

ทีมวิจัยบ้านกุดเซียม

“ถ้าเราทำได้ เงินทุนก็จะคงเหลือมาก และก็จะบ่เป็นหนี้หลาย”

ทีมวิจัยบ้านกุดเซียม

นิยาม

“ เกษตรอย่างข้าใครจะว่าบ้างซึ่งเขาปะไร เราทำการเกษตรยุคใหม่ พวกเราลดใช้สารเคมีชวานาก็จะอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและลดต้นทุน ธรรมชาติก็จะอุดมสมบูรณ์และยั่งยืน หนี้สินก็จะลดลง”

ทีมวิจัยบ้านกุดเซียม

ที่กล่าวมาก็จะทำให้เกิดความปลอดภัยในการทำการเกษตรของเกษตรกรไม่มีผลกระทบต่อสุขภาพ และทำให้เกิดสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมความหลากหลายทางชีวภาพก็จะมีมากยิ่งขึ้น

4.2) องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย

นับตั้งแต่การรุกคืบเข้ามาของระบบชลประทานสมัยในปี 2529 ระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนชาวบ้านกุดเซียมเริ่มเปลี่ยนไป การผลิตเพื่อพออยู่พอกิน ได้เริ่มสูญสลายไป การผลิตเพื่อการค้ามีมากขึ้น การหายไปของจำนวนวัวควายในหมู่บ้าน และกองขี้ควาย ไม่ได้บ่งบอกสัญญาณของวิถีชีวิตการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปเท่านั้น หากแต่มิใช่ของการสั่นคลอนระบบองค์รวมทั้งหมดของความเป็นชุมชนและการเปลี่ยนแปลงไปของระบบนิเวศน์ทาง มฤตยูเจิบได้เข้ามาในรูปแบบ ของวาทกรรมคำว่าทันสมัย “เป็นยังจับไขควาย ะดิ พ่อย่านบ่ทันหมู่เขา ย่านบ่ทันดำ ยามสี่กะคือกัน แข่งกันจ้าง ต้องจากรถสี่ขา จ้างแข่งกัน บ่มีดอกลงแขกเกี่ยวคือแต่ก็ เสียเวลา”ⁱ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป จากแต่ก่อนการทำนาเพียงปีละครั้ง ปัจจุบันเพิ่มขึ้นเป็นปีละสองครั้ง ส่งผลให้ชุมชนต้องเร่งผลผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดจากการวิจัยศึกษาของชุมชน พบว่า ต้นทุนในการผลิตข้าวของชาวนา บ้านกุดเซียม ในอันดับหนึ่งของการปลูกข้าวในสองช่วงทั้งนาปีและนาปรัง คือ การใช้จ่ายเพื่อการซื้อปุ๋ยเคมี ค่ารถเกี่ยวข้าว ค่าจ้างไถบ่ม ค่าน้ำมัน และค่าพันธุ์ข้าวตามลำดับ แสดงให้เห็นถึงการผลิตแบบใหม่ที่ไม่ได้เอื้อหนุนและสอดคล้องสมดุลกับระบบนิเวศวิทยาแบบดั้งเดิม ส่งผลชาวนาต้องแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น และผูกโยงกับตลาดมากขึ้น การผลิตแบบที่พึ่งพาตลาดนี้ ส่งผลให้ค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการผลิตเพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อการเป็นหนี้ของเกษตรกรในระดับครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้นด้วย

“ใส่ขี้จัวขี้ควายคือเก่า ย่านบ่ได้กินข้าว มันบ่ทันใจ แล้วกะย่านบ่ทันขายนา ต้องฟ้าใส่เร่งปุ๋ย เร่งยา มันจั่งสิทันกิน”ⁱⁱ

การติดหล่มความคิดที่ถูกครอบงำจากภายนอกเช่นนี้ โดยการขาดการวิเคราะห์ตนเอง ปังจัยเช่นนี้
นำไปสู่ การก่อกำเนิดนี้จากต้นทุนการผลิตของชุมชน วงจรอุบาทว์ เริ่มเข้ามาครอบงำชีวิตชุมชน ชุมชน
ต้องตกเป็นไพร่ทาสของ ระบบการผลิต “คั่นกลับมาใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้าน บั่ตดอก ถั่วแก่เขาบับซื้อ ใหล
เป็นบ้าไปปลูก เอาไปขายบับได้ ต้องข้าว กข. 6 ท่อนั้น...สี่เสร็จบับต้องเอาขึ้นเล่า ขนไปขายโรงสีเลย ขายแล้ว
กะเอามาใช้หนี้ เป็นอยู่จ้งสิหละ”ⁱⁱⁱ

ระบบการผลิตข้าวภายใต้วิถีชีวิตป่าบุ่ง-ป่าทามในอดีต มีความสอดคล้องสมดุลย์ สัมพันธ์ระหว่าง
คน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังได้จาก

1. การคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่แต่ละแห่ง ชาวบ้านกุดเซียม รู้ว่า นา
ลุ่ม นา ดอน นาโคก ควรจะปลูกข้าวพันธุ์อะไรที่เหมาะสม นี่คือภูมิปัญญาในเรื่องการคัดเลือกพันธุ์ข้าว
2. การจัดสรรทรัพยากรที่มีความเหมาะสม เช่น มีการเพาะปลูกพืชหลายชนิดหมุนเวียน
สลับกันไปเพื่อให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ และยังเป็นการพึ่งพิงตนเองโดยการปลูกอยู่ปลูกกิน บริเวณรอบ
หนองกุดเซียมจะมีการปลูกผัก เช่น ข้าวโพด
3. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการผลิตข้าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงความเชื่อเหนือธรรมชาติ
ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้ ส่งผลถึงวิถีคิดของชุมชนด้วย เช่น บริเวณใด มีผีปอบ ตันไม้และพืชพันธุ์บริเวณนั้นจะ
ยังคงอุดมสมบูรณ์ หรือแม้แต่การใช้สารเคมีในไร่นา ในสมัยที่ความเชื่อเกี่ยวกับผีตาแฮกยังคงเข้มข้นอยู่นั้น
ชุมชนยังให้ความเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้การใช้สารเคมีในนาข้าวมีน้อย ต่อเมื่อความเชื่อเริ่มลดลง ส่งผลให้
การใช้สารเคมี และยาฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น
4. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม คือ การตามกระแสธรรม ธรรมในที่นี้
หมายถึง ทั้งธรรมชาติ และธรรมะ ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนนั้นๆ ชีวิต และวิถีชีวิตของ
ชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างสมดุล การเลือกพันธุ์ข้าว
ที่เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ รวมไปถึงพิธีกรรมต่างๆนับตั้งแต่ การเริ่มเพาะปลูกไป จนถึงการเก็บเกี่ยว การ
อยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนาพิธีกรรม และประเพณีความรู้เป็นคุณธรรมเป็นการสร้างความสมดุล
และความสัมพันธ์ที่ดีระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติความรู้เหล่านี้
เกี่ยวข้องและมีนัยยะสำคัญต่อ วิถีชีวิตของชุมชนบ้านกุดเซียม แนวคิดเรื่องความสมดุลเป็นแนวคิดพื้นฐาน
ของภูมิปัญญาชาวบ้านการแพทย์แผนไทยหรือที่เคยเรียกกันว่าการแพทย์แผนโบราณ นั้นมีหลักการว่าคนมี
สุขภาพดีเมื่อร่างกายมีความสมดุลระหว่างธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ คนเจ็บป่วยได้เพราะธาตุขาดความ
สมดุล

ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวการแบ่งงาน และหน้าที่กันทำระหว่างคนใน
ครอบครัว และระหว่างชายหญิง จะเห็นได้จากวิถีชีวิตดั้งเดิมที่ ผู้ชายหัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้ตัดสินใจใน
การเริ่มต้นการปลูกข้าวครั้งใหม่ โดยคำนวณจาก ข้าวที่เหลืออยู่ในยุ้งฉาง ส่วนแม่บ้านจะเป็นผู้คัดเลือก
เมล็ดพันธุ์ข้าวสำหรับนำไปเพาะปลูก หุงหาอาหาร และไปส่งสามีน้า

ความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ผู้คนสมัยก่อนพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและผูกพันกับธรรมชาติตั้งแต่อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังไม่พัฒนาก้าวหน้าเหมือนทุกวันนี้ ยังไม่มีระบบการค้าแบบสมัยใหม่ไม่มีตลาดชาวบ้านมีหลักเกณฑ์ในการใช้สิ่งของในธรรมชาติไม่ตัดไม้ฉ้อเนื้อทำให้ต้นไม้ในป่าขึ้นแทนที่ถูกตัดไปได้ตลอดเวลาชาวบ้านยังไม่มีรู้จักสารเคมี ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง ฆ่าหญ้า ฆ่าสัตว์ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ใช้สิ่งของในธรรมชาติให้เกิดอรรถประโยชน์ใช้มูลสัตว์ไปไม่ไปหญ้าที่เน่าเปื่อยเป็นปุ๋ยทำให้ดินอุดมสมบูรณ์น้ำสะอาดและไม่เหือดแห้ง ชาวบ้านเคารพธรรมชาติเชื่อว่ามีเทพมีเจ้าสถิตอยู่ในดิน น้ำ ป่า เขาสถานที่ทุกแห่งจะทำอะไรต้องขออนุญาต และทำด้วยความเคารพ และพอตีพองามชาวบ้านรู้คุณธรรมชาติที่ได้ให้ชีวิตแก่ตน พิธีกรรมต่างๆ ล้วนแสดงออกถึงแนวคิดดังกล่าว เช่นงานบุญพิธีเกี่ยวกับ น้ำ ข้าว ป่าเขา รวมถึงสัตว์ บ้านเรือน เครื่องใช้ต่างๆ มีพิธีสู่ขวัญข้าว เป็นต้น

ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ชาวบ้านรู้สึก และผูกพันอยู่กับระบบความคิดที่เคารพ สิ่งเหนือธรรมชาติทุกขั้นตอนในการดำเนินชีวิต การใช้ประโยชน์จากที่ดินและขั้นตอนในการเพาะปลูกล้วนเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ในเขตที่ราบติดหนองกุศเชื่อม มีฝั่ปู้ตาคอยปกปักรักษาต้นไม้พันธุ์ไม้ ที่ราบ หุ่น มีฝั่ปู้ตา ฝั่เฮือน คอยปกปักรักษา การทำนาแต่ละครั้งมีขั้นตอนที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพต่อธรรมชาติ ทำให้ ป่าไม้จึงยังคงหลงเหลืออยู่ แม้วิถีชีวิตของชาวบ้านเมื่อก่อนจะดูเรียบง่ายกว่าทุกวันนี้ ยังอาศัยธรรมชาติและแรงงานเป็นหลักในการทำมาหากินแต่พวกเขาก็ต้องใช้สติปัญญาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาเพื่อให้จะได้อยู่รอดทั้งนี้เพราะปัญหาต่างๆ ในอดีตก็ยังมีไม่น้อยโดยเฉพาะเมื่อครอบครัวมีสมาชิกมากขึ้นจำเป็นต้องขยายที่ทำกินต้องหักล้างถางพงบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่การปรับพื้นที่บ้นคันนาเพื่อทำนาซึ่งเป็นงานที่หนัก การทำไร่ทำนาปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ ดูแลรักษาให้เติบโต และได้ผล เป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถ การจับปลาล่าสัตว์ก็มีวิธีการบางคนมีความสามารถมากรู้ว่าเวลาไหนที่ใดและวิธีใดจะจับปลาได้ดีที่สุด คนที่ไม่เก่งก็ต้องใช้เวลานาน และได้ปลาน้อยการล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน

จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ในการที่สร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทามนั้น เกษตรกรได้มีกระบวนการในการศึกษาดูงานจากพื้นที่ภายนอกชุมชนเพื่อเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานมาทดลองปฏิบัติ โดยมีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ใหม่กับองค์ความรู้เดิมที่เกษตรกรมีอยู่

บทที่ 5

บทเรียนและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปย่อผลงานวิจัยตามวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ที่ ๑ เพื่อศึกษาบริบทพื้นที่และพัฒนาการด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตข้าวของชุมชน

จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษา สามารถสรุปได้ว่า การทำนาในอดีตนั้นเกษตรกรได้มีการวางแผนที่จะเลือกพันธุ์ข้าวมาปลูก ให้มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เหมาะสมกับฤดูกาลเพาะปลูก เหมาะกับความนิยมชมชอบของคนในพื้นที่ และนอกจากนั้นเกษตรกรยังมีการวางแผนให้เกิดความลงตัวระหว่างข้าวที่ปลูกกับข้าวที่เก็บไว้กินในเล้า เพื่อให้มีข้าวเหลือกินตลอดทั้งปี ในส่วนของพันธุ์ข้าวที่นำปลูกเกษตรกรจะได้มาจากการเก็บเมล็ดพันธุ์ของปีที่แล้ว

แต่เมื่อมีการส่งเสริมจากภายนอกเข้ามาภายในชุมชน ทำให้ระบบการผลิตข้าวในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก พันธุ์ข้าวที่ปลูกก็เหลือเพียงไม่กี่พันธุ์ ส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์ข้าวที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกตามความต้องการของตลาด จึงทำให้เกษตรกรมุ่งผลิตเพื่อการค้าขายเพียงอย่างเดียว พันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมส่วนใหญ่จะไม่สามารถเก็บพันธุ์ข้ามปีได้ เพราะพันธุ์ข้าวไม่มีสภาพสมบูรณ์ นอกจากพันธุ์ข้าวที่เปลี่ยนแปลงแล้ว เครื่องมือในการเกษตรก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ในลักษณะการส่งเสริมระบบการผลิตข้าวที่มุ่งสู่การผลิตเพื่อเศรษฐกิจ มีส่วนทำให้ระบบการผลิตข้าวต้องอาศัยเรื่องเงินทุนเข้ามาเกี่ยวข้อง เพื่อเกษตรกรจะได้นำเงินมาลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ข้าวปลูก ยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี และเครื่องมือการเกษตร เป็นต้น และเกษตรกรต้องนำเงินมาซื้อข้าวไว้บริโภค เพราะไม่มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค เนื่องจากขายข้าวจนหมดหรือผลผลิตได้จำนวนน้อย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๒ เพื่อศึกษาสถานการณ์ฐานทรัพยากร ระบบนิเวศน์ทางและวิถีชีวิต ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

จากข้อมูลที่ได้ทำศึกษานั้นสรุปได้ว่า ในอดีตนั้นทรัพยากรในพื้นที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ ผู้คนทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง มีการพึ่งพาทรัพยากรน้ำ ดิน และป่า ปัจจุบันทรัพยากรที่เกษตรกรเคยใช้ประโยชน์ได้เสื่อมสภาพลง ทั้งนี้อาจเกิดจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนไป เนื่องจากเกษตรกรนำปัจจัยที่ได้รับการส่งเสริมจากภายนอกชุมชนมาใช้ในชุมชน เช่น ยาเคมี ปุ๋ยเคมี และเครื่องจักรกล เป็นต้น

ในอดีตนั้นจะเห็นได้ว่า ระบบการผลิตข้าวของเกษตรกรมีความเชื่อมโยง สัมพันธ์กับวิถีชีวิต พิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม บุญประเพณีต่างๆ และการช่วยเหลือกันในสังคม แต่ปัจจุบันภาพเหล่านั้น

ได้สูญหายไป เพราะระบบการผลิตที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เกษตรกรต่างเร่งรีบที่จะมุ่งผลิตผลผลิตให้ตอบสนองตลาด ด้วยเหตุนี้ เกษตรกรจึงต้องเผชิญกับสภาพความเสี่ยงของทรัพยากร และความเสื่อมสลายของวิถีชีวิตความเป็นชนวนา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๓ เพื่อค้นหาศักยภาพและทุนในชุมชนที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้สอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต

จากข้อมูลที่ได้ทำการศึกษาขึ้นสรุปได้ว่า ชุมชนบ้านกุดเชื่อมมีทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ ที่คนในชุมชนได้พึ่งอาศัยทรัพยากรน้ำ ดิน ป่า เพื่อใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร และเป็นแหล่งหาอยู่หากิน และนอกจากนั้นคนในชุมชนยังมีภูมิปัญญาชาวบ้านในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ภูมิอากาศ และเหมาะสมกับช่วงเวลาของแต่ละฤดูกาล

เพราะฉะนั้นทุนเดิมที่ชุมชนบ้านกุดเชื่อมเคยอยู่แล้ว จึงง่ายต่อการที่เกษตรกรบ้านกุดเชื่อมจะสามารถปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้กลับคืนสู่วิถีการผลิตแบบเดิม ที่มีความสอดคล้องกับฐานทรัพยากรและวิถีชีวิต ผลการศึกษาวัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อสร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทาม กรณีบ้านกุดเชื่อม

จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพบว่า ในการที่สร้างระบบการผลิตข้าวที่เหมาะสมกับทรัพยากรและวิถีชีวิตของชุมชนในนิเวศน์ทามนั้น เกษตรกรได้มีกระบวนการในการศึกษาดูงานจากพื้นที่ภายนอกชุมชน เพื่อเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานมาทดลองปฏิบัติ โดยมีการประยุกต์ใช้องค์ความรู้ใหม่กับองค์ความรู้เดิมที่เกษตรกรมีอยู่

5.2 บทเรียนจากการวิจัย

การทำงานวิจัยของบ้านกุดเชื่อม มีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าโครงการ ซึ่งข้อดีของส่วนนี้คือ ทำให้ได้รับความร่วมมือในการทำงานสูง

5.3 ปัญหาที่พบในการวิจัย

ปัญหาที่พบ คือ ข้อจำกัดด้านเวลาของหัวหน้าโครงการดังนั้น บ้านกุดเชื่อมจึงได้แก้ปัญหาโดยการให้คนรุ่นใหม่เป็นคนดำเนินการวิจัยเป็นหลัก ส่วนหัวหน้าโครงการมีบทบาทในการกระตุ้น ให้คำปรึกษา และอำนวยความสะดวกในการดำเนินการ

งบประมาณ จากการดำเนินโครงการของบ้านกุดเชื่อม ปรากฏว่า งบประมาณ มาก่อนโครงการเปิดตัวเพียง 1 เดือนเท่านั้น ทำให้ ช่วงเวลาของการทดลองปฏิบัติการกระชั้นชิดมาก และไม่สอดคล้องกับ

ฤดูกาลผลิต ทีมวิจัยแก้ปัญหาโดยการจัดการกระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนแนวคิด และเตรียมการทดลองในฤดูกาลต่อไป หลังจากปิดโครงการกับ สกว.แล้ว

5.4 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะของชาวบ้านบ้านกุดเซียม “การรื้อฟื้นและฟื้นฟูองค์ความรู้ในการปลูกข้าวภายใต้พื้นที่ลักษณะป่าบุ่งพามของชาวบ้านบ้านกุดเซียม”

กระบวนการ ข้าวที่เหมาะสม กับสภาพนิเวศน์ป่าบุ่ง ป่าพาม ควรใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ความรู้ ความคิด ความเชื่อที่ท้องถิ่นได้สั่งสม และสืบทอดต่อกันมา ซึ่งเรียนรู้กันมาในท้องถิ่นที่เหมาะสมกับระบบนิเวศวิทยาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถ วิธีการเครื่องมือเพื่อใช้ในการป้องกัน และแก้ปัญหาของการดำรงชีวิตให้มีความสุขของบุคคลในท้องถิ่นให้อยู่รอด

มีวิธีการที่หลากหลายที่จะก่อให้เกิดการดำรงอยู่ของวิถีชุมชน และนำความรู้จากการวิจัยไปสู่การปฏิบัติ คือ

การอนุรักษ์ คือ การบำรุงรักษาสิ่งที่ตั้งมาไว้ เช่น ประเพณีต่างๆ หัตถกรรม และคุณค่าหรือการปฏิบัติตนเพื่อความสัมพันธ์อันดีกับคนและสิ่งแวดล้อม

การฟื้นฟู คือ การรื้อฟื้นสิ่งที่ตั้งมาที่หายไป เลิกไป หรือกำลังจะเลิกให้กลับมาเป็นประโยชน์ เช่น การรื้อฟื้นเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ซึ่งที่บ้านกุดเซียม ยังมีชาวบ้านบางรายอนุรักษ์พันธุ์ข้าวบางชนิดไว้อยู่ ฉะนั้นชุมชนควรมีกิจกรรม เพื่อฟื้นฟูเมล็ดพันธุ์ข้าวดังกล่าว

การประยุกต์ คือ การปรับหรือการผสมผสานความรู้เก่ากับความรู้ใหม่เข้าด้วยกันให้เหมาะสมกับสมัยใหม่ เช่นการใช้ยาสมุนไพรในโรงพยาบาลประสานกับการรักษาสมัยใหม่ การทำพิธีบวงสรวงไม้เพื่อให้เกิดสำนักการอนุรักษ์ธรรมชาติรักษาป่ามากยิ่งขึ้น การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัดมาเป็น การสร้างธนาคารข้าวเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลน

การสร้างใหม่ คือ การค้นคิดใหม่ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่นการคิดโครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหานี้สินของชุมชนที่เกิดจากการผลิตข้าวของชุมชนโดยอาศัยคุณค่าขององค์ความรู้ดั้งเดิม ประสานความเอื้ออาทรที่ชาวบ้านเคยมีต่อกันมาหารูปแบบใหม่ เช่น การสร้างธนาคารเมล็ดพันธุ์ข้าว ธนาคารโคกระบือเพื่อใช้แรงงานจากโคกระบือในการผลิตข้าว รวมถึงมูลสัตว์ที่สามารถนำไปเป็นปุ๋ยสำหรับไร่นา การรวมกลุ่มเยาวชนเพื่อทำกิจกรรมในการอนุรักษ์ และสืบทอดวิถีการผลิตของชุมชนอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชุดความรู้ประกอบงานมหกรรม “ข้าวข้ามแดน: วัฒนธรรม พันธุกรรมพื้นบ้านและ
ความมั่นคงทางอาหาร” วันที่ 2-3 เมษายน 2555 ณ อาคารสถาบันวิจัยศิลปะและ
วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(http://122.154.14.16/ewtadmin/ewt/oae_web/ewt_news.php?nid=3868)

(<http://media.thaigov.go.th/pageconfig/viewcontent/viewcontent1.asp?pageid=471&directo ry=1820&cont ents=16277>)

ภาคผนวก ก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถามต้นทุนการผลิต บ้านกุดเซียม

1. ข้อมูลทั่วไปผู้ให้ข้อมูล

ชื่อ.....นามสกุล.....

ที่อยู่.....

มีสมาชิกในครอบครัว.....คน

2. ข้อมูลพื้นที่การทำนา

2.1 พื้นที่ปลูกข้าวนาปี.....ไร่

2.2 พื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง.....ไร่

3. ปริมาณผลผลิตที่ได้

3.1 ผลผลิตข้าวนาปี

ผลผลิตข้าวทั้งหมด.....ตัน

เก็บไว้กิน.....ตัน

ขาย.....ตัน ยอดที่ขายได้บาท

3.2 ผลผลิตข้าวนาปรัง

ผลผลิตข้าวทั้งหมด.....ตัน

เก็บไว้กิน.....ตัน

ขาย.....ตัน ยอดที่ขายได้..... บาท

ต้นทุนการผลิต/ปี

นาปี			นาปรัง		
ค่าพันธุ์ข้าว	ก.ก.	บาท	ค่าพันธุ์ข้าว	ก.ก.	บาท
จ้างไถ		บาท	จ้างไถ		บาท
จ้างปัก		บาท	จ้างปัก		บาท
ค่าน้ำมัน		บาท	ค่าน้ำมัน		บาท
จ้างหว่าน		บาท	จ้างหว่าน		บาท
จ้างถอนกล้า		บาท	จ้างถอนกล้า		บาท
จ้างดำ		บาท	จ้างดำ		บาท
ปุ๋ยเคมี		บาท	ปุ๋ยเคมี		บาท
ปุ๋ยชีวภาพ		บาท	ปุ๋ยชีวภาพ		บาท
ยาคลุมหญ้า		บาท	ยาคลุมหญ้า		บาท
ยาฆ่าหญ้า		บาท	ยาฆ่าหญ้า		บาท
ยาฆ่าหนอน/เพี้ย		บาท	ยาฆ่าหนอน/เพี้ย		บาท
ยาฆ่าหอย /หนู		บาท	ยาฆ่าหอย /หนู		บาท
ค่าเกี่ยว			ค่าเกี่ยว		
-จ้างคนเกี่ยว		บาท	-จ้างคนเกี่ยว		บาท
-ค่ารถเกี่ยว		บาท	-ค่ารถเกี่ยว		บาท
-ค่าสีข้าว		บาท	ค่าสีข้าว		บาท
-ค่าขนข้าวขึ้นเล้า		บาท	-ค่าขนข้าวขึ้นเล้า		บาท
-ค่าขนไปขาย		บาท	-ค่าขนไปขาย		บาท
อื่นๆ			อื่นๆ		
รวม		บาท	รวม		บาท

ประเภทสารเคมีที่ใช้ นาปี/นาปรัง

ลำดับ	ชื่อสารเคมี	ใช้เพื่อ	จำนวนที่ใช้	ราคา/หน่วย	อื่นๆ

ภาคผนวก ข.

ประวัติทีมวิจัย

ที่	ชื่อ - สกุล	อายุ	ที่อยู่	การศึกษา	สถานภาพทางสังคม/ เบอร์โทรศัพท์
1	นายทองแดง นาทันริบ	47	28 ม.3 บ้านกุด เชื่อม	ม. 3	ผู้ใหญ่บ้านกุดเชื่อม โทรศัพท์ 085- 3289355
2	นายมนัส อินทร์ทอง	33	67 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ป. 6	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน โทรศัพท์ 086- 2189645
3	นายสุวรรณ ดั่งคำ จันทร์	43	14 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ม. 6	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน โทรศัพท์ 087- 1844621
4	นางสาวอุษณีย์ มาศงาม เมือง	27	54 ม.3 บ้านกุด เชื่อม	ม. 3	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน โทรศัพท์ 081- 7491534
5	นางรุจิภา น้อมระวี	38	33 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ม. 6	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
6	นางเอมอร พูลพุทธา	35	39 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ม. 3	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
7	นางบุญ นาสิน พร้อม	31	31 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ป. 6	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
8	นางยม นาสมพงษ์	38	35 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ป. 6	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
9	นางเพ็ญศรี ทองทา	38	20 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ป. 6	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
10	นางไกรสร ไชยชาติ	40	6 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ม. 3	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน โทรศัพท์ 085- 0995390
11	นางดวงจันทร์ ไชยชาติ	39	68 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ป. 6	อสม. โทรศัพท์ 083- 5636778
12	นายลับ มุทาพร	36	50 ม.3 บ้านกุดเชื่อม	ม. 3	กรรมการหมู่บ้าน โทรศัพท์ 086- 0395548
13	นายทวี คำโสภะเชือก	35	31 ม.3 บ้านกุด	ป. 6	สมาชิกร้านค้าหมู่บ้าน โทรศัพท์ 085- 4518806

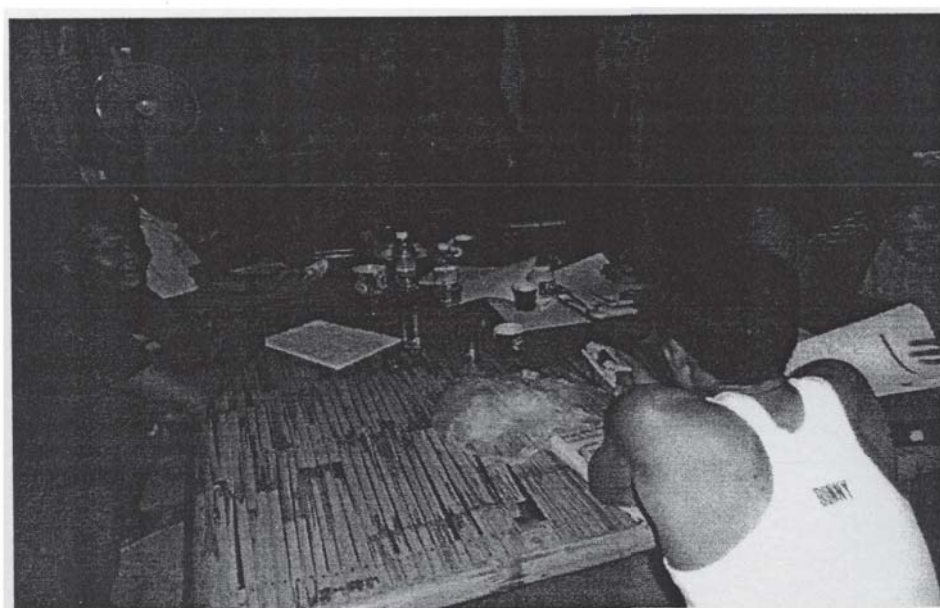
14	นายสม พละสาร	59	71 ม.3 บ้านกุดเซียม	ป. 4	กรรมการหมู่บ้าน
15	นายสมศักดิ์ มาศงาม เมือง	41	55 ม.3 บ้านกุดเซียม	ป. 4	สมาชิกร้านค้าหมู่บ้าน โทรศัพท์ 086- 0958535
16	นายบุญชู นาสวรรณ์	59	30 ม.3 บ้านกุดเซียม	ป. 6	อบต. โทรศัพท์ 082- 1168503
17	นายสมควร พละสาร	56	67 ม.3 บ้านกุดเซียม	ป. 6	อสม.
18	นางสาวสุตารัตน์ หรพร้อม	34	6 ม.7 บ้านแจ้งจุม ต. เจ้าท่า อ.กมลาไสย จ. กาฬสินธุ์	ปริญญาตรี	เจ้าพนักงานธุรการ อบต.ลำชี (084- 6539656)
19	นางกุสุมา ไชยคำภา	34	21 ม.2 บ้านโนนแดง ต.ลำชี อ.ฆ้องชัย จ. กาฬสินธุ์	ปริญญาตรี	นักพัฒนาชุมชน อบต. ลำชี (085-0089866)
20	นายอภิรักษ์ ศรีนนท์	36	170 ม.2 บ้านหนอง แปน ต.หนองแปน อ. กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์	ปริญญาตรี	ผู้ช่วยเจ้าพนักงาน พัฒนาชุมชน อบต.ลำชี โทรศัพท์ 088- 7304430
21	นางอาภรณ์ ชาบวัน้อย	32	ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กศน.ตำบลลำชี ใน สังกัด กศน.อำเภอ ฆ้องชัย	ปริญญาตรี	ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชน
22	นางสาวผจงจิต จงกลรัตน์	34	ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน กศน.ตำบลลำชี ใน สังกัด กศน.อำเภอ ฆ้องชัย	ปริญญาตรี	ครูประจำกลุ่ม

ที่ปรึกษา

ที่	ชื่อ - สกุล	ที่อยู่	สถานภาพทางสังคม/ เบอร์โทรศัพท์
1	นายประจักษ์ มาตยาคุณ	ม.5 บ้านสะด้าศรี ต.ลำชี อ.ฆ้องชัย	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลลำชี โทรศัพท์ 086-2240106
2	นายบุญช่วย สิทธิ์	ม.7 บ้านหนองคล้า ต.ลำชี อ.ฆ้องชัย	รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลลำชีโทรศัพท์ 087-6994740
3	นายอาวุธ กมล	องค์การบริหารส่วนตำบลลำชี	ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลลำชี โทรศัพท์ 083-3614258
4	นายณัฐ สงฆ์	309/ 49 ถ.ทุ่งศรีเมือง ต.กาฬสินธุ์	ครู ศรช.หัวหน้าตำบล กศน.ตำบลลำชีโทรศัพท์ 086-2190215

ภาคผนวก ค

รูปภาพกิจกรรม

รูปภาพที่ ประชุมทีม

ภาคผนวก ค

รูปภาพกิจกรรม

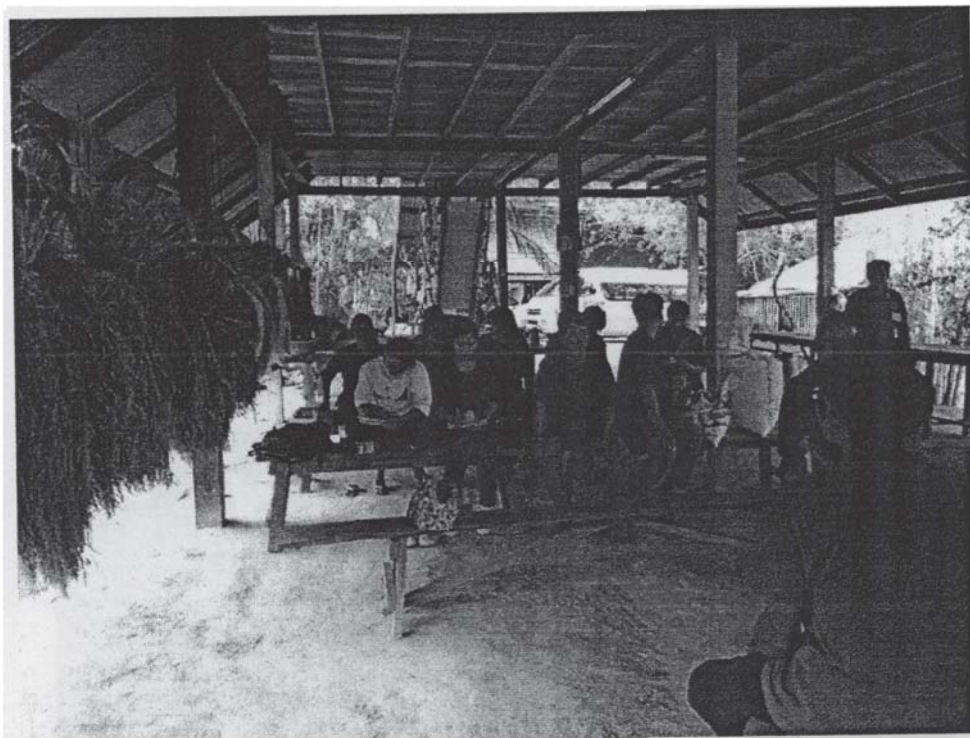
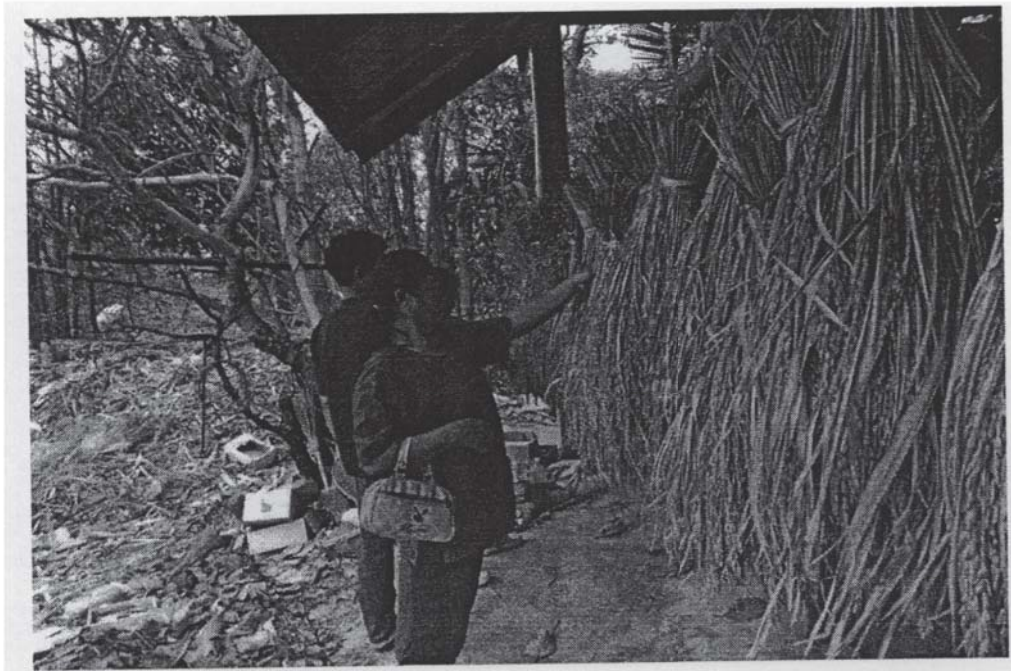

รูปภาพที่ ประชุมทีม

ภาพศึกษาดูงาน

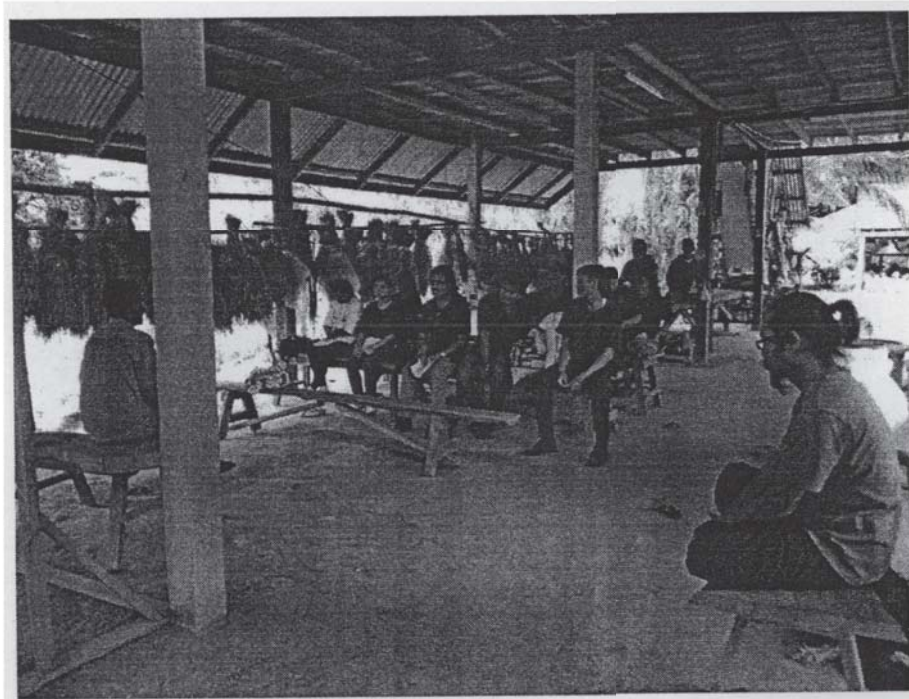
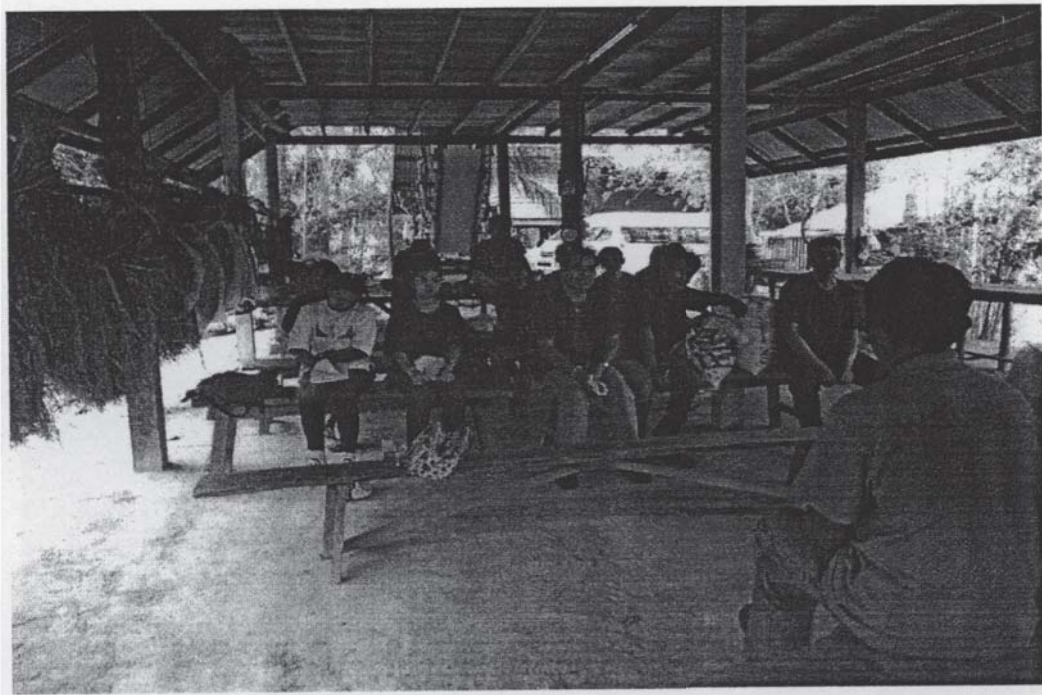

ดีหล่างลูกชานาเป็นวิทยากร

ครูทั้งสองกำลังให้ความรู้ทีมวิจัย

มาขอได้แล้ว

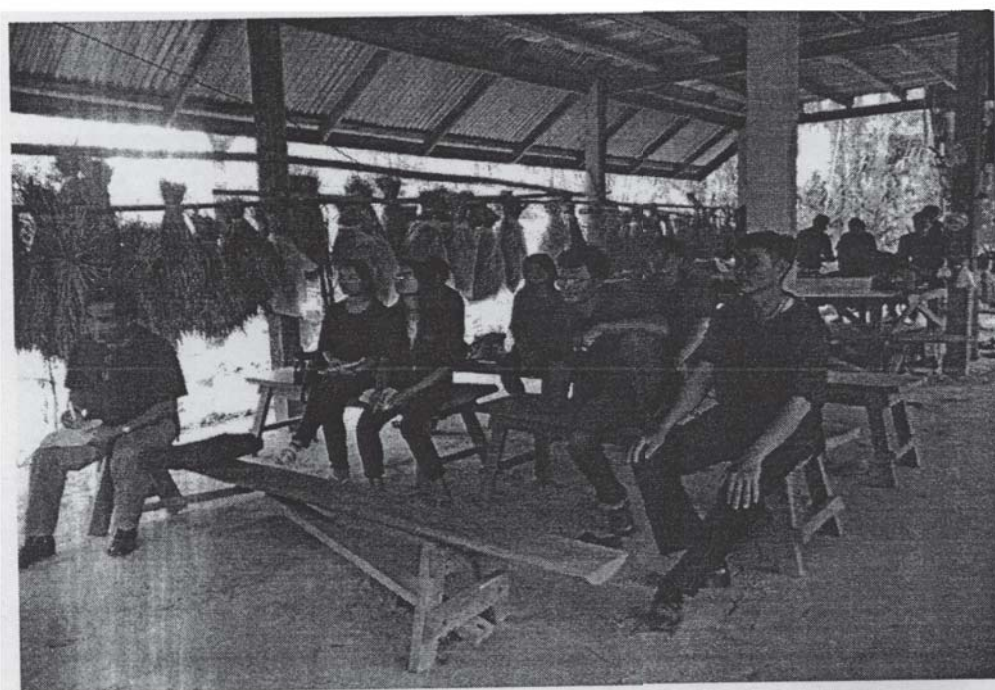

ตัดต้นไม้ไปสามต้นสร้างศูนย์ให้ชาวนา

ชมข้าวเวสสันดรตอนเที่ยง

เวสสันดร

สุดบุตร